

KÜRT MESELESİ VE

SİYASİ BARIŞ BAĞLAMINDA

GÜÇ PAYLAŞIMI

VE ADEMİ

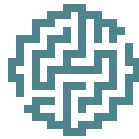
MERKEZİYET

CUMA ÇİÇEK

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

HAFIZA MERKEZİ

KÜRT MESELESİ VE
SİYASİ BARIŞ BAĞLAMINDA
GÜÇ PAYLAŞIMI VE
ADEMİ MERKEZİYET

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
Ömer Avni Mahallesi İnönü Caddesi
Akar Palas No: 14 Kat: 1
Beyoğlu 34427 İstanbul / Türkiye
0212 243 32 27
info@hafiza-merkezi.org
www.hakikatadalethafiza.org

YAZAR
Cuma Çiçek

EDİTÖR
Banu Tuna

SON OKUMA
Esra Koç

TASARIM
BEK Tasarım ve Danışmanlık

BASKI
Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi,
B Blok 6. Kat, No:4NB 7-9-11
Topkapı 34010, İstanbul
T: +90 212 613 3846
www.senaofset.com.tr

HAKİKAT, ADALET VE HAFIZA ÇALIŞMALARI
DERNEĞİ YAYINLARI
ISBN: 978-605-70285-2-5

Hafıza Merkezi bu araştırmaya ve kitabın yayınlanmasına
katkılarından dolayı Olof Palme International Center'a teşekkür eder.

Oak Vakfı ve Sigrid Rausing Trust Vakfı'na da kurumsal desteklerinden
ötürü ayrıca teşekkür ederiz.

Bütün hakları saklıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek
suretiyle yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve
yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden iznine tabidir.

KÜRT MESELESİ VE
SİYASİ BARIŞ BAĞLAMINDA
**GÜÇ PAYLAŞIMI VE
ADEMİ MERKEZİYET**

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

- 7 **KISALTMALAR**
- 8 **YÖNETİCİ ÖZETİ**
- 13 **GİRİŞ**
- 17 **GÜÇ PAYLAŞIMI VE ADEMİ MERKEZİYET: TEORİK VE TARİHSEL BİR GİRİŞ**
- 19 **Ademi Merkeziyete İlişkin Tartışma Çerçevesi**
- Tarihsel ve Siyasal Bağlam
- Demokrasi Teorileri ve Ademi Merkeziyet
- Kalkınma Meselesi ve Ademi Merkeziyet
- Kamu Yönetiminin Modernizasyonu, Rasyonalizasyonu ve Ademi Merkeziyet
- Neoliberal Politikalar, Devletin Dönüşümü ve Ademi Merkeziyet Tartışmaları
- Çatışma Çözümü ve Barış İnşası için Ademi Merkeziyet
- 31 **Türkiye’de Ademi Merkeziyet: Tarihsel Arka Plan**
- Osmanlı Merkezileşme Politikaları ve İlk Kürt İsyanları
- Cumhuriyet Öncesi Muhtariyet Tartışmaları ve 1921 Anayasası
- Cumhuriyet’in Kuruluşu ve 1924 Anayasası ile Doğrudan Yönetimin İnşası
- Çok Partili Sisteme Geçiş, Kalkınma ve “Doğu Sorunu”
- 1982 Anayasası, Neoliberalizm ve Yerel Yönetimlerin Dönüşümü
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
- 1990’lar: Federasyon ve Bask Modeli Tartışmaları
- Kürdistan: Devletin Özel/Özerk Bölgesi
- 50 **2013-2015 ÇÖZÜM SÜRECİ VE ADEMİ MERKEZİYET**
- 53 **İmralı Süreci (1999-2004) ve “Demokratik Cumhuriyet” Tezi**
- Birinci Jeopolitik Kırılma: Irak’ta Federe Kürt Devletinin İnşası
- Ak Parti’nin Kamu Yönetimi Reformu Girişimi (2003-2007)
- İstatistikî Bölge Birimleri ve Kalkınma Ajansları
- 61 **Oslo Süreci (2008-2011) ve Demokratik Özerklik Tartışmaları**
- Reformlar: Kürt Meselesinin Çözümü İçin Demokrasi ve Kültürel Haklar
- Demokratik Özerklik ya da Bölgesel Ademi Merkeziyet
- İspanya ve İtalya Modeli Mi?
- Demokratik Özerkliğin Belirsizlikleri
- Muhalefetin Tutumu
- 70 **Çözüm Süreci (2013-2015), Yerel Demokrasi ve Rojava’da Demokratik Özerklik**
- Kürt Siyasi Aktörlerinin Çelişkili Tutumları
- Ak Parti’nin İfade Özgürlüğü ve Kültürel Haklara Sıkışan Politikaları
- CHP: Toplumsal Barışa Evet, Çözüm Süreci’ne Hayır
- MHP Söyleminin Sol-Sosyalist Çevreye Etkisi
- İkinci Jeopolitik Kırılma: Rojava’da “Demokratik Özerkliğin” İnşası

**90 ÇÖZÜM SÜRECİ'NDEN
BUGÜNE:RESANTRALİZASYON
VE DEKONSANTRASYON**

91 Özyönetim İlanları ve Kent Çatışmaları

92 15 Temmuz Darbe Girişimi,
Ohal ve Kayyumlar

95 Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve
Otoriterliğe Dönüş

99 Jeopolitik Kırılmalar: Rojava ve
Irak Kürdistan Bölgesi

Rojava: Yeni Çatışma Mekânı

Irak Kürdistan Bölgesi ve
Bağımsızlık Referandumu

Kürdistan Jeopolitiği ve
Türkiye'nin Artan Beka Kaygısı

**107 GÜÇ PAYLAŞIMI VE ADEMİ
MERKEZİYET: ENGELLER,
İMKÂNLAR VE SEÇENEKLER**

108 Engeller

Tarihsel Güvenlik Kaygısı ve Beka Söylemi

Aşırı Merkeziyetçi Devlet ve
Siyaset Geleneği

Bölgesel Eşitsizlik ve Ekonomik Kaynakların
Merkezileşmesi/Kümelenmesi

Kürt Meselesinin Ademi Merkeziyet
Üzerindeki Gölgesi

Otoriter Rejim İnşasında Kürt Meselesinin
Araçsallaştırılması

114 İmkânlar, Kaynaklar ve Fırsatlar

Ademi Merkeziyet Konusundaki
Tarihsel Birikim

Yerel ve Bölgesel Yönetim Deneyimi

Kamu Yönetimi Reformu Girişimleri

Modern ve Rasyonel Bir Kamu İdaresi Fırsatı

Kapsayıcı ve Dengeli Mekânsal
Gelişme Fırsatı

Türkiye'nin Siyasi Haritası ve
Ademi Merkeziyet İhtiyacı

Denge ve Denetleme Gücü Olarak
Yerel Yönetimler

Yerel Yönetimleri Güçlendirme
Konusundaki Siyasi Mutabakat

123 Ademi Merkeziyet:
Kürt Barışından Öteye

Kürt Çatışmasının Sonlanması için
İdari Ademi Merkeziyet

İstikrarlı ve Kapsayıcı Çözüm için
Özerk Bölgeler/Vilayetler

Ademi Merkeziyetten Sonrası:
Ayrılık ya da Ortak Gelecek İnşası?

131 SONUÇ YERİNE

**134 EKLER: BÖLGESEL YÖNETİM
BİRİMLERİNİN BELİRLENMESİNDE
KULLANILABİLECEK ÖLÇEKLER**

EK 1. Coğrafya ve Çevre:
Türkiye'nin 26 Akarsu Havzası

EK 2. Tarihsel Gelenek:
Osmanlı Vilayet Sistemi

EK 3. İşlevsellik: Fonksiyonel Bölgeler

EK 4. Sosyo-Ekonomik Gelişme:
İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması

EK 5. İdari Birikim: Kamu ve Özel Sektör
Kuruluşlarının Bölgesel Yapılanması

EK 6. Metropolleşme: 30 Büyükşehir

143 KAYNAKÇA

158 YAZAR HAKKINDA

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği	ÖSP	Özgürlük ve Sosyalizm Partisi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	PAK	Kürdistan Özgürlük Partisi (<i>Partiya Azadiya Kurdistanê</i>)
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	PAKURD	Kürdistan Partisi (<i>Partiya Kurdistanî</i>)
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi	Partiya Azadî	Adalet İnanç ve Hürriyet İçin <i>Partiya Azadî</i> (Özgürlük Partisi)
BM	Birleşmiş Milletler	PDK-Bakur	Kürdistan Demokrat Partisi – Kuzey (<i>Partiya Demokrat a Kurdistanê – Bakur</i>)
CiU	Convergencia i Unio	PDK-T	Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (<i>Partiya Demokrat a Kurdistanê – Tirkîye</i>)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistan</i>)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı	PP	Halkın Partisi (<i>Partido Popular</i>)
DTK	Demokratik Toplum Kongresi	PSK	Kürdistan Sosyalist Partisi (<i>Partiya Sosyalist a Kurdistanê</i>)
DTP	Demokratik Toplum Partisi	PSOE	İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (<i>Partido Socialista Obrero Español</i>)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi	PYD	Demokratik Birlik Partisi (<i>Partiya Yekitiya Demokratîk</i>)
HDP	Halkların Demokratik Partisi	SMO	Suriye Milli Ordusu
HÜDAPAR	Hür Dava Partisi	YPG	Halk Savunma Birlikleri (<i>Yekîneyên Parastina Gel</i>)
IKB	Irak Kürdistan Bölgesi	YPJ	Kadın Savunma Birlikleri (<i>Yekîneyên Parastina Jin</i>)
IMF	Uluslararası Para Fonu (<i>International Monetary Fund</i>)		
İŞİD	Irak-Şam İslam Devleti		
İBBS	İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması		
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti		
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği (<i>Koma Civakên Kurdistanê</i>)		
KHK	Kanun Hükmünde Kararname		
KKP	Kürdistan Komünist Partisi		
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi		
MİT	Millî İstihbarat Teşkilatı		
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (<i>Organization for Economic Co-Operation and Development</i>)		
OHAL	Olağanüstü Hal Yönetimi		
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu		

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu araştırma Kürt meselesi kapsamında siyasi barış ve güç paylaşımı konusunu ele alıyor. “Güç paylaşımı bağlamında ademi merkezîyet, Türkiye'nin Kürt meselesinde siyasi barışı sağlayabilir mi?” ve “Güç paylaşımı kapsamında ademi merkezîyet, Kürt meselesinden öteye neler vaat ediyor?” soruları etrafında ademi merkezîyetin imkânları ve sınırları, 2013-2015 Çözüm Süreci ve sonrası merkeze alınarak tartışılıyor.

Farklı zaman ve mekânlarda meydana gelen vakalar üzerine yapılan tartışmalar, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda altı dinamiğin belirleyici olduğunu gösteriyor: (1) İlgili ülkenin tarihsel ve siyasal geleneğinin devlet örgütlenmesini doğrudan belirlemesi, güç/iktidar ilişkilerini şekillendirmesi. (2) Ademi merkezîyet meselesinin ülkedeki demokrasi tahayyülü ve deneyimiyle doğrudan ilişkili olması. (3) Ademi merkezîyet meselesinin sadece siyaset kurumu ve buna bağlı olarak devlet örgütlenmesiyle sınırlı bir mesele olmayıp ülkedeki yereller ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri, kaynak bölüşümünü ve kalkınma taleplerini de içermesi. (4) Ademi merkezîyet tartışmalarının siyasal (demokratikleşme) ve ekonomik (kalkınma) boyutları kadar kurumsal/yönetimsel boyutlarının da bulunması. (5) 1980 sonrası neoliberal politikalar ve devlet dönüşümü tartışmalarının gösterdiği üzere, ademi merkezîyet meselesinin merkez ve yerel arasındaki güç ilişkileriyle sınırlı olmaması. Siyasi, idari, ekonomik, mekânsal, toplumsal boyutlar da içermesi. (6) Güç/iktidar paylaşımı ve ademi merkezîyetin devlet-altı (*intra-state*) çatışmaların çözümü ve barış inşasında önem arz etmesi.

Türkiye'deki tartışmalara bakıldığında, söz konusu altı hususun tamamının geçerli olduğu görülüyor. Osmanlı modernleşmesi kapsamında gündeme gelen merkezîleşme politikaları sonucu, Kürt beylikleri ve hükümetleri 19. yüzyılın ilk yarısında büyük oranda tasfiye edildi. Osmanlı'nın son dönemlerinde tekrar gündeme gelen, özellikle 1918-1923 yıllarında belirginleşen ve 1921 Anayasası'na yansıyan ademi merkezîyet meselesi, Cumhuriyet'in kuruluşu ve 1924 Anayasası ile birlikte büyük oranda gündemden çıktı. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte kapanan ademi merkezîyet meselesi gerçek anlamda 1990'lı yıllarda Kürt çatışmasının çözümü bağlamında gündeme geldi. Federasyon, eyalet ve İspanya/Bask modeli tartışmalarında, ekonomik kalkınma ve devlet örgütlenmesinin rasyonalizasyonu vurguları yapılsa da asıl dinamik, Kürt çatışmasına çözüm arayışıydı.

Son yirmi yılda, Kürt meselesinin çözümüne dönük üç büyük diyalog süreci gelişti: 1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ve 2013-2015 Çözüm Süreci. Her üç girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Söz konusu dönemde Öcalan, PKK/KCK ve DBP-HDP hattında değişken talepler dile getirildi. Demokratik cumhuriyet, demokratik özerklik ve

yerel demokrasi gibi farklı kavramlar etrafında formüle edilen öneriler, yerel ölçekte idari ademi merkezileşmeden bölgesel idari ve siyasi ademi merkeziyete kadar farklı modeller içerdi. DBP-HDP dışındaki Kürt muhalefeti, çoğunlukla federasyon talebinde bulundu. Bununla birlikte güç paylaşımını içermeyen “demokratik cumhuriyet” tezini desteklemezken özerklik önerisini, Kürt meselesinin “nihai çözümünü” kolaylaştıran bir ara çözüm olarak destekledi.

AK Parti, 2002’den bu yana görel olarak istikrarlı bir siyaset yürüttü ve siyasi ademi merkeziyet anlamına gelecek özerklik taleplerini desteklemedi. Buna karşın, yetki genişliği çerçevesinde yerelleşmeyi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savundu. Nitekim 2000’li yıllarda yapılan reformlar, bu yetki genişliği çerçevesinde merkezi idarenin yerellerdeki idare kapasitesini büyüten dekonsantrasyon şeklinde gerçekleşti.

CHP ve temsil ettiği toplumsal gruplar, 2013-2015 Çözüm Süreci’ne kadar bir yandan diyalog ve müzakere süreçlerine karşı çıkarken öte yandan, ademi merkeziyete dair kapı açabilecek tüm girişimlerin karşısında durdu. 2013-2015 Çözüm Süreci’nde muhalefetini yumuştan CHP, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın bir bütün olarak kabul edilerek yerel yönetimlerin özerkliklerinin güçlendirilmesini savundu. MHP, genel olarak Kürt meselesinin çözümüne dönük tüm girişimlere istikrarlı bir şekilde karşı çıktı. Sınırlı reform girişimlerini bile yeni “Sevr” girişimleri olarak değerlendirdi.

2000’li yıllarla birlikte jeopolitik, Türkiye’nin Kürt meselesini “çerçeveleyen” ana belirleyici dinamik haline geldi. IKB’de bir teritoryal Kürt egemenliğinin inşası, Kürt meselesinde yeni bir “referans noktası” oluşturdu ve hem Kürt siyaseti hem de Türk devleti ve siyaseti için sorunun parametrelerini değiştirdi. Rojava’da 2012’de *de facto* otonom/federe bir bölgenin inşası ikinci jeopolitik kırılma etkisi yarattı. Bununla birlikte Rojava’nın etkisi IKB’den daha güçlü oldu.

Başarısızlıkla sonuçlanan 2013-2015 Çözüm Süreci sonrası dönemde, siyasi güç paylaşımı konusunda Türkiye’de büyük bir geriye düşüş yaşandı. Bu dönemdeki dönüşüm iki ana kavramla tanımlanabilir: Yeniden merkezileşme (resantralizasyon) ve dekonsantrasyon. Bir yandan merkezi idarenin gücü artarken öte yandan merkezin yerellerdeki çoklu idare kapasitesi, geçmişle kıyaslanmayacak düzeyde genişledi. 2000’li yıllarda kısmi bir demokratikleşme süreci yaşayan Türkiye, son beş yıl içerisinde otoriterliğe doğru bir seyir aldı. Mevcut durumda, güncel uluslararası demokrasi endekslerinde “ılımlı otokrasi”, otoriter rejim ile kusurlu demokrasi arasında, bununla beraber otoriterliğin kiyısında bir ülke olarak sınıflandırılıyor.

Türkiye’de siyasi güç paylaşımı konusunda yaşanan bu geriye düşüş, beş temel dinamiğe bağlanabilir. Bunlardan ilkinin Çözüm Süreci’nin başarısızlıkla sonuçlanması sonrası kentlere taşan çatışmalar oluşturuyor. 15 Temmuz askeri darbe girişimi ve ardından ilan edilen OHAL ikinci ana dinamiktir. OHAL ile bağlantılı üçüncü dinamik olarak kayyum politikası ve uygulamalarının altını çizmek gerekir. Kayyumlarla birlikte HDP’nin yönetimde olduğu tüm il ve ilçelerde belediyeler fiili olarak ortadan kaldırıldı, valilik ve kaymakamlıkların bir alt birimine dönüştürüldü. Daha da önemlisi, Kürt coğrafyasında başlayan kayyum politikası, bir siyaset anlayışı ve yönetim tekniği olarak Türkiye geneline yayıldı. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adıyla uygulamaya giren “Türk tipi başkanlık sistemi” dördüncü dinamiği oluşturuyor. Bu sistemle beraber idari ve siyasi güç, bir yandan yürütme odaklı yeniden merkezileşirken bir yandan da tüm yerellere yayıldı. Son olarak, Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinde, son beş yılda meydana gelen değişimlerin altını çizmek gerekir. Bu dönemde Kürt meselesi, geçmişle kıyaslanamayacak düzeyde uluslararasılaştı ve Türkiye’nin bir iç sorunu olmaktan çıkarak ABD ve Rusya’nın doğrudan müdahil olduğu sınır-ötesi ve bölgesel bir soruna dönüştü.

Kürt meselesi bağlamında yaklaşık iki asırlık tarihsel ve siyasal inşa süreci dikkate alındığında, güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda beş temel engelin altını çizmek gerekir: (1) Türk devleti ve ana-akım Türk siyasetine hâkim olan beka söylemi ve tarihsel güvenlik kaygısı, (2) aşırı merkezîyetçi devlet ve siyaset geleneği, (3) bölgesel eşitsizlik ve ekonomik kaynakların merkezileşmesi/kümelenmesi, (4) Kürt çatışmasının ademi merkezîyet üzerindeki gölgesi ve (5) Türk siyasetinin Kürt meselesine dair sınırları ve Kürt meselesinin araçsallaştırılması.

Bununla birlikte, ademi merkezîyet konusunda beş ana imkân ve kaynak ile üç temel fırsat da bulunuyor: (1) Ademi merkezîyet konusundaki tarihsel birikim, (2) kamu yönetimi bağlamında ortaya çıkan yerel ve bölgesel yönetim deneyimi, (3) yerel ve bölgesel idareye dair 2000 sonrası reform girişimleri, (4) yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda ana-akım siyasi partiler arasındaki mutabakat ve (5) Türkiye’nin siyasi coğrafyası. Ademi merkezîyetin sağlayabileceği temel fırsatlar ise şunlar: (1) Kapsayıcı ve dengeli büyüme, (2) kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu ile kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliğin artırılması ve (3) dikey düzlemde bir denge ve denetleme gücünün oluşturulmasıyla demokrasinin güçlendirilmesi.

Söz konusu engeller ile imkânlar, kaynaklar ve fırsatlar değerlendirildiğinde, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda iki seçeneğin öne çıktığı söylenebilir: (1) İl ölçeğinde idari ademi merkezîyet ve (2) coğrafik bölgeler temelli idari ve siyasi ademi merkezîyet. Birinci seçenek, kısa vadede Kürt meselesinde şiddet sayfasını kapatma potansiyeli taşıyor. Bununla birlikte kapsayıcı ve istikrarlı bir çözüm için siyasi güç paylaşımına imkân tanıyacak ikinci seçenek, daha rasyonel bir tercih olarak öne çıkıyor. İkincisi ayrıca Kürt meselesi gibi devlet-altı kimlik temelli teritoryal bir çatışmanın çözümünü demokratikleşme, kapsayıcı ve dengeli mekânsal büyüme ve kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu sorunlarıyla ilişkilendirerek kapsayıcı bir model sunuyor.

GİRİŞ

Kürt meselesi gibi devlet-altı (*intra-state*) kimlik temelli teritoryal¹ çatışmaların siyasi çözümünde, en kritik konularından birini güç paylaşımı (*power sharing*) oluşturur. Çatışmaların çözümü ve barış inşasındaki merkezi önemine rağmen, bu meselenin Kürt çatışmasında bugüne kadar yeterince tartışılmadığı söylenebilir. 1990'lı yılların başından bugüne federasyon, demokratik özerklik, yerelleşme, yerel demokrasi gibi farkı temalar etrafında belli tartışmalar yürütülse de 1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ve 2013-2015 Çözüm Süreci olmak üzere Kürt çatışmasının sonlanmasına dönük üç ana girişimin hiçbirinde, bu meseleyi konuşabilecek bir noktaya varamadık (Çiçek 2015).

Kürt siyaseti bu konuyu farklı zamanlarda farklı konseptler üzerinden tartıştı ve diyalog süreçlerinin ana gündem başlıklarından biri olarak gördü (Çiçek 2016; Akkaya ve Jongerden 2011). Buna karşın, 1990'lı yılların başında, dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın federasyona açık kapı bırakan söylemleri (Doğan 1994) ve dönemin başbakanı Tansu Çiller'in Bask Modeli göndermeleri (Milliyet 1993) dışarıda bırakılırsa Türk devleti ve siyaseti cephesinde, bu konunun büyük oranda tartışma dışı bırakıldığı söylenebilir. 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı ile birlikte konu, büyük oranda, kamu yönetimi reformu ve yerel yönetimlerin güçlendirmesi bağlamında ele alındı (Dinçer ve Yılmaz 2003) ve Kürt çatışmasının siyasi çözümüne dönük girişimlerde gündem dışında tutuldu.

Bu araştırma, Kürt meselesi kapsamında siyasi barış ve güç paylaşımı konusunu ele alıyor. Spesifik olarak, "siyasi güç paylaşımı bağlamında ademi merkezîyet, Türkiye'nin Kürt meselesinde siyasi barışı sağlayabilir mi?" ve "güç paylaşımı kapsamında ademi merkezîyet, Kürt meselesinden öteye neler vadediyor?" sorularına odaklanıyor. Bu kapsamda, ademi merkezîyetin imkânlarını ve sınırlarını 2013-2015 Çözüm Süreci ve sonrasına odaklanarak tartışıyor. İdari ve siyasi ademi merkezîyet gibi temalar etrafında siyasi güç paylaşımının limitlerini, yerel ve bölge gibi ölçeklerini, farklı aktörlerin konuya dair farklılaşan söylemlerini, yaklaşımlarını ve tavırlarını ele alıyor.

Araştırma, Çözüm Süreci ve sonrasını merkeze almakla birlikte, söz konusu tartışmaları derinlemesine analiz etmek ve Kürt meselesi bağlamında ademi

---

1 İngilizce "territorial" kavramı, Türkçeye "bölgesel", "ülkesel", "karasal", "topraksal" gibi kavramlarla çevrilse de bu kavramların hiçbirisi, kelimeyi tam olarak karşılamadığı için bu çalışmada "teritoryal" olarak kullanılıyor. "Territory", İngilizcede "belli bir hâkimiyet altındaki sınırları belirlenmiş bir coğrafi alan" anlamına geliyor ve bu sınırlar "bölge" kavramındaki sınırlardan çok daha nettir. Bu anlamda "teritoryal" "belli bir hâkimiyet altındaki, sınırları belirlenmiş bir coğrafi alanla ilgili/ilintili olan" diye çevrilebilir. Örneğin Fransa'da il ve il üstü bölgeler düzeyindeki yerel yönetimler, *collectivité territoriale* yani "sınırları belli bir hâkimiyet alanındaki kolektifler/toptuluklar" olarak adlandırılıyor.

merkeziyet tartışmalarının imkân ve sınırlarını görünür kılmak için söz konusu meseleyi tarihselleştiriyor. Bu anlamda, yerel yönetimler meselesini Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllardan bu yana tarihsel bir bağlama yerleştiriyor.

Araştırma, yöntemsel açıdan tarihselleştirmenin yanı sıra karşılaştırmalı perspektif yaklaşımını esas alıyor. Güç paylaşımı kapsamında ademi merkeziyet tartışmalarının küresel düzeydeki tartışma çerçevelerini/bağlamlarını ele alıyor. Ayrıca, Çözüm Süreci sonrasında yaşananları, 2017-2018 İspanya-Katalunya krizi ile karşılaştırmalı bir şekilde değerlendiriyor.

Çalışma dört bölümden oluşuyor. İlk bölümde, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkeziyet tartışmalarına ilişkin bir teorik ve tarihsel giriş yapılıyor. Bu kapsamda ilk olarak ademi merkeziyet meselesine ilişkin tartışma çerçeveleri inceleniyor. İkinci olarak, Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından 2013-2015 Çözüm Süreci'ne ademi merkeziyet tartışmalarına ilişkin bir arka plan analizi yapılarak, sorun tarihselleştiriliyor ve Türkiye'de ademi merkeziyetin gelişi(e)memesinin ya da merkeziyetçiliğin bir tür arkeolojisi yapılıyor.

İkinci bölüm, esas olarak 2013-2015 Çözüm Süreci bağlamında ademi merkeziyet meselesini ele alıyor. Bu kapsamda, politik aktörlerin konuya dair yaklaşımları, pozisyonları ve söylemleri değerlendiriliyor. Çözüm Süreci'nin kendisi de 1999 yılından bugüne devam eden barış arayışlarıyla ilişkilendirilerek ele alınıyor.

Üçüncü bölüm, Çözüm Süreci sonrasında; Kürt meselesini Türk devleti ve Türk milletinin bütünlüğüne yönelik bir "güvenlik" ve "terör" sorunu olarak kodlayan politikalarla uyumlu kayyum sürecine odaklanıyor.

Son bölümde, önceki bölümlerde yapılan tartışmaların temel bulguları dikkate alınarak Türkiye'de Kürt meselesinin siyasi çözümü bağlamında güç paylaşımı ve ademi merkeziyet konusundaki temel engeller ile imkânlar, kaynaklar ve fırsatlar analiz ediliyor.

Araştırmanın ortaya çıkardığı ana sonuç şudur: Türkiye'de siyasi rejimin formasyonu ile Kürt meselesi arasında doğrudan bir ilişki bulunuyor. Ana akım Türk siyaseti merkeziyetçi, milliyetçi ve otoriter bir rejim inşasında, Kürt meselesini işlevsel bir kaynak olarak araçsallaştırdı. Bu anlamda ademi merkeziyet ve siyasi güç paylaşımı, Kürt meselesinin çözümünden öteye Türkiye'de çoğulcu demokratik bir rejimin inşasında kaynak olarak kullanılmasına imkân tanıyor.

Kürt meselesinin tarihsel seyri ve ana siyasi grupların yaklaşımları dikkate alındığında, kolektif hakları ve siyasi katılımı dışlayan idari ademi merkezileşme, Kürt muhalefetinin taleplerini karşılayamayacaktır. Buna karşın, iki ya da çok uluslu bir federatif yapı etrafında güç paylaşımı, Türk sokağının ve ana-akım Türk siyasetinin tarihsel beka kaygısının bariyerlerine takılacaktır. Kürt sokağı açısından bu konuda kritik meseleyi anadil ve kimlik sorunu, yerel-bölgesel sosyo-ekonomik gelişme, siyasi katılım ve sosyal özgürlük sorunları oluştururken Türk sokağı açısından, güvenlik ve ülke bütünlüğü temel kaygı konularını içeriyor. Kürt çatışmasındaki mevcut açmaz dikkate alındığında, bölgesel idari ve siyasi ademi merkezileşme hem Kürtlerin taleplerini karşılayacak hem de Türklerin tarihsel korkularını giderecek olası bir çözüm senaryosu olarak öne çıkıyor.

Bölgesel idari ve siyasi ademi merkezileşme, İspanya'da olduğu gibi ülke genelinde demokrasinin inşasında kurucu bir bileşen olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte kademeli bir geçiş de söz konusu olabilir. Rapor, Kürt meselesinde orta ve uzun vadede kalıcı ve istikrarlı bir çözüm için bölgesel idari ve siyasi ademi merkezileşmeyi önerirken kısa vadede şiddetin sonlaması için, il ölçeğinde bir idari ademi merkezileşmenin yol açıcı olacağını ileri sürüyor. Bu konuda özellikle anadil meselesinin yönetim yetkisinin yerel yönetimlere devredildiği genişletilmiş bir idari ademi merkezileşme, çözümleyici olabilir ve bölgesel ademi merkezileşme il ölçeğindeki ademi merkezileşme takiben gelişebilir.

Bununla birlikte, metropoliten kent-bölgelerin hem dünyada hem de Türkiye'de her geçen gün daha fazla önem kazandığı çağımızda, bölgesel ademi merkezileşme, siyasi güç paylaşımı konusunu Kürt meselesinden kaynaklı çatışmaların çözümünün yanı sıra üç ana sorunla ilişkilendirmeyi sağlayarak kapsayıcı bir çözüm sunacaktır. Bunlardan ilkinin demokratikleşme, ikincisini kapsayıcı ve dengeli büyüme, üçüncüsünü ise kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu yoluyla kamu hizmetlerinin etkinlik ve verimliliğinin artırılması oluşturuyor.

GÜÇ PAYLAŞIMI VE

ADEMİ MERKEZİYET: TEORİK

VE TARİHSEL BİR GİRİŞ

Kürt meselesi gibi yüzyılı aşan ve çözümünü zor sorunların aşılmasında, meseleyi tarihsel bir bağlama oturtarak analiz etmek, farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkan deneyimlere bakmak kolaylaştırıcı bir yöntem işlevi görebilir. Böylesi bir yaklaşım, Türkiye’de çoğu meselede olduğu gibi Kürt meselesinde de neredeyse tüm ana-akım siyasi hareketlere hâkim olan, “bize hasçı” eğilimleri aşmayı kolaylaştırabilir. Sorunu tarihselleştiren ve karşılaştırmalı perspektifi esas alan böylesi bir yaklaşım, gündelik tartışmalara boğulmadan meseleyi daha geniş bir çerçeveden anlamayı, çözüme ilişkin olası seçenekleri daha gerçekçi bir şekilde görmeyi mümkün kılacaktır.

Ademi merkezîyet konusundaki tartışma çerçevelerini değerlendirmeden önce, söz konusu kavramı netleştirmek gerekir. Yerel yönetim, yerinden yönetim ya da ademi merkezîyet kavramları, birbiri yerine kullanılsa da farklı düzenlemelere işaret eder. Bunlardan ilki, merkezi yönetimin yerel uzantılarının oluşturulması anlamında *dekonsantrasyon*dur. Türkçede “yetki genişliği” (Keleş 1998, 148; 2006, 21) ya da “merkezi yerinden yönetim” (Ender ve İncioğlu 2013, 118) olarak da kavramsallaştırılan bu düzenleme, esas olarak merkezi yönetim bünyesindeki kurumların taşra teşkilatlarının oluşturulmasını, belli yetki ve sorumlulukların bu teşkilatlara devredilmesini ifade eder. Taşra teşkilatları, merkezi hükümet tarafından atanan kişilerce yönetilir ve merkezde belirlenen politikaları, alınan kararları yerelde uygulamaktan sorumludur. Bu anlamda merkez karşısında siyasal bir kimlikleri yoktur.

Dekonsantrasyonun bir biçimi olarak da yorumlanabilecek ikinci düzenleme, delegasyondur (*delegation*). “Belirli hizmetlerin yerine getirilmesi için bazı yetki ve sorumlulukların bağımsız kurum veya örgütlenmelere aktarılması” (Çam 2015, 22) olarak delegasyon, Türkçede “yetki aktarımı”, “yetki devri” ve “yetki göçerimi” olarak da tercüme edilir (Ö. Bozkurt, Ergun ve Sezen 1998, 262). Yetki aktarımı ile oluşturulan yarı-özerk yerel/bölgesel kurumlar, her ne kadar merkezi hükümetin hiyerarşisi içerisinde yer almasa da merkezi yönetime karşı sorumludur ve onun denetimine tabidir. Altyapı, enerji, tarım, ulaşım gibi alanlarda büyük ölçekli projeleri yönetmek üzere oluşturulmuş bölgesel kurumlar ya da belirli bir hizmeti vermek üzere oluşturulmuş kamu iktisadi teşkilatları, buna örnek olarak gösterilebilir (Çam 2015, 22–23).

Üçüncü düzenleme genel olarak *decentralization* ve *devolution* kavramlarıyla tanımlanır ve Türkçeye yaygın olarak “ademi merkezîyet”, “yerinden yönetim” ve “yetki devri” olarak tercüme edilir. Siyasal tartışmalara konu olan ve bu raporun da kapsadığı esas olarak bu düzenlemedir. Ademi merkezîyet, yereller ve bölgelerde merkezi yönetimin hiyerarşisi dışında, yasalarca oluşturulmuş yönetim organlarına ve seçilmiş karar organlarına, tüzel,

siyasal ve akçalı birtakım yetkilere sahip yerel yönetim birimlerinin oluşturulmasıdır. Merkezi hükümet, bazı yetki ve sorumluluklarını bu yerel yönetim birimlerine devreder veya onlarla paylaşır. Burada en önemli husus halkın, yerel ölçekte seçtiği ve merkezi hükümetin hiyerarşisi dışında tüzel kişiliğe sahip kurumlarca yönetilmesidir. Her ne kadar dekonsantrasyonda olduğu gibi ademi merkezियette de merkezi hükümet, belli yetki ve sorumluluklarını yerel yönetimlere devretse de dekonsantrasyondan farklı olarak yerel yönetimlerin gücü, merkezi hükümetin lütfundan gelmez. İsviçre, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) olduğu gibi kimi yerlerde, bu yönetsel ve siyasal birimlerin, merkezi yönetimden daha eski oldukları görülür (Keleş 2006, 22). Özetle, bu raporda tercih edilen esnek ve geniş anlamıyla ademi merkeziyet, yerel ölçekteki mahalle meclislerinden federe devlete kadar uzanan, farklı tiplerde yerel yönetim biçimlerini içerir.

Ademi merkeziyet, çoğunlukla siyasi ve idari/yönetsel ademi merkeziyet olarak sınıflandırılır. İdari/yönetsel ademi merkeziyette, yerel yönetimlerin yasama ve yargı gücü yoktur ve sadece yürütmeye ilişkin kimi yetkileri vardır. Buna karşın, siyasi ademi merkeziyette, yerel yönetimler, yürütme gücünün yanı sıra yasama ve yargı yetkilerine de çeşitli düzeylerde sahiptir. Ademi merkeziyet, çoğunlukla federal devletlerde bulunur ve anayasa tarafından, yerel ölçekteki yönetim birimlerine belirli düzeylerde özerklik hakkı verir (Keleş 2006, 22–23). Nitekim, siyasi ademi merkeziyet, yerel yönetimlerde kamu hizmetlerinin etkin ve verimli sunumundan öteye, çoğunlukla demokrasi, özerklik, yurttaşlık ve katılım gibi siyasal normları içerecek şekilde tartışılır (Çam 2015, 23; Keleş 2006, 89–105).

Ademi Merkeziyete İlişkin

Tartışma Çerçevesi

Farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen vakalar üzerine yapılan çalışmalarda, ademi merkeziyet konusunda öne çıkan altı tartışma çerçevesinden bahsedilebilir:

1. Tarihsel ve siyasal bağlam
2. Demokrasi tartışmaları
3. Kalkınma meselesi
4. Kamu yönetiminin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu
5. Neoliberal devlet dönüşümü
6. Çatışma çözümü ve güç paylaşımı

Tarihsel ve siyasal bağlam

Bu bağlamdaki tartışmalar, modern devlet örgütlenmesinin bulunduğu coğrafyadaki tarihsel ve siyasal geleneğin mevcut sosyo-politik sistem üzerindeki belirleyici etkisinin altını çizer. Mevcut durumu ve olası gelişmeleri anlamak için bu tarihsel inşa süreçlerini kavramak ve oluşturduğu sınırları dikkate almak gerekir. Çünkü devlet örgütlenmesine ilişkin tarihsel ve siyasal gelenek, devletin yerel ya da bölgesel ölçeklerdeki örgütlenmelerini, bunların işlevlerini ve sınırlarını belirler (Bafoil 2009b).

Tarihsel ve siyasal geleneğe vurgu yapan çalışmalarda, devlet örgütlenmesinin esas önemli bir yer tutar ve karşıt olarak konumlandırılan üniter ve federal devlet örgütlenmelerine vurgu yapılır. Üniter devlet örgütlenmesinde, homojenliğe dayalı işlevsellik, kaynakların merkezi yönetim altında oluşturulan yönetsel ve siyasal birimler arasında eşit ve dengeli dağıtımı, ülke ölçeğinde belirlenen politikaların tüm yerel yönetimlerde aynı anda uygulanması gibi argümanlar öne çıkar (Çam 2015, 19–20).

Federal devlet örgütlenmesi ise belirli bir anayasal çerçeveye dayanan güç paylaşımına dayanır. Federal devlet örgütlenmesi esas olarak merkezsizdir (*non-centralized*) ve güç, federal devleti oluşturan birçok merkez arasında paylaşılır. Bu anlamda sözleşmeye/anayasaya dayalı merkezsizlik ve yapılandırılmış güç dağılımı, federal devlet örgütlenmesinin iki ana prensibini oluşturur (Elazar 1991, 34). Bununla birlikte federalizm, yapısal düzenlemelerden öteye gider ve yeni bir ilişkiye, siyasi ve sosyal davranış biçimine vurgu yapar. (1) Bireyler, gruplar ve hükümetler arasında ortaklık, (2) ortaklığı gerçek kılan işbirliğine dayalı ilişkiler ve (3) partnerler arası müzakere, güç paylaşımının üç ana temeli olarak vurgulanır (Elazar 1995, 1–2).

Otuz altı ülkede devlet yapılarını ve performanslarını karşılaştıran Arend Lijphart, üniter devletlerin genellikle merkezîyetçi olduğunu ve buralarda çoğunlukçu demokrasi anlayışının hâkim olduğunu belirler. Buna karşın federal devletler, çoğunlukla ademî merkezîyetçidir ve mutabakatçı demokrasi anlayışı hakimdir (Lijphart 2012, 1–4).

Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada gibi ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda tarihsel yönetsel gelenek (John ve Copus 2012, 29–30), modern devletin inşasında meydana gelen tarihsel olaylar ve süreçler (Cole 2012, 308–10; Çam 2015, 21), yerel yönetim ve yerel iktidar geleneği (Kymlicka 2002, 20; Bafoil ve Kaya 2009, 4–5; Keleş 2006, 22; Çam 2015, 22) ile azınlık taleplerinin karşılanma biçimleri (eşitlik ve adalet çerçevesinde mi yoksa güvenlik çerçevesinde mi) (Kymlicka ve Opalski 2012) tarihsel ve siyasal bağlam kapsamında öne çıkan diğer önemli hususları oluşturur.

Demokrasi teorileri ve ademi merkezîyet

Ademi merkezîyet, kararların hangi ölçeklerde alındığı ya da merkezi ve yerel/bölgesel otoriteler arasındaki yetki dağılımından öteye bir dönüşümü ifade eder (Hutchcroft 2001). Bütüncül ve kapsayıcı bir çerçeve için ademi merkezîyet meselesi, merkez-yerel ilişkisinden öteye güç ilişkileri, yasama ve yargının durumu, seçim sistemi, siyasi partiler sistemi gibi birçok boyutu içerecek şekilde geniş bir kapsamda ele alınmalıdır (Bulpitt 1972, 299; Fesler 1965; Hutchcroft 2001, 536–66; Appleby 1945, 43–51). Bu konuda ilk başvurabileceğimiz ayırım, çoğunlukçu ve mutabakatçı demokrasi modelleridir. Çoğunlukçu demokrasi oybirliği, rekabet ve çekişme gibi değerlere dayanırken “müzakereci demokrasi” (*negotiation democracy*) (Kaiser 1997) olarak da adlandırılan mutabakatçı demokrasi kapsayıcılık, pazarlık ve uzlaşma gibi değerleri yüceltir. Ademi merkezîyet açısından değerlendirildiğinde, çoğunlukçu demokrasi modelleri politik gücü çoğunluğun elinde merkezileştirirken mutabakatçı demokrasi modelleri politik gücü paylaşmaya, dağıtmaya ve sınırlandırmaya çalışır. Lijphart'ın çalışmasının ortaya koyduğu üzere mutabakatçı demokrasi, çoğunlukçu demokrasiye göre açık bir şekilde daha demokratik bir karaktere sahiptir ve temsil gücü fazladır. Ayrıca, yönetsel performans açısından az da olsa daha başarılıdır (Lijphart 2012, 1–2; 255–94).

Bu konuda önerilen bir diğer ayırım, “kolektif aktörlük” (*collective agency*) ve “paylaşılan sorumluluk” (*shared responsibility*) ile bölünmüş aktörlük ve sorumluluktur (Goodin 1996, 331). Güç dağılımını anlamaya olanak tanıyan bu iki eksenli analiz çerçevesine göre mutabakatçı demokrasi, bir yandan kabinede, yasamada, hükümet ve çıkar grupları arasında çok partili ve çok aktörlü bir etkileşime yani kolektif aktörlüğe, öte yandan farklı katmanlardaki yönetsel birimler, devlet kurumları, bağımsız yüksek mahkeme ve merkez bankası gibi kurumlar arasında gücün bölünmesine ve sorumluluğun paylaşılmasına dayanır (Lijphart 2012, 5). Başka bir ifadeyle ortak aktörlük ve paylaşılan sorumluluk içerisinde farklı katmanlarda ve alanlarda gücün dağılımı için veto gücüne sahip aktörlere (*veto players*) yer verir (Tsebelis 2002).

Bu konuda, radikal demokrasi tartışmalarına da değinmek gerekir (Laclau ve Mouffe 2012; Mouffe 1993; 2005, 52; Tosun 2001, 98–147; Üstüner 2007). Radikal demokrasi modeli doğrudan ademi merkezîyet tartışmalarını içermese de farklılığı ve çatışmayı siyasetin kurucu bileşenleri olarak değerlendirmesi, farklılıklar arasında eşdeğerlik kurması, yine bu farklılıklar arasındaki ilişkiyi siyaset yoluyla ve

kurumlar, söylemler ve eylemler aracılığıyla bir düşman ilişkiye dönüşmeden hasımlık ilişkisine dönüştürmeyi önermesi önem arz ediyor. Zira esasında, farklılıkların karşılıklı tanınması ve dönüşümünü mümkün kılacak siyasal alanların inşasına işaret ediyor.

Demokrasi ve ademi merkeziyet meselesini ilişkilendiren tartışmalarda ayrıca, katılım ve aktif yurttaşlık (Vera-Zavala 2006; Kahraman, Keyman ve Sarıbay 1999; Genro ve Souza 1999; Barber 1995, 183–200) Avrupa Birliği'nin (AB) temel örgütsel ilkelerinden birini oluşturan “yerindenlik” (*subsidiarity*) (European Union 1992), son yıllarda popüler hale gelen ve artık yönetim kavramının yerine kullanılan yönetim (Mairate 2006; Benz ve Papadopoulos 2006, 2–3; Bafoil ve Kaya 2009, 3–4; Toksöz 2008; 2018, 9–17) ve çok ölçekli yönetim (Pasquier 2009; Hooghe, Marks ve Marks 2001; Keating 1998; Lequesne ve Le Gales 1997) konseptlerinin altını çizmek gerekir.

Ademi merkeziyetin, özellikle coğrafya ve nüfus açısından büyük devletlerde, beş yolla demokrasiyi derinleştirdiğini ve konsolide ettiğini ileri sürebiliriz. Ademi merkeziyet, (1) demokratik değerleri ve buna dayalı bir siyasal kültürü besler. (2) Bu yolla yerel çıkarılara ve ihtiyaçlara yönelik şeffaflığı, hesap-verebilirliği ve cevap-verebilirliği artırır. (3) Daha önce formel olarak marjinalize edilen gruplar/kimlikler/farklar için yeni erişim ve katılım kanalları açar, dolayısıyla temsil ve sahiplenmeyi artırarak yönetimin meşruiyetini güçlendirir. (4) Merkezi hükümet karşısında özellikle dikey düzlemde bir denge ve denetleme mekanizması ve yapısı olarak işler ve istikrarı artırır. (5) Muhalefet için politik güç birikimleri ve odakları için imkânlar sunar (Diamon 1999, 117–60; Aktar 2014, 13–15).

Bununla birlikte, ademi merkeziyetin beş temel tuzağı bulunur. (1) Tek başına yerel ve merkez arasındaki güç ve yetki paylaşımına indirgenmesi durumunda yerel ölçekte otoriterliği derinleştirebilir. (2) Demokratik normlarla güçlendirilmemesi durumunda yerel ve bölgesel ölçeklerde bulunan azınlıklara yönelik hoşgörüsüzlüğü körükleyebilir. (3) Yereller ve bölgeler arasındaki dayanışmayı ve kaynak bölüşümünü zayıflatarak eşitsizlikleri derinleştirebilir. (4) Devlet örgütlenmesinde ve kamu hizmetlerinde harcamaları ve israfı artırabilir. (5) Ayrıca, etnik ve ulusal farkındalığı daha fazla teşvik edebilir. Ademi merkeziyet ile birlikte ayrıca tüm ölçeklerde devlet kapasitesinin zayıflaması, yerel yönetimlerin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanamaması, yerel yönetimlerin optimal ölçeklerinin belirlenememesi ve otoriter mirası dönüştürememe gibi sorunlar ortaya çıkabilir (Diamon 1999, 117–60; Aktar 2014, 14–16). Söz konusu tuzakları aşmak için, ademi merkeziyet meselesinin, yerel ve merkez arasındaki ilişkiden öteye daha geniş bir çerçeveden ele alınması gerekir. Her bir yerelde idari ve

siyasi yapının nasıl kurulduğu, çeşitli azınlık gruplarının hakları ve siyasal alana katılımı, yereller arası kaynak bölüşümü, yereller arası birlik, dayanışma ve entegrasyon, hem yereller hem de yereller ile merkez arasındaki denge ve denetleme yapı ve mekanizmaları, yine devlet örgütlenmesinin rasyonalizasyonu ve modernizasyonu gibi hususlar, ademi merkezîyet meselesinde dikkate alınması gereken kritik hususların başında gelir.

Kalkınma meselesi ve ademi merkezîyet

İspanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinde bölgeselleşme ve ademi merkezîyet tartışmaları, belirli bölgesel toplulukların tarihsel olarak süregelen kültürel ve politik taleplerini düzenlemek üzere gündeme geldi. Devlet örgütlenmesinin bölgesel otonomi temelinde yeniden yapılanması, bölgelerin güçlenmesi ve kalkınmasını da sağladı (Colino ve del Pino 2012, 380; Piattoni ve Brunazzo 2012, 344–45). İtalya ve İspanya'dan farklı olarak, Fransa'da bölgesel ademi merkezîyet, esas olarak bölgesel kalkınma tartışmaları etrafında gündeme geldi. Paris ile ülkenin geri kalan bölgeleri arasındaki gelişim eşitsizliğini gidermek, 1960'lı yılların sonlarına kadar sürecektir bölgeselleşme dalgasının asıl dinamiğini oluşturdu. Fransız Sosyalist Partisi, 1982 yılında, ademi merkezîyet reformuna öncülük etti ve ademi merkezîyet, 2003-2004 yılında yapılan reformlarla anayasal bir çerçeveye kavuştu. Fransa'da bölgeler, esas olarak kalkınma ve dengeli bölgesel gelişme tartışmaları içerisinde, "işlevsel bir vizyonla" ortaya çıktı ve gelişti. Bugün, "bölgeler, genellikle normlar ve politikalar dayatan siyasi bir seviyeden çok, bir koordinasyon seviyesi(ni)" oluşturuyor (Pasquier 2009, 39–44; 50).

Ademi merkezîyet ve kalkınma meselesinin birlikte düşünülmesini sağlayan bir diğer önemli deneyim alanı, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet sonrası dönemdeki dönüşümü ve AB üyelik süreçleridir. Buralardaki deneyimlerde, özellikle AB bölgesel politikasına uyum sağlamak ve bu konudaki yapısal fonların yönetimi için ademi merkezîyet, bir kalkınma yönetimi yaklaşımı olarak benimsendi ve ülkelerin tarihsel ve siyasal parkurlarına bağlı olarak, farklı yönetsel modeller gelişti (Bafoil 2009b; Benz 2007, 255). Birleşmiş Milletler (BM) liderliğinde geliştirilen "sürdürülebilir kalkınma" hedefleri, ademi merkezîyet meselesini küresel ölçekte gündeme taşıyan bir diğer önemli gelişmedir.

Ademi merkezîyetin daha fazla kalkınma sağlayacağına dair birçok argüman bulunuyor. Öncelikle, ademi merkezi bir yapı ile hem yerel/bölgeler arası hem de yerel/bölgeler ile merkez arasında bir denge ve denetleme sağlanarak daha dengeli bir mekânsal gelişim

mümkün hale gelir. İkincisi, yerel sorun ve ihtiyaçlar, ademi merkezi bir yapıda yerinde daha doğru tespit edileceğinden, daha etkin müdahale olanakları ortaya çıkar. Üçüncüsü, ademi merkezîyet ile yerel insani, maddi ve bilgi temelli kaynakların yerel kalkınma için mobilizasyonu daha kolay olur. Son olarak, yerel katılım olanaklarını ve aidiyet bağlarını güçlendiren ademi merkezîyet yönetsel yapıları, plan, program ve projeleri sahiplenmeyi artırır. Bu durum bir yandan uygulama süreçlerini kolaylaştırır, bir yandan da izleme ve değerlendirme süreçlerini güçlendirerek kamusal denetimi artırır; daha şeffaf ve hesap verebilir yönetsel yapı ve mekanizmaların inşasını sağlar.

Kamu yönetiminin modernizasyonu, rasyonalizasyonu ve ademi merkezîyet

Siyasi (demokratikleşme) ve ekonomik (kalkınma) hedeflere ulaşmak için “modern” ve “rasyonel” bir devlet örgütlenmesi inşası, ademi merkezîyet konusunda öne çıkan dördüncü tartışma çerçevesidir. Buna göre ademi merkezîyet, kamu yönetimi ve kamusal hizmetlerin sunumunda etkinliği ve verimliliği artırır. Özellikle büyük bir nüfusa ve coğrafyaya sahip ülkelerde, yukarıdan aşağıya bir yönetim perspektifini esas alan merkezi yönetimler, kamusal talep ve ihtiyaçların belirlenmesi, sorunların tespiti ve kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik ve verimlilik sağlayamaz. Buna karşın, yerel aktörlere daha fazla alan açan, rol biçen, kapsayıcı, “aşağıdan yönetime” dayalı bir perspektif, kamu hizmetlerinde etkinliği ve verimliliği artırır. Zira yönetim bir yandan yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte dikey ağları, öte yandan her bir ölçekte kamu, özel sektör ve gönüllü kuruluşları içeren yatay ağları kapsar. Bu anlamda, kamu yönetiminde etkinliği ve verimliliği artırmak, bu katmanlardaki farklı kaynaklara sahip farklı oyuncular arasında güçlü bir işbirliği ve ortaklık ile sağlanabilir (Bafail ve Kaya 2009, 3–4).

Devlet örgütlenmesinin modernizasyon ve rasyonalizasyonunun sağlanması meselesinde, 1980’li yıllarda öne çıkan, “Yeni Kamu Yönetimi” (*New Public Management*) yaklaşımının altını çizmek gerekir. Özel sektörde gelişen yönetim tekniklerinin kamu kurumlarına transferi olarak tanımlanabilecek bu yaklaşıma göre, devlet örgütlenmesi özel şirket yapılanması gibi ele alınmalı ve idari-politik sistem *ekonomi, verim ve etkinlik* esaslı yeniden yapılandırılmalıdır. Kamu yönetiminde hem “örgütsel modernizasyon” hem de “işgücü modernizasyonu” gereklidir (Astleithner ve Hamedinger 2003, 55). İşin doğrusu Türkiye’nin de içinde olduğu birçok ülkede, son yıllarda kamu yönetiminde gündeme gelen toplam kalite yönetimi, stratejik yönetim ve planlama, performans yönetimi, performans dayalı bütçeleme gibi birçok husus, özel sektörde gelişen yönetim stratejilerinin ve tekniklerinin kamuya “modernizasyon” ve “rasyonalizasyon” çerçevesinde sirayet ettiğini gösteriyor.

Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı *esnekliği ve yerelliği*, devlet örgütlenmesinde çağdaş yönetimin iki temel özelliği olarak belirliyor. Buna göre, esneklik yerel, bölgesel, ulusal, ulus-ötesi ve uluslararası ölçeklerde ekonomik, siyasi, kültürel, teknolojik ya da çevresel alanlarda meydana gelen sürekli değişimlere uyum sağlamayı ve bunların neden olduğu belirsizlikleri yönetmeyi sağlıyor. Yerellik ise değişen çevre ve ortaya çıkan yeni sorunlara karşı yerel, insani, maddi, bilgi temelli, kültürel ya da sembolik kaynakları mobilize etmeyi, genel çözümlerin yanı sıra, özgün çözümler üretmeyi sağlıyor (Ökten, Şengezer ve Hökelek 2003).

Devlet örgütlenmesinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu konusunda, daha yaygın olan ve popülerliğini sürdüren konsept ise yönetişim. 1970'li yıllarda Amerika'da özel sektörde ilk kez kullanılan ve daha sonra AB, Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*Organization for Economic Co-Operation and Development – OECD*), BM gibi uluslararası birlikler tarafından kamuya aktarılan yönetişim yaklaşımının iki ana argümanından birini demokratikleşme, diğerini ise “yönetişim süreçlerinin kalitesini artırmak” yani “verimlilik” oluşturuyor (İzci 2018).

Neoliberal politikalar, devletin dönüşümü ve ademi merkeziyet tartışmaları

Bu noktada, devlet reformu, kamu yönetimi reformu gibi farklı adlar altında gündeme gelen devlet örgütlenmesinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu konusundaki eleştirilere değinmek gerekir. Yaygın eğilim, ademi merkeziyet meselesini demokratikleşme, sosyo-ekonomik kalkınma ve devletin modernizasyonu ile rasyonalizasyonu çerçevesinde ele alırken neoliberal politikalara odaklanan yaklaşımlar, neoliberal devlet dönüşümünün bir parçası olarak değerlendiriyor. İdari ve siyasi yapılar, Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund - IMF*), Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası aktörler tarafından 1980'li yıllarla birlikte gündeme getirilen ve yaygınlaştırılan ekonomik liberalizasyona uyumlu şekilde, piyasa odaklı liberalize ediliyor (B. A. Güler 2003).

Bu yaklaşıma göre, neoliberal politikalarla uyumlu devlet reformları yardımıyla sermayenin önündeki ulusal engeller kaldırılıyor. Yerelleşme ulusal egemenliği zayıflatırken devleti küçültmeye dönük politikalar, sosyal devleti ortadan kaldırıyor. Özelleştirme politikaları doğrudan hizmet üreten ve sunan devletten, düzenleyici devlete dönüşümü getirirken yönetişim yapısıyla katılım adı altında, temsili demokrasi ile gelişen yurttaşların karar alma süreçlerindeki etkileri sınırlandırılıp sermayenin belirleyici olduğu bir idari ve siyasi yapıya geçiliyor. Bu anlamda ademi merkeziyet,

tek başına yerel/bölge ve merkez arasındaki bir güç/iktidar paylaşımı sorunsal olarak değil, ondan öteye ekonomik, siyasi ve idari yapıda meydana gelen genel dönüşümlerin bir parçası olarak değerlendirilmelidir (Ataay 2006; B. A. Güler 2006; 2003, 3; Sancar 2002; Stahre 2004; Uyar 2002; Şengül 2002; Devlet Planlama Teşkilatı 2000; Toksöz 2008, 10–11).

Farklı ülkelerdeki deneyimler, ademi merkeziyet meselesinin gerçekten de neoliberal devlet dönüşümünün bir parçası olarak işlev gördüğünü gösteriyor. 1980'li yıllarla birlikte hem gelişmiş liberal Batı ekonomilerinde hem de gelişmekte olan ülkelerde, devlet örgütlenmelerinde piyasa odaklı bir dönüşüm başladı (Keleş 2006, 39).

Söz konusu eleştiriler kısmi olarak doğru olmakla birlikte, neoliberal politikalar ile ademi merkeziyet arasında özdeşlik ya da determinist bir ilişki kurmak sorunlu görünüyor. Devletin bütünsel dönüşümüne odaklanan, özellikle sosyal alanda yarattığı sorunların altını çizen eleştirel tartışmalar, öncelikli olarak merkeziyetçi ve tek biçimli idari ve siyasi yapıları korumayı ya da bunlara dönüşü haklı kılmıyor. Zira merkezi ve tekbiçimli devletler, çoğunlukla siyasal alanda otoriterliği, sosyo-ekonomik alanda çok ölçekli mekânsal eşitsiz gelişimi ve kamu hizmetlerinin sunumunda dışlama, eşitsizlik, patronaj ilişkilerinin gelişimi ve yönetsel verimsizliği getirdi.

İkinci olarak, söz konusu dönüşüm süreçlerinde merkezi hükümetlerin ve otoritelerin belirleyici olduğunu ve dışarıdan “dayatılan” bu modellerin, tek biçimli olarak uygulanmadığını vurgulamak gerekiyor. Devletin neoliberal dönüşümü merkeze rağmen değil, bizzat merkez eliyle yürütülen ve merkezi otoritenin belirleyici olduğu süreçlerdir.

Üçüncü olarak, her bir ülkenin tarihsel ve siyasal bağlamı ortaya çıkan modelin şekillenmesinde de belirleyici. Örneğin, Türkiye'nin AB üyelik süreciyle birlikte, 2000'li yıllarda geliştirdiği kamu yönetimi reformu, belediye yasalarının değişmesi, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS), kalkınma ajansları gibi bölgesel yapıların oluşumu süreçleri detaylı incelendiğinde, söz konusu sürecin *desantralizasyonu* değil *dekonsantrasyonu* içerdiği görülür.

Son olarak, 1980'li yıllarla birlikte ademi merkeziyeti öngören ve destekleyen neoliberal politikalar, 2000'li yıllarda küresel ölçekte yaşanan ekonomik krizle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, merkezileşmeyi destekledi. Merkezi otoriterler, özellikle yerel ve bölgelerde bulunan hammadde kaynakları ile kentsel rantı doğrudan yönetmek üzere yasal, yönetsel ve kurumsal düzenlemelere gitti. Brezilya ve Türkiye'de kurulan “Şehircilik Bakanlıkları” bu yeni merkezileşme eğilimine örnek olarak gösterilebilir (Toksöz 2015, 1).

Çatışma çözümü ve barış inşası için ademi merkezîyet

Kymlicka ve Opalski'ye göre etno-kültürel farklılıkların özel alanda sınırlı kalması gerektiğini savunan “ortodoks liberal” anlayıştan farklı olarak, “liberal çoğulcu” yaklaşım etno-kültürel farklılıkların kamusal alanda kendisini ifade etmesini ve kurumsallaşmasını, istikrarlı ve adil bir demokrasinin ön şartı olarak değerlendirir (Kymlicka ve Opalski 2012, 1). Göçmen halklar ile yerli halklar/ulusal azınlıklar arasındaki farka odaklanan Kymlicka'ya göre, Kanada, Avustralya, Britanya Krallığı ve Amerika gibi ülkelerde, göçmenlerin etno-kültürel talepleri çok-kültürlülüğü geliştirdi. Buna karşın, göçmen olmayan yerli halkların ve ulusal azınlıkların teritoryal olarak yoğunlaştığı ve kendi bölgelerinde çoğunluğu oluşturduğu Quebec, Porto Riko, Katalunya ve İskoçya gibi yerlerde, bölgesel otonomi ya da çokuluslu federalizm modelleri gelişti. Amerika'da Yerliler, Kanada'da Eskimolar, İskandinavya'da Samiler ve Yeni Zelanda'daki Maori'ler gibi yerli halkların yaşadığı yerlerde ise özyönetim (*self-government*) formları çözüm olarak gelişti (Kymlicka ve Opalski 2012, 6-7; Kymlicka 2002). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında, ulusal azınlıklar üzerindeki baskıcı politikalardan vazgeçilerek etno-kültürel taleplerin karşılanması ve teritoryal özerklik formları olarak çokuluslu federasyonların ya da özyönetimlerin gelişmesi, Batı demokrasilerinin konsolide olmasında ve derinleşmesinde önemli bir rol oynadı. Bu yeni yaklaşımla birlikte, sadece çatışma halindeki ulusal kimlikler sorunu barışçıl ve demokratik yöntemlerle çözülmedi, aynı zamanda ülke ölçeğinde yüksek düzeyde ekonomik refah sağlandı ve bireysel özgürlükler gelişti (Kymlicka 2002, 31).

Devlet-altı kimlik temelli teritoryal çatışmaların sonlanmasında, güç paylaşımının merkezi devlet tarafından bir çözüm mekanizması olarak görülebilmesi için, ayrılık ve irredantizme² dönük kaygıların net olarak giderilmesi gerekiyor. AB gibi ulus-üstü yapılara üyelik ya da üyelik konusunda ortak bir vizyonun gelişmesi, bir yandan devletin “güvenlik siyasetinden vazgeçmesini” kolaylaştırırken diğer yandan azınlık grupların ayrılıkçı siyasetlerden uzaklaşmasını ve böylece “farklılık içinde birlik”i sağlayabilir (Kymlicka ve Opalski 2012; Bafoil ve Kaya 2009, 7). Bu kaygıların yüksek olduğu ya da bağlamın kaygıları beslediği durumlarda, özyönetim ya da çokuluslu federal çözümlerin hayat bulması zorlaşır (Kymlicka 2002, 65; Kolsto 2002). Kymlicka, güç paylaşımı talebinde bulunan etnik/ulusal grupla akraba bir komşu devletin olması ve ulusal azınlığın yabancı güçlerle/devletlerle tarihsel olarak güçlü bağlar kurmasını, söz konusu çözümlerin imkânlarını daraltan iki ana neden olarak değerlendirir.

² Soy ve kültür birlikteliği olduğu halde herhangi bir devletin sınırları dışında yer alan halk ile söz konusu devletin birleşmesi fikri. Başka bir ifadeyle komşu ülke topraklarının ilhakını savunan siyasi akım.

Birçok devletin “yetki devri ve güç paylaşımı merkezkaç güçleri besler” kabulüne ve bu kabule dayalı uygulamalarına rağmen, etno-milliyetçi çatışmalarla ilgili yapılan araştırmalar, ulusal azınlıkların özyönetim haklarını reddetme veya iptal etmenin çatışmaları artırdığını, buna karşın özyönetim düzenlemelerinin şiddet içeren çatışma olasılığını azalttığını gösteriyor (Gurr 1993; Hannum 1990; Lapidoth 1996; Horowitz 1991, 224; Hislope 1998). Ulusal azınlıkların tarihsel anavatanlarında açık bir şekilde çoğunluğu oluşturduğu ve tarihsel olarak bir özyönetim geleneğine sahip olduğu vakalarda, teritoryal otonomi ya da çokuluslu federalizme alternatif olabilecek ve çatışmaları sonlandıracak gerçekçi bir model bulunmuyor (Kymlicka 2002, 69; Kolsto 2002, 210).

Kimlik temelli teritoryal çatışmalar, esas olarak ülkedeki etnik/ulusal gruplar arasındaki çok katmanlı hâkimiyet ilişkilerinden ve bunların neden olduğu etnik/ulusal kutuplaşmadan kaynaklanır. Hâkimiyet ilişkileri ve kutuplaşma, etnik/ulusal grupların barış içerisinde yaşama kapasitelerini düşürür ve devlet-içi çatışma riskine karşı daha korunaksız kılar (Collier, Hoefler ve Soderbom 2004; Elbadawi ve Sambanis 2000; Bates 2001).

Çatışma çözümü ve barış inşası alanında yapılan çalışmalar, uzun süren kimlik temelli çatışmalarda güç paylaşımı ve topluluk haklarının tanınmasının çatışmaların son bulmasındaki önemini vurgular. Bu tür çatışmaların yaşandığı ülkelerdeki hükümetlerin, genel olarak dört farklı yaklaşım gösterdikleri gözlemlenir: (1) etnik temizlik, (2) baskı, (3) bölünme/ayrılık ve (4) güç paylaşımı. Güç paylaşımı, taşıdığı politik zorluklara rağmen, bunlar içerisinde en makul seçenektir. Charles W. Maynes'e göre, bireysel haklara dayalı Anglo-Amerikan demokrasisine kıyasla topluluk haklarını içeren “ortaklaşmacı demokrasi” (*consociational democracy*), bir küresel sorun haline gelen etnik/ulusal çatışmalara çözüm sunabilir (Maynes 1993). Caroline Hartzell de yaptığı çalışmada siyasi, ekonomik, askeri ve teritoryal güç paylaşımını içeren barış anlaşmalarının, daha kalıcı olduğunu gösterir. Güç/iktidar paylaşımı sadece barış olasılığını artırmaz, ayrıca barışın kalıcı hale gelmesini de kolaylaştırır. Zira çatışma çözümü ve barış inşasında, kurumlar kritik bir rol oynar ve ancak kurumsallaşmış çözümlerin inşasıyla çatışan tarafların güvenlik ikilemini aşması ve işbirliğine dayalı yeni toplumsal ilişkiler kurması mümkün hale gelebilir (Hartzell 1999; Hartzell, Hoddie ve Rothchild 2001; Hartzell ve Hoddie 2003).

Uppsala Çatışma Verileri Programı (*Uppsala Conflict Data Program*) verilerine göre, 1975-2018 döneminde Avrupa, Orta Doğu, Asya ve Afrika kıtalarında yirmi üç ülkede meydana gelen otuz bir devlet-altı teritoryal çatışma vakasında, imzalanan seksen üç anlaşmanın kırk sekizinde otonomi, federasyon, bağımsızlık, referandum, yerel güç

paylaşımı ya da yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi teritoryal düzenlemeler yer aldı. Öte yandan, geçici ya da kısmi anlaşmalar ya da barış süreci ile sınırlı anlaşmalar dışarıda bırakıldığında ve buna göre bir sınıflandırma yapıldığında seksen üç anlaşma içerisinde sadece on sekiz anlaşma, anlaşmazlıkları sonlandırmaya dönük tüm hususları kapsıyordu (*full agreement*). Bu on sekiz anlaşmanın tamamında teritoryal düzenlemelere yer verildi.³

Örneğin, Endonezya devleti ve Özgür Açe Hareketi (*Gerakan Aceh Merdeka - GAM*) arasında yaklaşık yirmi dokuz yıl süren (1976-2005) çatışmalar, Açe bölgesine tanınan genişletilmiş özerklik ile son buldu (Çiçek 2018, 109-42; Aspinall 2005, 75-84). Yine, Filipinler'de Mindanao adalar grubu içerisinde yer alan Bangsamoro bölgesinde, 1970'lerin başında başlayan çatışmalar, Filipinler devleti ile Moro İslami Kurtuluş Hareketi (*Moro Islamic Liberation Front*) arasında, 2014 yılında imzalanan barış anlaşmasıyla son buldu. Türkiye'nin dört arabulucu devletten biri olarak yer aldığı barış süreci, Bangsamoro Özerk Bölgesi'nin kuruluşunu temin etti ve bölgeye idari, siyasi ve ekonomik alanda geniş yetkiler tanındı (Çiçek 2018, 75-108; Söylemez 2016, 112-24; International Crisis Group 2019). Birleşik Krallık/Kuzey İrlanda çatışma vakası da güç paylaşımıyla sonuçlandı. Anlaşma sonucunda yasama ve yürütme gücü olan Kuzey İrlanda Meclisi ve yeni bir Kuzey İrlanda İdaresi kuruldu (Democratic Progress Institute 2013). İspanya'nın Bask ve Katalunya bölgelerinde de etnik/ulusal çatışmaların sonlanması ve demokrasinin konsolidasyonunda, güç paylaşımı etkili oldu (Thomas 2012, 5-21).

1939-1975 General Francisco Franco liderliğindeki diktatörlük dönemi sonrası demokrasiye geçiş süreci, bölgesel taleplerin karşılanması için uygun bir zemin oluşturdu (Edwards 1999). Otonomi talepleri Katalunya, Bask Ülkesi, Galiçya, Valensiya ve Endülüs bölgelerinden öteye, İspanya genelinde demokrasinin inşasının bir parçası olarak görüldü ve desteklendi (Juberías 2013, 232). İdari ve siyasi olarak ademi merkezîyetçi bir yapı kurularak İspanya, bir bölgesel devlet olarak yeniden yapılandırıldı. Franco öncesi otonomi deneyimi ile yüzyıla yayılan siyasal mücadele geleneğinin sağlamış olduğu imkânlarla (Edwards 1999) Katalunya, 1979 yılında özel bir yasayla otonom bölgelerden biri olarak kuruldu. Katalunya'da bölgesel ölçekte bir parlamenter sistem bulunuyor; yönetim, bölgesel parlamento, bölge başkanı ve bölge hükümetinden oluşuyor (Edwards 1999).

---

³ 1976-2018 Barış Anlaşmaları Veri Seti internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <https://ucdp.uu.se/downloads/index.html#peaceagreement>, erişim tarihi: 01.10.2020.

Katalunya'da en az üç asırlık geçmişi olan bağımsızlık arayışları (Juberías 2013), özellikle 2000'li yıllarla birlikte yeniden canlandı. Katalunya siyasetini, 1979-2003 döneminde otonomiye genişletme ve derinleştirme taraftarı olan merkez sağ eğilimindeki Uyum ve Birlik Partisi (Convergencia i Unio - CiU) domine etti. Otonomi yasasının reforme edilmesinin ana siyasi gündem olduğu 2003 seçimlerinde, CiU hâkimiyetini kaybetti ve sol, sosyalist ve komünist partiler ile yeşiller hareketinden oluşan sol koalisyon, önceki yönetimin yerini aldı. Bu dönemde, İspanya merkezinde de merkez sağ partinin yerini merkez sol parti olan Zapatero liderliğindeki İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (Partido Socialista Obrero Español – PSOE) aldı. Yeni otonomi yasası, hem Katalunya bölgesinde hem de İspanya genelinde siyasal konfigürasyonda meydana gelen bu değişimin yarattığı imkânlarla 2006'da kabul edildi (Aktoprak 2015). Yeni yasa, Katalunya'yı bir "ulus" (nation) olarak tanımlıyor, İspanyolca ile Katalanca arasında eşitlik kuruyor ve Katalunya'da yaşayan vatandaşların Katalanca öğrenmesini bir hak ve sorumluluk olarak kabul ediyordu. Halkın Partisi'nin (PP) başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, 2010'da yeni yasanın temel bileşenlerini oluşturan on dört maddeyi Anayasa'ya aykırı buldu; ayrıca yirmi yedi maddeyi otonominin aleyhine yeniden yorumladı.

Anayasa Mahkemesi'nin kararı üzerine, 10 Temmuz 2010 tarihinde, Barcelona sokaklarında toplanan bir milyondan fazla insan, "Biz Ulusuz. Karar Verdik!" sloganıyla bu kararı protesto etti (Catalan News 2010) ve protestolar bağımsızlık yanlısı kitlesel bir gösteriye dönüştü (Catalan News 2014). Katalunya Hükümeti'nin 2012 ve 2013'teki bağımsızlık referandumu girişimleri de engellenince, 2014'te Katalunya Başkanı Artur Mas'ın kararı ve çağrısıyla 9 Kasım 2014 tarihinde, bağlayıcılığı olmayan bir halk oylaması yapıldı. 5,4 milyon seçmenin yaklaşık iki milyonu halk oylamasına katıldı ve %80'in üstünde oy oranıyla bağımsızlığı tercih etti.

Bağımsızlık referandumundan on ay sonra, Eylül 2015'te yapılan seçimleri bağımsızlık yanlısı iki sağ ve iki sol partinin oluşturduğu koalisyon kazandı (Real Instituto Elcano 2019, 24) ve Katalunya Parlamentosu, 1 Ekim 2017'de bağımsızlık referandumu yapma kararı aldı (BBC News 2018). Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'ya aykırı olduğu yönündeki kararına ve merkezi hükümetin yaklaşık bin kişinin yaralanmasına neden olan polisiye müdahalelerine (Generalitat de Catalunya 2017; Phillips 2019) rağmen yapılan %43,03 katılımlı referandumda, %92,01 oranında katılımcı, bağımsızlık yönünde, %7,99 ise karşı oy kullandı (The Independent 2017). Katalunya Parlamentosu 27 Ekim 2017'de tek taraflı olarak bağımsızlık ilan etti.

İspanya Hükümeti aynı gün, İspanya Senatosu'nun kararı üzerine, Katalunya Hükümeti'ni görevden aldı, Parlamentosu'nu dağıttı ve otonom yönetimin bazı yetkileri üzerinde doğrudan kontrol kararı aldı. Yaklaşık iki ay sonra, 21 Aralık 2017 tarihinde Katalunya'da seçimlerin yapılmasına karar verdi (BBC News 2017). Söz konusu karar karşısında Katalan siyasetçiler sert bir direnç göstermedi ve bağımsızlık mücadelesini zamana yaydı. Bu kararda kimi iddialara göre Madrid'in askeri darbe tehditleri belirleyici oldu (Phillips 2019).

Türkiye'de Ademi Merkeziyet:

Tarihsel Arka Plan

Kürt meselesi bir sosyo-politik ve tarihsel inşadır. On dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar uzanan yaklaşık iki yüzyıllık tarihsel geçmişe sahip olan bu meselede, bugün yaşananları anlamak ve geleceğe dair öngöründe bulunmak geçmişe bakmayı gerektirir. Geçmişte yaşananlar bir yandan meseleye dair bir "patika" (*path*) oluştururken bir yandan da bu "patikaya bağımlılık" (*path dependency*) meydana getirir. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelenler bir yandan düşünceler, çıkarlar ve kurumlar bağlamında bugünü/şimdiyi kurarken bir yandan da olası güzergâhların sınırlarını belirler. Ötesi, "patikaya bağımlılık" bir "kilitlenme etkisi" ortaya çıkararak meseleye dair daha iyi seçeneklere olanak tanımasına rağmen, geçmişin kurduğu sınırlara hapsolmeye neden olur ve yeniliklerin önünü alır (David 1985; Page 2006; Liebowitz ve Margolis 1995; Hall ve Taylor 1996).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan Kürt meselesinin son iki yüzyıllık tarihinin arkeolojisi yapıldığında, ademi merkeziyet tartışmalarında, yukarıda özetlenen altı tartışma çerçevesinin/bağlamının da önem arz ettiği görülür. Kürt meselesinin iki asrı aşan tarihini bu kısa rapor içerisinde detaylı tartışmak mümkün olmasa da ademi merkeziyet konusunda güncel tartışmaları daha iyi kavramak açısından, temel tarihsel kırılma anlarına ve referans noktalarına işaret etmek gerekir.

Osmanlı merkezileşme politikaları ve ilk Kürt isyanları

Kürt meselesinin tarihsel kökleri üzerine yapılan çalışmalar ve farklı Kürt siyasi aktörlerinin söylemleri, iki ana kırılma anının olduğunu gösteriyor: (1) 19. yüzyıl

boyunca Osmanlı batılılaşma ve modernleşme süreci ve (2) 20. yüzyılın başında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci. Merkez ile yerel/bölgeler arasında dikkate değer bir güç paylaşımının olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılla birlikte Batı'da gelişen ulus devlet modelini baz alan modernleşmeyle birlikte (Mardin 1973), politik ve idari yapıda ademi merkezîyet ortadan kaldırıldı, merkezîyetçi ve homojen bir iktidar yapısı kademeli olarak inşa edildi. Kürt meselesi ve azınlıklar kapsamında, 1921 Anayasası'na kadar gündemde olan ve muhtariyet kavramı etrafından ele alınan ademi merkezîyet meselesi, 1924 Anayasası'yla büyük oranda kapandı.

Kürt meselesinin birçok boyutu bulunuyor. Kimlik meselesi, bölgesel eşitsizlikler ve Kürt bölgelerinin geri bırakılması, mağduriyet, öz saygı, haysiyet ve adalet gibi demokrasi ve yurttaşlığa dair hususlar sorunun sıklıkla altı çizilen boyutları (Çiçek 2015). Bununla birlikte, meselenin kök nedenlerine inildiğinde, sorunun esasında bir teritoryal egemenlik paylaşımı sorunu olduğu iddia edilebilir. Kürt/Kürdistan meselesinde önemli referanslardan biri olan sosyolog İsmail Beşikçi, meseleyi devletlerarası bir sömürge sorunu olarak değerlendirir (Beşikçi 1992). Buna karşın, alanda bir diğer önemli referans isim olan sosyolog Mesut Yeğen, imparatorluk sonrası ulus devlet inşa sürecinin sorunu ortaya çıkardığını belirtir (Yeğen 2006, 18–19).

Kürt toprakları, yüzyıllar boyu Osmanlı ve Safevi devletleri arasında bir tampon bölge olarak kaldı. Osmanlı devleti, bu topraklarda doğrudan yönetimi (*direct rule*) inşa etmek üzere çok çaba sarf etse de (Hassanpour 1992; Xanî, y.y.; Şemo 2005; Aktar 2014, 24–25) merkezden uzakta ve sınır boylarında bulunan Kürt mirlikleri (beylikleri), 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar ekonomik, siyasi, hukuki ve idari anlamda tekdüze olmayan bir şekilde⁴, geniş yetkilere sahip yarıbağımsız sosyopolitik yapılar olarak varlıklarını devam ettirebildi. Kürt mirliklerinin statüsüne kademeli olarak son verildi ve özellikle 19. yüzyıldaki Osmanlı batılılaşma ve modernleşme süreci kapsamında geliştirilen merkezileşme politikalarıyla doğrudan yönetim Kürt topraklarında hâkim kılındı (Özoğlu 2004, 54–67; Aktar 2014; van Bruinessen 1992, 135; O'Shea 2004, 9, 15; N. Kutlay 1997; Vali 2003). Bedirhan Bey tarafından yönetilen son Kürt mirliği olan Botan Mirliği'nin 1847 yılında ortadan kaldırılması ve merkezi

---

⁴ Evliya Çelebi bir kanunnameye işaret ederek Osmanlı'daki Kürt mirliklerinin iki tür yönetime sahip olduğunu belirtiyor: (1) Kürt Beylikleri (Sancakları) ve (2) Kürt Hükümetleri. Kürt sancakları diğer sancaklar gibiydi ve tımar sistemi burada da geçerliydi. Ancak diğer sancaklardan farklı olarak, sancakbeyleri dışarıdan atanmıyor ve Kürt soylular sancağı yönetiyordu. Sancağı yönetme hakkı babadan oğula geçiyordu. Sancakbeyinin oğullarının olmaması durumunda ise Kürt beyleri bir beyzade seçiyorlardı. Ulaşılması zor coğrafyalarda bulunan ya da sınır hattına yakın olan yerlerde ise Kürt hükümetleri bulunuyordu. Bu hükümetler bazen vergi ve asker de vermeyip sadece Osmanlı otoritesini tanıyordu. Bkz.: (Özoğlu 2004, 56–59)

yönetime doğrudan bağlı Kürdistan Vilayeti'nin⁵ kuruluşu ile sonlanan dönemi, bu anlamda Kürt meselesinin yakın tarihi açısından birinci kırılma dönemi olarak değerlendirebiliriz. Nitekim ilk Kürt isyanlarının, Cumhuriyet döneminden çok önce, Osmanlı modernleşmesi ve bu kapsamda geliştirilen merkezileşme politikalarına tepki olarak, 19. yüzyıl boyunca sürdüğü görülür.

Cumhuriyet öncesi muhtariyet tartışmaları ve 1921 Anayasası

Cumhuriyet'in Türklük esaslı inşasından önce, hem Osmanlılık hem de Müslümanlık esaslı toplum ve devlet inşası tartışmalarında, ademi merkezîyet bir alternatif olarak gündeme geldi. II. Mahmud döneminde (1808-1839) başlayan, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-i Esasiye gibi düzenlemelerle devam eden ve esasında Osmanlı tebaası arasında dil ve din farkı gözetmeksizin eşitlik sağlanacağını vaat eden Osmanlılık fikri, 20. yüzyılın başlarına kadar etkili akımlardan biri oldu.

Dinsel ve dilsel/etnik farklılıkları kabul eden Osmanlı kimliğine dair siyasi +ortaklık, 1912 yılına kadar büyük oranda devam etti. Barış Ünlü'nün "Osmanlılık Sözleşmesi"⁶ olarak tarif ettiği ortaklık, Jön Türkler içerisinde iki türlü okunuyordu. Ermeniler başta olmak üzere gayri Müslimler ile Arnavutlar ve Kürtler gibi Türk olmayan Müslümanlar, bunu kolektif haklara dayalı ademi merkezîyetçi bir siyasal sistemin inşası çerçevesinde değerlendiriyordu. Buna karşın, İttihad ve Terakki'ye hâkim olan kadrolar ise Türklüğün hegemonyasında etnik ve dini azınlıklara kimi hakların verildiği ve bu azınlıkların mecliste temsil edildiği merkezî bir rejim öngörüyordu (Ünlü 2018, 101–20).

Ademi merkezîyetçiliğin savunusunda öne çıkan Prens Sabahaddin, "İmparatorluğu oluşturan halkların her birinin gereksinimleri ve istekleriyle uyum içinde olacak bir rejimi" istediklerini belirterek çözüm olarak, kolektif farklılıklara dayalı bir siyasal rejime işaret ediyordu. Prens'e göre, "merkezîyetçilikten kurtulma, müşterek bir politikanın genel yönetimi altında herkesin *kendi evinin kesin efendisi* olması demektir (*vurgu*

⁵ 1846 yılında Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş ve Hakkâri sancakları ve Cizre, Botan ve Mardin kazalarının birleştirilmesiyle Kürdistan Eyaleti kurulur. Kürdistan'ın merkezi bir yerinde olan, ulaşım ve lojistik desteğe uygun ve Kürtlerin "demir yumrukları" yönetilmesini mümkün kılacak olan Ahlat, Anadolu Ordusu'nun merkezi olarak belirlenir. Aynı dönem içerisinde, Musul Eyaleti idari işleri için merkezi hükümetten 67.500 kuruş ayrılırken Kürdistan Eyaleti için 80.000 kuruş ayrılmıştır. 1847-1867 Devlet Salnamelerine göre Kürdistan Eyaleti, doğrudan merkezi hükümet tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir. Kürdistan Eyaleti, 1867 yılında Mameretülaziz Eyaleti'yle birleştirilmiş ve yeni kurulan eyalet Diyarbakır Eyaleti olarak adlandırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: (Özoğlu 2004, 60–62; S. Bozkurt ve Akpınar 2011, 93–130)

⁶ 19. yüzyıldan bu yana Osmanlı'nın son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklük esaslı kimlik, toplum ve devlet inşasının "sözleşme" konsepti üzerinden kapsamlı bir analizi için bkz.: (Ünlü 2018)

eklenmiştir.” Türk ve Ermeni liberallere hitap eden Prens Sabahaddin, Ermenilerin taleplerinin Osmanlının yeniden kuruluşunun bir parçası olduğunu ileri sürüyor ve bu talepleri “geniş bir yönetsel özerkliğin sınırları içinde, ilerici bir yönetimin normal işlevlerini güvence altına alan koşulların tamamlayıcı bir bölümü” olarak değerlendiriyordu. “Ermenilerin özel yararlarının, Osmanlı İmparatorluğu’nun genel yararları ile gayet iyi bir şekilde uyuşabileceğinden hiçbir şüphem yok” diyen Prens, “yeni bir dönemin başlangıcı” için Türk ve Ermeni liberallerini “müşterek vatanın yükselmesi açısından” birlikte hareket etmeye çağırıyordu (B. Koçak 2019, 184–86).

1908-1912 yılları arasında, Prens Sabahaddin’in temsil ettiği kolektif haklara dayalı Osmanlı Sözleşmesini savunan birçok siyasi oluşum ortaya çıktı,⁷ Seyit Abdulkadir ve Emin Ali Bedirhan gibi Kürt seçkinleri, bu partilerde yer aldı (Özoğlu 2004, 99). Bununla birlikte 1908’de gerçekleşen II. Meşrutiyet’e liderlik eden kadroların çoğu, Osmanlılık kimliği etrafındaki ortaklık içerisinde, Türk olmayanlara daha sınırlı bir alan öngörüyordu. Bu sınırlı alan da büyük oranda, Abdülhamit rejiminin yıkılması için şartların gerektirdiği zorunluluklardan kaynaklanıyordu. Birgül Ayman Güler’in ifadesiyle “Prens Sabahaddin, Osmanlı birliğini sağlayabilmek için ademi merkezîyet usulünü *federal esasa açan* bir örgütlenmeyi çözüm saymıştı. Buna karşılık İttihat ve Terakki hareketi adem-i merkezîyet usulünü *yetki devri çerçevesinde* kuran tercihiyle öne çıkmıştı (*vurgular eklenmiştir*)” (B. A. Güler 2007, 13).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) kurucuları arasında yer alan Yusuf Akçura, daha 1904 yılında kaleme aldığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı çalışmada, Osmanlı Birliği, İslam Birliği ve Türk Birliği siyasetlerinin “rasyonel” bir analizini yaparak çözüm olarak Türk Birliği’ne işaret ediyordu. Yine, Cemiyet’in kurucularından ve Abdülhamid’in Anayasa’yı tekrar yürürlüğe soktuğu ve Meclisi açmaya söz verdiği II. Meşrutiyet’in ilanında yer alan liderlerden biri olan Selanikli Dr. Nazım, ademi merkezîyet hakkında şunları söylüyordu:

“Prens Sabahaddin öldü, artık yok; onun ademi merkezîyet, özerk milletler ve eyaletler programı terkedildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezîyetçiliği ve iktidar üzerinde Türk tekelini istiyor. Türkiye’de başka milletler istemiyor. Türkiye’nin yeni bir Avusturya [-Macaristan] olmasını istemiyor. Türk okullarıyla, Türk idaresi ve Türk hukuk sistemiyle birlik içinde bir Türk ulus-devleti istiyor” (Hanioğlu 2001, 260).

---

⁷ Prens Sabahaddin’in kurduğu Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki’nin ilk kurucularından Arnavut İbrahim Temo ve Kürt Abdullah Cevdet’in kurduğu Osmanlı Demokrat Fırkası, gayri Müslimlerin destek verdiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası farklı düzeylerde, kültürel hakları ve ademi merkezîyeti savunuyordu ((Ünlü 2018, 112)). Bu konuda daha detaylı bir bilgi için bkz.: (Tunaya 1998)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1912-1913 Balkan Savaşlarında yaşadığı büyük toprak kayıpları -ki içerisinde İTC'nin merkez kadrolarının çoğunun anavatanı olan Makedonya ve Batı Trakya gibi yerler, Selanik gibi önemli şehirler de bulunuyordu- Osmanlılık ortak kimliği etrafında siyasi arayışları, bir bütün olarak sonlandırdı (Üngör 2016, 41-111; Özoğlu 2004, 69, 80). Nitekim, 1914-1918 yılları arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı'nın sağladığı ortam içerisinde, Ermeni halkının maddi ve sembolik varlığı büyük oranda ortadan kaldırıldı ve Anadolu toprakları önemli oranda Müslümanlaştırıldı (Dündar 2008; 2011; 2013). Daha sonra, 1923 Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi, Anadolu topraklarındaki Rumların da varlıklarına büyük oranda son verecek ve devlet şiddetiyle ülke topraklarının gayrimüslimlerden arındırılarak "mekânın, kolektif kimliğin ve grubun Sünni-Müslim kimliğe dayalı yeniden inşası" önemli oranda tamamlanacaktı (Çiçek 2015, 88).

İşin doğrusu II. Abdülhamit (1876-1908), Osmanlılık fikriyatını Türk-Müslüman kimliği bağlamında değerlendiriyordu ve Şerif Mardin'in tabiriyle bir tür "ön-ulusalcılık" kurma amacı, daha o yıllarda vardı (Mardin 1973, 176). Bununla birlikte, birleştirici kimlik olarak Müslümanlık, daha güçlü bir şekilde Balkan savaşları sonrası gündeme geldi. Devletin yok olma tehdidi yaşadığı ve Türklüğün birleştirici gücünün çok sınırlı olduğu 1912-1923 döneminde, İttihatçı ve Kemalist kadrolar tarafından ortak kimlik olarak Müslümanlık öne çıkarıldı (Ünlü 2018, 120-58). Bu dönemde kolektif farklılıklara dayalı ademi merkezîyet meselesi Müslüman kardeşliği bağlamında gündeme geldi.

Kürt meselesi ve ademi merkezîyet bağlamında, bu dönemde iki önemli hususun altı çizilmelidir. İlk olarak, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar büyük oranda Osmanlılık Sözleşmesi'ne bağlı olan Kürt politik elitleri içerisinde, milliyetçi duygular güçlenir ve bağımsız ya da özerk bir Kürdistan talebi artmaya başlar. 1918 yılında, büyük çoğunluğu Osmanlı bürokrasisi içerisinde yer alan Kürt seçkinleri tarafından İstanbul'da kurulan Kürdistan Teali (İlerleme) Cemiyeti, bu yeni siyasi eğilimin ana merkezini teşkil ediyordu. Genel olarak, Seyit Abdülkadir liderliğindeki Nakşibendi geleneğine bağlı dini liderler özerklik ve halife taraftarıyken Mehmet Emin Ali Bedirhan liderliğindeki Batı'da eğitim almış ve dini motivasyonları olmayan liderler, bağımsızlıkçı ve laiklik taraftarıydı (H. Bozarıslan 2005; Özoğlu 2004, 81-120). Bununla birlikte, Kürt kitlelerin sosyopolitik mobilizasyonunda belirleyici olan faktör, Müslümanlık Sözleşmesi'ydi ve Kürt milliyetçiliği esaslı bir sosyal hareket ortada yoktu (H. Bozarıslan 2005, 205; Özoğlu 2004, 123-24; Ünlü 2018, 120-58).

İkinci önemli husus ise İttihatçı ve Kemalist kadroların, 1918-1923 döneminde Kürt siyasi elitlerinin teritoryal egemenlik paylaşımı talepleri karşısında, İslami birlik ve bütünlük içerisinde Kürtler ve Türkler arasında eşitliği vurgulamaları ve Kürtlerin özerklik taleplerini kabul etmeleridir (H. Bozarıslan 2005, 206–7). Örneğin Mustafa Kemal, 16-17 Ocak 1923 tarihinde, İzmit Kasrı'nda İstanbul'dan gazetecilerle yaptığı mülakatta, gazeteci Ahmet Yalman'a verdiği cevapta şunu söyler:

“(…) başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince zaten bir nevi mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi vilanın ahali Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. (...) Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salâhiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki unsur bütün menfaatlarını ve mukadderatlarını birleştirmiştir” (Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 14 2004, 273–74).

Mustafa Kemal'in işaret ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yani 1921 Anayasası, vilayetlerin ve nahiyelerin muhtariyetine (özerkliğine) dayalı bir siyasi sistemi öngörüyordu. Cumhuriyet dönemi boyunca hazırlanan 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarından farklı bir siyasal birlik tasavvuru içeren 1921 Anayasası (Demirkent 2018), hem hazırlanış hem de içerik itibarıyla ademî merkezîyetçi bir anayasadır. 1921 Anayasası her şeyden önce, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul yönetiminin dağılması sonucu yerelerde başlayan “kongre iktidarları”⁸ ile mümkün olmuştur. Zira kurucu meclis rolü oynayan ve 1921 Anayasası'nı hazırlayan ve kabul eden Büyük Millet Meclisi, bu yerel iktidar kongrelerine dayanır. Toplam yirmi üç madde ve bir ek maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın on dört maddesi, muhtariyeti tanınan vilayet ve nahiyelere ilişkindir. Vilayetlerin özerkliğini düzenleyen ve esasa ilişkin hiçbir tartışma yaşanmadan kabul edilen 11. madde, aşağıdaki gibidir:

“Vilâyet, mahallî umurda mânevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, şer'i, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumi tekâlif ve menafii birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dâhilindedir” (Demirkent 2018).

⁸ Yerel kongre iktidarları konusunda sıklıkla dile getirilen kongreler Erzurum ve Sivas Kongreleridir. Bununla birlikte, Bülent Tanör 1918-1920 dönemi içerisinde otuz kongrenin toplandığını belirtir. Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz.: (Tanör 2009)

İç-dış siyaset, yargı, savunma, uluslararası ilişkiler, vergiler ve çok vilayeti ilgilendiren işlerde, yetkiyi merkezi hükümete bırakan 1921 Anayasası, vakıflar, medreseler ve eğitim, sağlık, iktisat, tarım, bayındırlık, sosyal yardımlaşma işlerinin tanzim ve idaresini “Vilayet Şuralarına” bırakıyordu.

1921 Anayasası'na dair altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus, Sevr Antlaşması'ndan hemen sonra yapılmasıdır. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini içeren topraklarda bağımsız Ermenistan devletinin kuruluşunu ve bu vilayetlerin güneyinde kalan bölgede bağımsızlık konusunda referandum hakkı tanınan özerk bir Kürdistan'ın kuruluşunu öngörüyordu. İlk görüşmeleri Kasım 1920'de başlayan Anayasa'nın 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edildiği dikkate alındığında, Ermenistan ve Kürdistan meselesinin 1921 Anayasası'nda kurucu bir rol oynadığı ve muhtariyet düzenlemelerinin esas olarak bu meselelere dönük bir cevap olduğu söylenebilir. Nitekim 1921 Anayasası'nın kabulünden iki yıl sonra, Mustafa Kemal'in yukarıda alıntıladığımız açıklaması, en azından Kürt meselesinin muhtariyet meselesinde kurucu bir dinamik işlevi gördüğünü teyit ediyor.

Cumhuriyet'in kuruluşu ve 1924 Anayasası ile doğrudan yönetimin inşası

Kürt meselesi ile etnik/ulusal ve dini azınlıklara yönelik politikalar kapsamında 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar gündemde olan ve 1921 Anayasası'na temel teşkil eden ademî merkezîyet meselesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1923 yılında aşırı merkezi bir üniter devlet olarak kurulması ve ardından kabul edilen 1924 Anayasası ile büyük oranda kapandı (H. Bozarlan 2000, 22–23). Bu dönemde “Osmanlı toplumu kimlik edinme ve kimliksizleştirme gibi iki ayrı kayma süreci yaşadı. Birinci süreçteki kayma Osmanlı yurtseverliğinden Müslüman milliyetçiliğine, ikincisinde de Müslüman milliyetçiliğinden Türk milliyetçiliğine doğru ol(du)” (Üngör 2016, 106). Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte “etnikleştirilmiş, merkezileştirilmiş dışlayıcı bir siyasi alan” inşa edildi (Natali 2005, 145).

Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi ve bu kapsamda geliştirilen merkezileşme politikalarına tepki olarak, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında ortaya çıkan Kürt isyanlarının devletin zor gücüyle bastırılması ve son olarak büyük ölçekli can kayıpları ve zorla yerinden etmeyle sonuçlanan 1937-38 Dersim Tertelesi'yle birlikte, doğrudan yönetim tüm Türkiye'de hâkim kılındı. Başka bir ifadeyle, Osmanlı ve Kürt seçkinleri arasındaki “zımnî sözleşme” (Mardin 1991, 108), Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte sona erdi. “Türklük Sözleşmesi”ne (Ünlü 2018, 159–205) dayalı zamanın ve

mekânın etno-milliyetçi bütünleşmesi projesi (K. Ökten 2004) önündeki “engeller” önemli oranda ortadan kaldırıldı.

1923-1950 yılları arasındaki tek parti rejimi döneminde, 1925 Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra başlayan ve 1927 yılında sona eren sıkıyönetimin yerini dolduracak bir otorite oluşturmak üzere Elâziğ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan bölgede, I. Umumi Müfettişlik oluşturuldu (Tuncay 1999; Keskin 2007, 155–59). Sıkıyönetimden hemen sonra başlayan ve Kürt coğrafyasının neredeyse tamamını kapsayan Umumi Müfettişlik uygulaması, daha sonra Türkiye'nin “başka yerlerinde de kullanılabilecek bir genel yönetim düzenlemesi” (Tuncay 1999, 179) olarak düşünüldü ve Trakya ile Çukurova gibi farklı bölgelerde de uygulandı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kürt coğrafyasının “ıslahına” dönük düzenlemeler, Cumhuriyet döneminde 1925-1927 sıkıyönetim, 1927-1952 Umumi Müfettişlikler ve daha sonra 1987-2002 döneminde olağanüstü hal yönetimiyle devam etti (C. Koçak 2010, 293–94). 1960-1980 yılları arasında gerçekleşen üç askeri darbe dikkate alındığında, Kürt coğrafyasının 2000'li yıllara kadar kesintisiz bir sıkıyönetim veya olağanüstü hâl rejimi ile yönetildiği iddia edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle birlikte, ademi merkezîyet meselesi, büyük oranda bir belediye meselesine indirgendi. 1920 yılında Türkiye'de on beş vilayet ve bünyesindeki otuz altı liva (bugünkü il) ile doğrudan merkeze bağlı olan ve vilayetlere benzer statüye sahip olan on yedi müstakil liva bulunuyordu. 1920-1924 yılları arasında idari sınırlar yeniden düzenlenerek coğrafi büyüklük olarak livalara/sancaklara denk düşen yetmiş dört yeni vilayet oluşturuldu. Cumhuriyet'in toprağa dayalı örgütlenmesi üzerine çalışan Nuray E. Keskin, illerin/vilayetlerin yönetsel sınırlarının belirlenmesinde, “işgal halinde yönetimin düşman eline geçmesini önlemek”, “etnik/dinsel azınlık yapısının yönetimi”, “çatışmaların önlenmesi”, “aşiretlerin bağlılığını sağlamak/koruyak”, “aşiretleri denetim altına almak”, “asayişin sağlanması” gibi nedenlerin belirleyici olduğunu belirtiyor (Keskin 2007, 137).

Ademi merkezîyetçi 1921 Anayasası yerine, aşırı merkezîyetçi üniter bir siyasal sistemi kuran 1924 Anayasası ile temel idari birimler olarak muhtariyete sahip ve bir tür bölge olan vilayetler feshedilerek yerlerine, merkezi yönetimin taşra teşkilatı olarak vilayetlere kıyasla daha küçük sınırlara sahip iller kuruldu. Cumhuriyet'in kuruluşuyla “yeni rejimin iktisadi, siyasi ve yönetsel bakımdan merkezîleşmesi” yoluna girildi (Keskin 2007, 142). Keskin'in belirttiği üzere, “İl düzeyinde yönetim yetkisi merkezi yönetimin taşra örgütüne bırakılmış, il özel idareleri bu mekanizmanın yakın denetimi ve gözetimi

altında faaliyet göstermiştir. Cumhuriyet'in toprağa dayalı örgütlenişi, bölge esasının reddi ve il yerel yönetimi seçeneğinin geri çekilmesi üzerine inşa edilmiştir" (Keskin 2007, 119–20). Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1871'de çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile yasal altyapısı oluşturulan belediyeler, 1930 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanunu'yla birlikte, Türkiye'deki yerel yönetim ve ademi merkeziyet tartışmalarının ana kurumsal çerçevesini oluşturmaya başladı (Toksöz 2015). "1935-1957 arasındaki dönem, yönetsel bölümlenme bakımından yapısı ve ilkeleri yerleşmiş yönetsel coğrafyada nokta düzenlemelerden ibaret değişiklik yıllarıdır. 1958-1980 yılları arasında ise yönetsel kademede neredeyse hiçbir değişiklik yapılmamıştır" (Keskin 2007, 120).

Siyasi ademi merkeziyet meselesinin bir bütün olarak gündemden düştüğü Cumhuriyet döneminde, aşırı merkeziyetçi idari ve siyasi yönetim yapısı belediyelere çok sınırlı bir alan bıraktı. Yetki genişliği çerçevesinde merkezin yereldeki uzantısı olarak yapılandırılan belediyeler (Toksöz 2008, 41) temizlik, zabıta, itfaiye, park, bahçe hizmetleri, üst yapı düzenleme çalışmaları, sosyal hizmetler ve kültür çalışmalarıyla sınırlı bir alanda yetkilendirildi.⁹ Belediyeler idari vesayet altında ve çok sınırlı mali kaynaklarla faaliyet yürüten yerel yönetsel birimler olarak, 2000'li yılların başlarına kadar varlıklarını sürdürdü (Toksöz 2015, 7–8).

Çok partili sisteme geçiş, kalkınma ve "Doğu Sorunu"

Çok partili sisteme geçişle birlikte yerinden yönetim ile yerel ve bölgesel kalkınma kapsamında konu, sınırlı düzeyde de olsa tekrar gündeme geldi. Bununla birlikte söz konusu tartışmalar, idari alanlarda yetki genişliği etrafında sınırlı kaldı ve daha çok, kamu yönetiminde modernizasyon ve rasyonalizasyon sorununa odaklanıldı (Ö. Dinçer 2020, 13–14).

1950 yılında iktidara gelecek olan Demokrat Parti'nin programında (Madde 20), siyasi katılım ve hizmet verimliliğinin artışı için yerinden yönetimin güçlendirileceği ifade ediliyordu (Demokrat Parti 1946). Bununla birlikte uygulamada, yerelleşme yerine merkezileşme eğilimi güçlendi. Örneğin bu dönemde, yasaya göre belediye meclisi içerisinden ve meclis tarafından seçilmesi gereken belediye başkanları, İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyükşehirlerde doğrudan atandı. Yine, dönemin Başbakan'ı İstanbul'daki imar işlerine doğrudan müdahil oldu (Toksöz 2008, 43; Toksöz vd. 2009, 38).

---

⁹ 1930 tarihli, 1580 sayılı Belediye Kanunu internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <http://www.yds.gov.tr/dosyalar/1326978039-1580.pdf>, erişim tarihi: 22.10.2020.

Türkiye’de 1960’lı yıllara kadar “merkezi yönetimin tümüyle denetim ve egemenliğinde” kalan yerel yönetimler (Kazancı 1983, 41), 1961 Anayasası ile daha da zayıfladı. 1924 Anayasası’nda (Madde 91) vilayetlerin yönetiminde yetki genişliği (tevsî-i mezuniyet) ile görev ve yetki paylaşımı (tefrîk-i vezâif) esas alınacağı belirtilirken 1961 Anayasası’nda (Madde 115) görev ve yetki paylaşımı çıkarıldı (Aktar 2014, 39–41). Daha önce seçilmişlerden oluşan belediye meclisi içerisinde seçilen belediye başkanları, 1961 Anayasası’nda yapılan düzenlemeyle birlikte doğrudan seçimle göreve gelmeye başladı. Bu durum günümüze kadar devam eden bir geleneği başlattı: Yerel yönetimlerde müzakere ve uzlaşma alanını genişleten belediye meclisleri zayıfladı ve başkanlar güçlendirildi. Öte yandan, yeni anayasa, daha önce harç, rüsum ve benzeri gelir getirici kaynaklarla sınırlı düzeyde de olsa gelir yaratma yetkisine sahip olan belediyelerin vergi koyma yetkisini kaldırdı ve mali olarak merkeze olan bağımlılığını artırdı. Bununla beraber, olumlu bir gelişme olarak belediye başkanları ve belediye meclislerinin görevden alınmaları yargı güvencesine bağlandı (Toksöz 2008, 44; 2015, 7–8).

1960’lı yıllarda Türkiye’de merkezileşme eğilimlerini güçlendiren bir diğer önemli düzenleme, Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulmasıdır. 1960-1980 dönemine hâkim olan planlamacı kalkınma döneminde, beş yıllık ulusal kalkınma planları, merkezi planlama yaklaşımıyla hazırlandı. Bir yandan ekonomik ve sosyal kalkınma konusunda politika geliştirme ve planlama yetkisi merkezileşirken diğer yandan kamu kaynaklarının yönetimi ve dağıtımı, daha fazla merkezi yönetimin denetimine girdi (Toksöz 2008, 44).

Birinci (1963-1967) ve ikinci (1968-1972) beş yıllık ulusal kalkınma planlarında, bölgeler arası eşitsizlikleri gidermek ve dengeli bir mekânsal gelişim için “bölgesel gelişme” hedefi ve “bölgesel planlama” yaklaşımı esas alınırken (Devlet Planlama Teşkilatı 1963; 1968), üçüncü kalkınma dönemiyle birlikte bu yaklaşımdan vazgeçildi ve “kalkınmada öncelikli yöreler” politikası benimsendi (Devlet Planlama Teşkilatı 1973). Bu politika değişiminin gerekçesi olarak “bölge” kavramının sakıncalarının altı çizildi. Buna göre, “geçmiş dönemlerde plan bütünlüğünü bozacak bir biçimde gelişmeler gösteren *idarenin bölgesel düzeye yayılma eğilimlerini önleyecek*” yeni stratejide “kalkınmada öncelikli yöreler olarak tanımlanan yörelerin, potansiyelleri bulunan alanlarda uzun dönemli kalkınmanın amaçlarına yöneltilmeleri ve *millî bütünlük ilkesi içinde* iktisadi ve sosyal gelişmelerin sağlanması temel ilke olarak benimsenmiştir (*vurgular eklenmiştir*)” (Devlet Planlama Teşkilatı 1973, 938).

1960-1980 döneminde ademi merkezîyet meselesini gündeme getiren en önemli olay, 1973 yerel seçimleridir. Seçimlerde muhalefetin kırk bir il belediyesini kazanması

sonrası artan merkez-yerel çatışması, belediyelerin özerklik, idare ve mali kaynakları sorununu gündeme getirdi (Toksöz vd. 2009, 38–39). 1973-1977 yılları arasında sosyal demokratların yönettiği kentlerde ortaya çıkan “toplumcu belediyecilik” (Kamalak ve Gül 2013) deneyimi, hem merkez karşısında yerellerin güçlenmesi hem de siyasal katılımı genişleten, ekonomik ve sosyal haklara odaklanan alternatif belediyecilik konusunda önemli bir referans haline geldi (Şahin 2013, 342–43; M. Güler 2013). Söz konusu kırk bir belediyenin içerisinde İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Mersin ve Kayseri belediyeleri dâhil otuz üçünü kazanan Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP), 1977 genel seçimleri sonrası yönetime gelmesiyle birlikte, Ecevit hükümeti döneminde Yerel Yönetimler Bakanlığı kuruldu (Özaslan 2015) ve yerel yönetimleri güçlendirmeye dair girişimler arttı. Ecevit, hükümet programında, Yerel Yönetimler Bakanlığı’nın amacını “yerel yönetimlerin yönetsel ve mali tıkanıklıklarını gidermek, böylece bu yönetimlere etkinlik ve işlerlik kazandıracak düzenlemeleri yapmak ve demokrasiye o yoldan da güç katmak” olarak tanımlıyordu (Türkiye Büyük Millet Meclisi 2013, 5398). Bununla birlikte, bu dönemdeki tartışmalar, merkez-yerel ilişkisinde dikkate değer bir dönüşüm meydana getirmeden hükümet değişimi ve ardından 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kesintiye uğradı.

Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte devlet şiddetiyle bastırılan Kürt muhalefeti, yaklaşık yirmi yıllık bir siyasi sessizlikten sonra 1960’lı yıllarda yeniden canlandı. Genel Türkiye siyasetinin bir parçası olarak örgütlenen Kürt muhalefeti, bu yıllarda, meseleyi “Doğu Sorunu” olarak çerçeveledi (M. E. Bozarıslan 1966). “Doğu Sorunu” bir yandan “Doğu” üzerindeki devlet şiddetine işaret ederken, öte yandan bölgeler arası eşitsizliğe vurgu yapıyor ve “Doğu”nun kalkınmasını talep ediyordu (Bucak 2021, 103–7). 1967-1969 yılları arasında düzenlenen Doğu Mitinglerindeki “Batıya fabrika yol, Doğuya karakol” sloganı, bu siyaseti özetler (Bozçalı 2006; M. N. Kutlay 2006).

1970’li yıllarla birlikte, Kürt muhalefetinin “sağ” kanadı İslamcı, milliyetçi, muhafazakâr Türk siyaseti içerisinde kalmayı tercih ederken “sol kanadı” Türk siyasetinden koparak radikalleşti (H. Bozarıslan 2012; Yeğen 2006, 174–81; Marcus 2007, 15–32; Barkey ve Fuller 1998, 24–25; İmset 1993, 26–27). 1970’li yıllarda Kürdistan İşçi Partisi’nin (*Partiya Karkerên Kurdistan* -PKK) de içinde yer aldığı birçok Kürt partisi kuruldu ve “Kürdistan sömürgeci” tezi, bu yıllarda çoğu yasadışı olan bu partilerin ortak söylemi haline geldi (İmset 1993, 405–43; “1971-1980 Arasında Kürt Sorunu” 1988). Özellikle 1980 darbesiyle birlikte yaygınlaşan ve yoğunlaşan devlet şiddeti, Kürt siyasetindeki radikalliği artırdı ve eylemsel radikalliğin zeminini oluşturdu (H. Bozarıslan 2000).

1982 Anayasası, neoliberalizm ve yerel yönetimlerin dönüşümü

1980 askeri darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasası'yla yerel yönetimler üzerindeki vesayet artırıldı ve Türkiye'deki merkezîyetçi yapı doruğa ulaştı (Aktar 2014, 11). 1961 Anayasası gibi idarenin bütünlüğü, merkezden yönetim ve yerinden yönetim ile yetki genişliği esasına vurgu yapan 1982 Anayasası, merkezîyetçi eğilime dönük üç özgün düzenleme içerir. Bunlardan birincisi, merkezi idareyi düzenleyen 126. maddede, “kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir” diye vurgulanan, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak il üstü kamu kurumlarının merkezi idare teşkilatının bir parçası olarak tanımlanmasıdır. İkincisi, mahalli idareleri düzenleyen 127. maddede, merkezi idarenin mahalli idareler üzerinde “idari vesayet” yetkisine sahip olduğunun belirtilmesidir. Son olarak, 1961 Anayasası'nın (madde 116) mahalli idarelere sağladığı yargı güvencesinin kaldırılması ve içişleri bakanına, mahalli idare organlarını ve bu organların üyelerini görevden uzaklaştırma yetkisi verilmesidir. Nitekim 2016 yılı ve sonrasında, ana akım Kürt siyasetinin yönettiği belediyelerde başkanların görevden alınması ve yerlerine kayyumların atanması, belediye meclislerinin fiili olarak işlevsizleştirilmesi, söz konusu anayasal düzenlemeye dayanılarak yapılacaktır (Arıkboğa 2020).

1980 darbesi sonrası yerel yönetimler bağlamında altı çizilmesi gereken bir diğer önemli gelişme, kamu politikaları ve hizmetlerinde hâkim olan neoliberal yaklaşımdır. Devletin piyasa odaklı dönüştüğü bu dönemde, ülke genelinde sosyal haklar daraldı, sosyal politikalar zayıfladı ve özelleştirmeler yaygınlaştı. Ekonomik ve sosyal alanda üretici konumda olan devlet, piyasa merkezli bir düzenleyici ve denetleyici aktöre dönüştü. Bu dönüşüme bağlı olarak gelişen “neoliberal belediyecilik” ile birlikte, yerel yönetimlerin ekmek, dolmuş fiyatları gibi yerel fiyatlara müdahale yetkisi ellerinden alındı ve “serbest piyasa koşullarının belirlediği bir fiyat sistemine” geçildi (Toksöz 2015, 9–10). Ayrıca, merkezi ölçekteki dönüşüme paralel şekilde, bir yandan yerel kamu hizmetleri özelleşirken bir yandan da belediyeler, doğrudan hizmet üreten kurumlardan ihale yoluyla hizmetleri dağıtan kurumlara dönüştü. Belediyelerin rolü kaynak dağıtımı, denetleme ve düzenleme ile sınırlandırıldı. Vatandaş müşteriye ve belediyeler özel işletme gibi çalışan kurumlara dönüşürken yerel kamu hizmetleri de önemli oranda ticarileşti. Kamudan aldığı yetki ve kaynaklarla, kamu yararına çalışması gereken belediyeler, piyasa odaklı, rant üreten ve dağıtan kurumlar haline geldi (Çiçek 2011, 35–47, 61–66).

Neoliberal belediyecilik kapsamında, belediyelerin imar yetkilerinin genişletilmesinin de altı çizilmelidir. Kentsel rant üretiminde belirleyici bir yeri olan imar yetkisinin belediyelere

devriyle birlikte, bir yandan rantıye odaklı belediyeçilik anlayışı güçlenip yaygınlaşırken bir yandan da yerel siyasette rantıye etkin hale geldi (Toksöz 2015, 9–10).

Kentsel kaynakların paylaşımı ve rant yönetimiyle ilişkili olan, bununla birlikte hızla artan kentleşme, kentsel alanların mekânsal genişlemesi, hizmet sunumunda planlama ve koordinasyon ihtiyacının artması gibi farklı boyutları da içeren bir diğer kritik mesele, büyükşehir belediyelerinin kuruluşudur. 1982 Anayasası'na dayalı olarak, 1984 yılında yapılan yasal düzenlemeyle İstanbul, İzmir ve Ankara'da büyükşehir belediyeleri kuruldu. İki kademeli belediye yönetim yapısıyla imar yetkileri başta olmak üzere, alt kademe belediyelerin birçok yetkisi büyükşehir belediyelerine aktarıldı (Toksöz 2015, 8–9). Türkiye'de siyasi yetkileri olmayan yerel yönetimler, merkezi yönetimin ağır idari ve mali vesayeti altında ve sınırlı kaynaklara sahipken büyükşehir düzenlemesiyle yerelin sınırlı alanı içerisinde, alt kademe belediyelerin yetki ve kaynakları sınırlandırıldı. Buna karşın, büyükşehir belediyeleri, merkezi yönetim karşısında yeni yönetsel alanlar ve siyasal aktörler olarak öne çıkmaya başladı.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

1982 Anayasası ile artan merkezîyetçi yapı, 2000'li yılların başına kadar devam etti. Yapısal bir dönüşüm meydana getirmiş ve uygulamada dikkate değer bir değişime yol açmış olmasa da bu dönemde, Türkiye'nin imzalamış olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartını (*The European Charter of Local Self-Government*) ele almak gerekir. Zira özellikle 2000'li yıllardan sonra, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ya da yerel özerklik bağlamında hem ana akım Kürt siyaseti hem de hâkim Türk siyaseti tarafından söz konusu şart, bir kaynak olarak değerlendirildi.

Avrupa Konseyi'nin kurucu üyeleri içerisinde yer alan ve ademi merkezîyetin hâkim olduğu batı Avrupa ülkeleri tarafından hazırlanan bu belge, 15 Ekim 1985'te imzaya açıldı ve 1988 yılında yürürlüğe girdi. "Avrupa ülkelerinde özerk yerel yönetimlerin korunması ve güçlendirilmesinin demokratik ilkelere ve idarede ademi merkezîyetçiliğe dayanan bir Avrupa oluşturulmasına önemli bir katkı sağlayacağı" fikrine dayanan Şart, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, çoğu üye ülke için yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliklerini güçlendirmek konusunda yönlendirici bir rehber işlevi gördü. 16 Kasım 2009'da kabul edilen ve 1 Haziran 2012'de yürürlüğe giren Ek Protokol ile birlikte, vatandaşların "yerel yönetimlerin icraatlarına katılma hakkına yönelik" düzenlemeler de eklendi.¹⁰

¹⁰ Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Ek Protokol'ün Türkçe çevirisi için bkz.: (Aktar 2014, 105–8)

Bununla birlikte, Şart'ın Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler üzerinde bağlayıcı bir niteliği bulunmuyor. Ayrıca, idari ve mali özerklik konusunda genel ilkeleri içermekle birlikte, bu konuda üye ülkeler için bir model sunmuyor. Ötesi, Şart'ın kendisi, üye ülkelere bazı maddelere çekince koyma hakkı tanıyor.

Türkiye, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı, 21 Kasım 1988'de imzaladı. 9 Aralık 1992'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kabul ettiği Şart, 1 Nisan 1993'te yürürlüğe girdi. Türkiye her ne kadar Şart'ı imzalamış olsa da yerel yönetimlere siyasi, idari ve mali özerklik tanıyan ya da bu alanlardaki özerkliğini genişleten maddelerin neredeyse tamamına çekince koydu (Aktar 2014, 99–104).

Nitekim Türkiye'nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı kabul etmesi, uygulamada herhangi bir değişim getirmedi. 1982'den 2000'li yılların başına kadar, yerel yönetimlerin reformuna yönelik hazırlanan yedi yasal düzenlemenin hiçbiri kabul edilmedi (Aktar 2014, 45). 1913'te kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu ile 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu, 2000'li yılların ortalarına kadar geçerliliklerini korudu ve Türkiye'deki yerel yönetimlerin kurumsal sınırlarını belirledi.

1990'lar: Federasyon ve Bask modeli tartışmaları

Özerklik Şartı'nın imzalandığı 1990'lı yıllarda dikkat çeken bir diğer önemli gelişme, Kürt meselesinin "iç çözümü" kapsamında gündeme gelen "eyalet", "federasyon" ve "İspanya/Bask modeli" tartışmalarıdır. İşin doğrusu eyalet sistemi, 1980 askeri darbesi sonrasında da güvenlik kaygısıyla gündeme gelmişti. 4 Ekim 1983 tarih ve 18181 sayılı resmî gazetede yayınlanan 71 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile bölge idareleri ve bölge valiliklerinin kurulması öngörülüyordu. Söz konusu kararname ile Erzurum, Diyarbakır, Adana, Kayseri, Ankara, Konya, İstanbul ve İzmir merkezli sekiz bölge/eyalet kuruluyordu. Bununla birlikte, Kenan Evren'in teklifiyle hazırlanan kararname, üniter devlet yapısına ve ordunun yaklaşımına dair kaygılardan dolayı, hükümet tarafından reddedildi (Köker 2017).

Güvenlik kaygısıyla gündeme gelen bölge valiliklerinden farklı olarak, 1990'lı yıllarda, Kürt meselesinin siyasi çözümü çerçevesinde ademi merkeziyetin çeşitli formları gündeme geldi. Dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal, 15 Ekim 1991 tarihli Hürriyet Gazetesi'ne verdiği demeçte, "federasyon dâhil her şeyi tartışmalıyız" diyerek Türkiye'de Kürt meselesi konusunda tabuları kıran bir çıkış yaptı. Özal'la birebir çalışan Cengiz Çandar'a göre Cumhurbaşkanı, federasyon yanlısı değildi. Hatta bölgeler arası gelişmişlik farkı ve Kürtlerin önemli bir kısmının batı bölgelerinde yaşamasından dolayı, etnik temelde bir

federasyonu Kürtlerin yararına görmüyordu. Bununla birlikte, meselenin siyasi çözümü bağlamında, federasyon dâhil tüm seçeneklerin konuşulması gerektiğini savunuyordu (Doğan 1994, 323–27; Çandar 2013).

Özal'ın, Irak Kürtlerini de içerecek şekilde, Kürt meselesini federasyon modeli etrafında çözmek istediğine dair spekülasyonlar bugün de sürüyor. Buna karşın Çandar, Özal'ın eyalet sistemini savunduğunu belirtiyor. Çandar'a göre Özal, federasyonu "Türkiye'nin idari geleneği ve mevcut yapısına uyacak gerçekçi ve yararlı bir uygulama" olarak görmüyordu. Halbuki, etnik temele dayanmayan bir "eyalet sistemi"nin, "hem gerçekçi hem ekonomik bakımdan verimli hem de Kürt sorununun çözümüne önemli katkı yapacağı" fikrindeydi. Buna göre, illerin sınıflandırılmasıyla azami on, on iki eyalet kurulabilirdi. Özal, kamuoyu önünde dile getirmediği eyalet sistemini, ABD tipi bir "başkanlık sistemi" ile birlikte düşünüyordu (Çandar 2007; 2014).

Bu konuda bir diğer çıkış, dönemin başbakanı Tansu Çiller tarafından yapıldı. 10 Ekim 1993'te basına verdiği demeçte, "İspanya'nın tecrübesinden biz de yararlanacağız" diyen Çiller'e, dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, "Çözümü İspanya'da arama!" diyerek tepki gösterdi (Al Jazeera Türk 2013b). Devletin üst kademelerinde bu konuda bir uzlaşma olmasa da Başbakan'ın çıkışı, Kürt meselesinin çözümü konusunda federal sisteme benzeyen ama daha çok bölgesel devlet olarak tanımlanan İspanya'da, on yedi otonom bölgeden biri olan Bask (*Euskadi*) Otonom Bölgesi'nin oluşturduğu "siyasi bölgeselleşme modelini" (Marcou, Gazaryan ve Syoboda 2000, 28–33) gündeme taşıdı ve kamusal bir tartışma başlattı. Türkiye'de Kürt meselesinden kaynaklanan şiddetin arttığı ve çatışmaların "düşük yoğunluklu savaş" düzeyine çıktığı 1990'lı yıllarda, federasyon ve bölgesel otonomi önerilerinin cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyinde dile getirilmesi, önemli bir tarihsel referans oluşturuyor.

Kürdistan: Devletin özel/özerk bölgesi

Osmanlı'dan devralınan ve cumhuriyet ile birlikte gelişen merkezîyetçi ve üniter bir idari-siyasi yapı inşasına dönük politika ve uygulamalar, 20. yüzyıl boyunca devam ederken devlet, Kürdistan coğrafyasını, yani Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu il ve ilçeleri, bu üniter yapının dışında, "negatif" anlamda özel/özerk bir bölge olarak yönetti. Daha açık bir ifadeyle devlet, bir yandan merkezîyetçi ve üniter bir yapı olarak kurulur ve üniter devlet iddiasında bulunurken öte yandan Kürdistan bölgesinde, bu yapının dışında idari, siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri politikalar uyguladı ve bunlar için bölgeye özgü yönetsel yapılar inşa etti.

Kürdistan bölgesinde, kültürel Türk kimliğinin dışında bir kültürel Kürt kimliği olduğu tartışma dışıdır. Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan tüm baskıcı ve asimilasyona dayalı politikalara rağmen Kürtler, kültürel kimliklerini ve bu kimliğin çekirdeğini oluşturan dillerini korumaya dönük direnç ve çabalarını sürdürüyor. Buna karşın, devletin bölgeye özgü dil ve kültür politikaları da 2000'li yıllardaki kısmi tanıma ve sınırlı alan açmaya rağmen, büyük oranda asimilasyonist karakterini koruyor.

Kültür politikalarının yanı sıra idari olarak da Kürt coğrafyası üniter yapının dışında özel/özerk bir yönetim altında kaldı. 1925 Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra, yaklaşık iki yıl sıkıyönetimle yönetilen bölgede, 1927'de bir tür olağanüstü hâl yönetimi (OHAL) olan Umumi Müfettişlik kuruldu ve bu yönetim, 1952'ye kadar sürdü. 1960, 1971 ve 1980 darbeleriyle Kürt coğrafyasındaki askeri yönetim devam etti. Türkiye'nin batısı özellikle 1983'ten sonra, görelî normalleşme dönemine girerken bölgede, 1987'de OHAL ilan edildi ve 2002'ye kadar, Kürdistan coğrafyasının neredeyse tamamını kapsayan bu özel/özerk yönetim devam etti. 2002-2015 arasındaki görelî normalleşmeden sonra, çatışmaların kent merkezlerine taşmasıyla birlikte, 2016'da başlayan yerel kayyum rejimleri dört yıldır devam ediyor.

Kürdistan coğrafyasındaki bu özel/özerk idarenin, askeri niteliğinin altı çizilmelidir. Bu anlamda Türkiye'de askeri yapıların yönetiminin de -ki buna polis teşkilatı da dâhil edilebilir- bölgede belli ölçüde üniter yapının dışında kaldığı söylenebilir.

Kültürel, idari ve askeri alanda olduğu kadar sosyo-ekonomik alanda da Kürt coğrafyası, üniter yapının dışında kaldı. Sosyo-ekonomik alanda Türkiye'de tek biçimli, üniter bir yapı bulunmuyor. Aksine Cumhuriyet tarihi boyunca, farklılaşmış sosyo-ekonomik alanlar inşa edildi ve bu inşa sürecinde Kürdistan coğrafyasının neredeyse tamamı, "çeperin çeperi" konumunda tutuldu ve kaynakları batı illeri ve bölgelerine sistematik olarak transfer edildi. Bugün neredeyse tüm sosyo-ekonomik göstergelere göre, Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu il ve ilçeler, Türkiye'nin en yoksul ve en yoksun bölgelerini oluşturuyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul ve İzmir ile çevreleri belirgin bir şekilde diğer illerden daha gelişmiş durumdaydı. Diğer iller ve bölgeler arasında dikkate değer bir gelişmişlik farkı bulunmuyordu. 1933 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla birlikte, sosyo-ekonomik gelişme daha geniş bir coğrafyaya yayılmaya çalışıldı. Ancak takip eden yıllarda, bu gelişme büyük oranda ülkenin batı yakasıyla sınırlı kaldı. 1963'ten bu yana hazırlanan tüm ulusal kalkınma planlarında, söz konusu bölgesel eşitsizlik vurgulansa da geçen yıllar içerisinde, bölgeler arasındaki eşitsizlik artarak devam etti (Çiçek 2012; Massicard 2009).

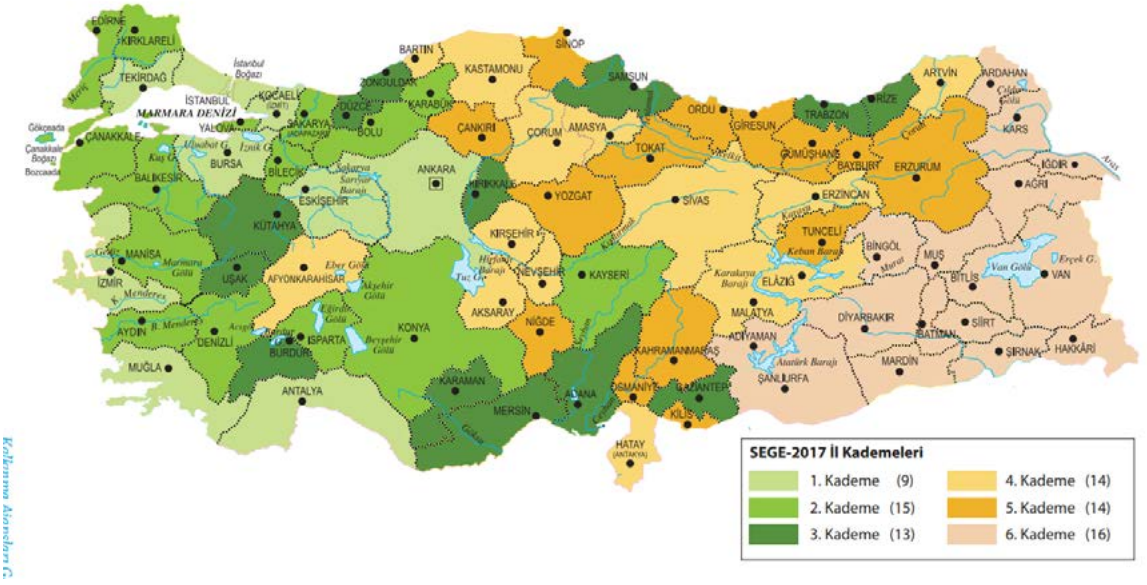
Bu noktada, Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) değinmek gerekir. 1977'de enerji ve sulama projeleri odaklı başlayan ve 1990'lı yıllarla birlikte, bir bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma projesi olarak kamuoyuna sunulan GAP, bölgesel eşitsizliği azaltmaya dönük dikkate değer bir etki yaratmadı. Zira tüm bölgesel kalkınma iddia ve söylemlerine rağmen, esas olarak bir enerji projesi olarak ele alındı. Bölgesel ölçekte sosyal ve ekonomik dönüşümler sağlayacak yönleri ihmal edildi. Neredeyse yarım asırlık bir dönemden sonra enerji projeleri büyük oranda tamamlanırken sulama projelerinde çok sınırlı bir mesafe kat edildi. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı verilerine göre, 2019 sonu itibariyle enerji projelerinin %76'sı tamamlandı ve işletmeye girdi. Elde edilen 28,4 milyar dolar ile GAP'a bugüne kadar yapılan yatırımlar finanse edildi. Enerji projelerinin ayrıca %16'sının inşaatı devam ediyor. Buna karşın, proje kapsamındaki sulama projelerinin sadece %32'si tamamlandı. İnşaat aşamasındaki sulama projelerinin oranı ise sadece %7'dir.¹¹ Nitekim güncel sosyo-ekonomik veriler bu durumu teyit ediyor. En son 2017'de güncellenerek Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanan, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017 verilerine göre, en az gelişmiş altıncı kademe bölgeyi oluşturan illerin neredeyse tamamı Kürtlerin çoğunlukta olduğu vilayetlerdir (Acar vd. 2019).

---

¹¹ GAP'a ilişkin güncel veriler internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: www.gap.gov.trs

Harita 1. İl SEGE-2017 Gelişmişlik Kademeleri Haritası

Kaynak: Salih Acar, Leyla Bilen Kazancık, Mustafa Caner Meydan & Mustafa Işık, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017* (Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını, 2019), 37.

Harita 1'de görülen bu tablonun yeni olmadığını, 2011 (Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü 2013), 2004 (B. Dinçer, Özaslan ve Kavasoğlu 2003), 1996 (B. Dinçer, Özaslan ve Satılmış 1996), 1982 (Devlet Planlama Teşkilatı 1982) ve 1968 tarihlerinde DPT tarafından yapılan çalışmalarda da benzer haritaların yer aldığı not etmek gerekir. Tüm bu haritalar, Kürtlerin çoğunluğu oluşturdu il ve ilçelerinin neredeyse tamamının, Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesini teşkil ettiğini teyit eder. Burada dikkati çeken en önemli husus şudur: Kürt meselesini uzun yıllar bir etno-politik meseleden ziyade, geri kalmışlık ve feodalite ile ilişkilendiren devlet (Yeğen 2011b), bölgenin sosyo-ekonomik gelişimi konusunda dikkate değer bir ilerleme sağlayamamış, uyguladığı ekonomi politikaları sonucu bölgeler arası eşitsizlik artırmıştır.

Yukarıdaki tablo, Kürdistan coğrafyasının Türkiye'deki üniter yapının dışında kaldığını ve devlet için özel/özerk bölge teşkil ettiğini gösteriyor. Osmanlı dönemi boyunca mirlikler şeklinde yerel idari-siyasi yapıları içeren ve bu anlamda idari ve siyasi anlamda parçalı bir görünüm arz eden Kürdistan, 19. yüzyılda batılılaşma ve modernleşme politikaları kapsamında önemli oranda bir kültürel coğrafyaya dönüştürüldü. Bununla beraber, Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan politikalar sonucu, kültürel sınırların yanı sıra idari, sosyo-ekonomik ve askerî açıdan belirgin sınırlara sahip politik bir bölge, devlet eliyle "negatif" anlamda inşa edildi. Bölgeye özgü idari yapılar, bölgeye özgü askeri

ve polisiye teşkilatlar ve artık kronikleşmiş bölgesel sosyo-ekonomik eşitsizlikler, bu negatif inşa içerisinde Kürdistan'ın sınırlarını belirginleştirdi.

Kökenleri 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan merkezileşme politikaları, 2000'li yılların başlarına kadar sürdü. 1900'lü yılların başlarından itibaren Prens Sabahaddin'in liderliğinde süren ademi merkeziyet tartışmaları ile içerik ve hazırlanma yöntemi açısından ademi merkeziyetçi olan 1921 Anayasası dışarıda bırakılırsa Osmanlı-Türkiye modernleşme döneminde, merkeziyetçilik konusunda bir süreklilik olduğu söylenebilir.

1990'lı yıllardaki ademi merkeziyet tartışmaları, 2000'li yıllarda, bazı somut adımlara ve girişimlere dönüştü. Sonraki bölümde, 2013-2015 Çözüm Süreci merkeze alınarak 2000'ler sonrası ademi merkeziyet tartışmaları ve uygulamaları, Kürt meselesine yönelik siyasi barış çabaları çerçevesinde ele alınıyor.

2013-2015 ÇÖZÜM SÜRECİ

VE ADEMİ MERKEZİYET

Kürt meselesinde 2000'li yıllar, önemli bir kırılma anını ifade eder. Çatışmaların sonlanması ve barışın tesisi konusunda, 1990'lı yıllarda kimi temaslar olsa da asıl girişimler, 15 Şubat 1999'da PKK'nin lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye teslim edilmesiyle başladı. 1999'u bir kırılma anı haline getiren bir diğer önemli olay, Kürt meselesi bağlamında radikal değişimlerin yolunu açan AB üyelik sürecinin yeni bir ivme kazanmasıdır. Yine, 18 Nisan 1999'da yapılan yerel seçimlerde, ana akım Kürt partisi Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), ilk kez il özel idaresi ve belediyelerde yerel iktidar ortağı oldu. Bu deneyim, 2016'da uygulamaya girecek olan kayyum politikasına kadar, birçok şehirde genişleyerek kesintisiz devam etti (Çiçek 2017). 2000'li yıllarda Kürt meselesi bağlamında radikal değişimlere yol açan bir diğer önemli gelişme, hiç kuşkusuz, AK Parti'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesidir. Bu durum hem Ankara'daki güç ilişkilerinde hem de Kürt alanında¹² radikal değişimlere neden oldu.

Türkiye'nin siyaset alanında yaşanan gelişmelerin yanı sıra, Kürt meselesinin jeopolitiğinde meydana gelen radikal kırılmalar, Türkiye'nin Kürt meselesinin çerçevesini tamamıyla değiştirdi. 2000'li yılların ilk yarısına kadar Kürt meselesini çerçeveleyen¹³ ana dinamik, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreciydi. 2003-2005 yıllarında bu çerçevenin yerini, bir tür "yarı-devlet" (Özdemirkıran 2013) olan Irak Kürdistan Bölgesi'nin (IKB) kurulması ve görece istikrara kavuşmasıyla birlikte "jeopolitik" aldı (Çiçek 2015, 292–312). Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde meydana gelen bu birinci kırılmayı, 2012'de Suriye'nin Kürt bölgesinde *de facto* olarak kurulan Rojava¹⁴ izledi. Jeopolitiğin 2003'ten bu yana devam eden etkisi, bugün hâlâ Türkiye'nin Kürt meselesini çerçeveleyen ana dinamiği oluşturuyor.

1999-2015 döneminde, Kürt çatışmasının sonlanmasına ve meselenin çözümüne

---

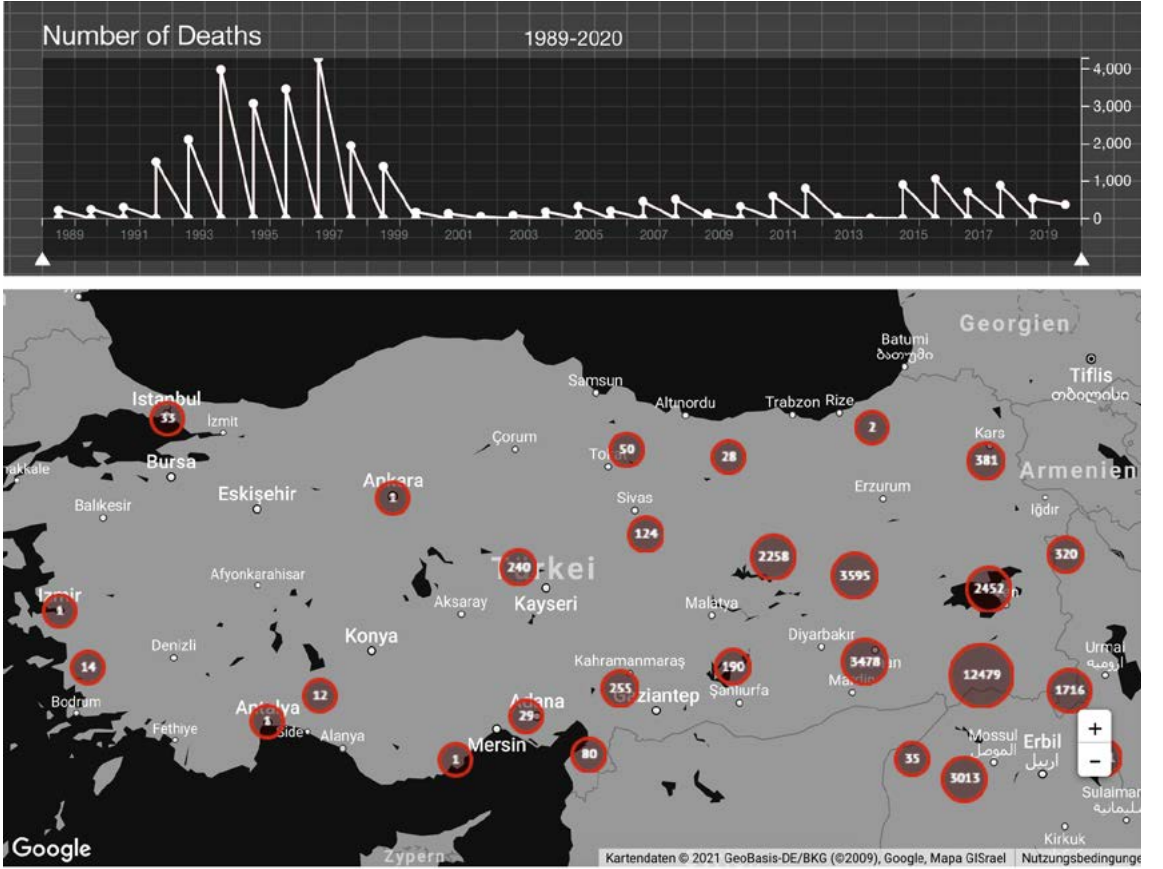
12 "Kürt alanı" (espace kurde) ya da "Kürt sahası" (sphere kurde) konseptlerini, Jean-François Pérouse'tan ödünç alarak kullanıyorum. Bu konseptler, Kürt mobilizasyonunun değişken ve akışkan olan coğrafi, kültürel, ekonomik ve politik sınırlarına dikkat çekiyor (Perouse 2005).

13 Çerçeveleme (frame) konseptini, Erving Goffman'dan ödünç alıyorum. Goffman'a göre devlet, politik örgütler, sosyal hareketler, politik liderler, ana-akım medya gibi kolektif aktörler, çerçeveleme ile kişi ya da gruplara "yorumlama şemaları" sunarak anlamlandırma, deneyimleri organize etme ve eylemlere rehberlik etme yoluyla olay ve oluşumları "konumlandırma, algılama, tanımlama ve kodlama" olanağı sunar (Goffman 1974).

14 Rojava, Kürtçe batı anlamına gelmektedir. Kürt politik aktivistleri içerisinde yaygın olarak tercih edilen dilde, Kürdistan coğrafyasının Türkiye sınırları içerisinde kalan parçası için Bakûr (kuzey), Irak içerisinde kalan parçası için Başûr (güney), İran'daki parça için Rohilat (doğu) ve Suriye'deki parça için Rojava (batı) deniliyor. Partiya Yekîtiya Demokratîk (Demokratik Birlik Partisi), Suriye iç savaşı devam ederken 2012 yılında *de facto* olarak ilan ettikleri kanton yönetimlerin birliği için, geçmişten günümüze devam eden bu kavramsallaştırmayı kullanarak Suriye'nin Kürt bölgelerini tanımlamak için "Rojava" adlandırmasını kullandı. Daha sonra "Kuzey Suriye", "Kuzey ve Doğu Suriye" gibi farklı isimler kullanıma girse de Rojava, hâlâ hem Suriyeli Kürtler hem de Suriye dışındaki Kürtler tarafından yaygın olarak kullanılıyor.

yönelik üç ana diyalog/müzakere süreci yaşandı: (1) 1999-2004 İmralı Süreci, (2) 2008-2011 Oslo Süreci ve (3) 2013-2015 Çözüm Süreci. İmralı ve Oslo Süreçleri kamuya açık bir şekilde yürütülmedi. Buna karşın, 2013-2015 Çözüm Süreci, görece olarak kamunun bilgisi dâhilinde yürütüldü. Şekil 1'de görüldüğü üzere, Kürt çatışmasında yaşanan can kayıplarının zamansal dağılımı, söz konusu süreçlerin etkilerini açık bir şekilde gösteriyor. Aşağıdaki alt bölümlerde, bu üç diyalog süreci dikkate alınarak ama bu süreçler dışındaki gelişmeler de göz önünde bulundurularak ademi merkezîyet ve siyasi güç paylaşımı konusunda yaşanan tartışmalar ele alınıyor.

Şekil 1. Kürt çatışmasında yaşanan can kayıplarının zamansal ve mekânsal dağılımı (1989-2020)

Kaynak: UCDP - Uppsala Conflict Data Program (uu.se), erişim tarihi: 08.07.2021.

Not: Şekilde yer alan üstteki grafik yıl bazlı can kayıplarını, alttaki harita ise söz konusu can kayıplarının mekânsal dağılımını gösteriyor.

İmralı Süreci (1999-2004) ve

“Demokratik Cumhuriyet” Tezi

Kürt meselesine ilişkin ilk diyalog süreci, Öcalan'ın yargılanması döneminde başladı. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt topraklarını kapsayan bölgede, “bağımsız birleşik demokratik Kürdistan” kurma iddiasıyla yola çıkan PKK, 1980'li yılların sonlarından itibaren kuruluş amaçlarından vazgeçerek meseleyi, Türkiye'nin mevcut siyasi sınırları dâhilinde çözmeye dönük yeni arayışlara girdi.¹⁵ Öcalan'ın yakalanmasıyla birlikte bu arayışlar hızlandı. Öcalan, İmralı Süreci'nde, Kürt meselesinin çözümü için “demokratik cumhuriyet” önerisini sundu. AB hukuku içerisinde Cumhuriyet'in demokratikleşmesi ve Cumhuriyet'in “kurucu unsuru” olan Kürtlerin dilsel ve kültürel haklarının tanınması “demokratik cumhuriyet” önerisinin özünü oluşturuyordu (Öcalan 1999; 2001).

“Demokratik cumhuriyet” yaklaşımının en önemli özelliği, Kürt meselesinde sunduğu yeni çerçeveydi. 1970 öncesinde Dr. Şivan (Sait Kırmızıtoprak) tarafından dile getirilen (H. Bozarlan 2012) ve 1970'li yılların ikinci yarısıyla birlikte, PKK dâhil çoğu Kürt örgütünün ana tezi haline gelen “Kürdistan sömürgeci” tezi (İmset 1993, 405–43), esas olarak Kürt meselesini bir teritoryal egemenlik meselesi olarak çerçeveler. 1990'lı yıllardaki federasyon ve Bask modeli tartışmaları da mevcut siyasi sınırlar içerisinde, teritoryal egemenlik paylaşımı arayışını ifade eder. Buna karşın Öcalan, “demokratik cumhuriyet” tezinde, bu teritoryal egemenlik paylaşımı iddiasından vaz geçerek Kürt meselesinin bir “demokrasi meselesi” olduğunu iddia etti ve sunduğu modelin hem normatif olarak daha iyi hem de daha işlevsel olduğunu ileri sürdü. Öcalan'a göre, Kürt meselesinin son iki asırlık tarihi, “Kürt sorununun burjuva milliyetçi ve feodal otonomist yaklaşımlarla çözülemeyeceğini ortaya koymuştur” (Öcalan 2001, 159). Federasyon ve otonomi gibi teritoryal egemenlik paylaşımı modelleri, feodalite ve aşiretçilik gibi gerici toplumsal yapıları besleyecek modeldir. Bu modeller, demokratik değerlerin gelişimini engellediği gibi Kürtlerin iç dilsel farklılıkları ve nüfuslarının büyük oranda Türkiye'nin metropol kentlerine dağılmış olmalarından dolayı, pratikte de mümkün değildir (Öcalan 1999).

---

¹⁵ PKK Lideri Abdullah Öcalan, Mehmet Ali Birand'a verdiği ve 16 Haziran 1988 yılında Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan röportajda, siyasi çözüme hazır olduklarını ifade etti. Sovyetlerin yıkılışı sonrası artan “iç çözüm” arayışları 1993, 1995, 1998 ve 1999 tarihlerindeki tek taraflı ateşkeslerle devam etti. Bu konuda daha detaylı bir analiz için bkz.: (Çiçek 2016; 2018)

Öcalan “demokratik cumhuriyet” tezi kapsamında yaptığı tartışmalarda, Mustafa Kemal’in 1920’lerdeki muhtariyete vurgu yapan konuşmalarına gönderme yaparak yerel yönetimler düzeyindeki bir özerkliği, çağdaş bir çözüm modeli olarak değerlendirir. Bununla birlikte, Kürt meselesinin çözüm yollarını ele aldığı tartışmalarda, yerel yönetimler meselesine merkezi bir önem atfetmez ve esas olarak, Türkler ve Kürtler arasında “demokratik birliği” sağlayacak “demokratik cumhuriyet” tezine odaklanır (Öcalan 1999).

“Demokratik cumhuriyet” önerisi, Türk siyasetinde dikkate değer bir karşılık bulmadı. Öcalan ile tutulduğu İmralı cezaevinde güvenlik bürokrasisi üzerinden görüşmeleri yürüten, dönemin hâkim milliyetçi Kemalist kadroları ne demokratikleşme ne de dilsel ve kültürel hakların tanınmasına dönük anlamlı bir siyaset üretti. Öte yandan, Öcalan’ın çağrısı üzerine, barış sürecinin önünü açmak için 1999’da silahlı güçlerinin neredeyse tamamını Türkiye sınırları dışına çıkaran PKK, beş yıllık yeniden yapılanmanın ardından,¹⁶ devletin barışa dair adım atmadığı gerekçesiyle 01 Haziran 2004 itibarıyla süreci sonlandırdığını duyurdu ve silahlı güçlerini yeniden Türkiye içerisinde konumlandırdı. Nitekim 2004’e kadar neredeyse tamamıyla duran çatışmalar, yeniden başladı ve Oslo Süreci’nin başlangıcı olan 2008’e kadar artarak devam etti.

“Demokratik cumhuriyet” tezi, Türk siyaseti kadar ana akım Kürt siyaseti dışındaki Kürt siyasi hareketleri içerisinde de bir karşılık bulmadı. Kürt siyasi grupları çoğunlukla “demokratik cumhuriyet” tezine eleştirel yaklaştı. Ötesi, birçok grup bu tezi, “Kürdistan davasına ihanet” olarak değerlendirdi. Nitekim bu dönemde, PKK’nin Kürt ulusal özgürlük davasını boğmak için Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) tarafından kurulduğu ve Öcalan’ın devlet için çalıştığı tezleri, kamusal alanda daha sesli bir şekilde dillendirildi.¹⁷ Farklı Kürt siyasi gruplarının yanı sıra, PKK içinden bazı isimler de Öcalan’ın yeni politik tutumunu “ihanet” olarak değerlendirdi ve “bir karşı devrim hareketi” olarak tanımladı (Pir 2001).

Birinci jeopolitik kırılma: Irak’ta federe Kürt devletinin inşası

İmralı Süreci devam ederken Türkiye’nin Kürt meselesini temelden etkileyen ve yeni referans noktası oluşturan bir gelişme oldu: ABD’nin 2003’te Irak’a askeri müdahalesi sonrası rejim değişti ve Kürtler on yıllar süren siyasi ve askeri mücadeleleri sonucunda,

¹⁶ Öcalan’ın yakalanması üzerine, PKK içerisinde ideolojik ve politik kimlik, Kürt meselesine dair politik amaçlar, mücadele araç ve yöntemleri ile kurumsal yapılanmada kapsamlı değişimler meydana geldi. Bu değişimlerin bir parçası olarak PKK’nin ismi de değişti. Dönem içerisinde farklı isimleri kullanan PKK, Kürdistan Topluluklar Birliği (Koma Civakên Kurdistanê - KCK) adıyla bir örgütler kompleksine dönüştü. Bu değişimlere dair detaylı tartışmalar için bkz.: (Akkaya ve Jongerden 2011; 2012; Çiçek 2016).

¹⁷ Bu görüşlerin yoğunlukla ifade edildiği bir haber-analiz portalı için bkz.: www.nerinaazad.co, erişim tarihi 21.11.2020.

yeni rejim inşasına hem merkezi düzeyde hem de bölge düzeyinde dâhil oldu. Kürdistan Yurtseverler Birliği (*Yekitî Niştimanî Kurdistan – YNK*) Başkanı Celal Talabani, Irak'ın devlet başkanı olurken Kürdistan Demokrat Partisi (*Partî Demokratî Kurdistan – PDK*) Başkanı Mesut Barzani de yeni rejim kapsamında kurulan federe devlet statüsündeki IKB'nin başkanı oldu.

IKB'nin kurulmasıyla birlikte, Türkiye'nin Kürt meselesinin temel parametrelerinde, radikal değişimler oldu. Kürtlerin Irak'ta devlete ortak olması ve teritoryal egemenlik paylaşımı kapsamında kendilerini yönetmeye başlamaları, hem Türk devleti ve siyaseti açısından hem de Türkiye'deki farklı Kürt siyasi grupları açısından yeni bir çerçeve oluşturdu. Türkiye devleti ve Türk siyaseti açısından, Kürt meselesinden kaynaklanan beka kaygısı artarken Kürt siyaseti açısından, hem normatif hem de mobilizasyon düzeyinde yeni bir kaynak oluştu. IKB her şeyden önce Türkiye'deki Kürtler için yeni bir referans noktası haline geldi. Anadilde eğitim hakkından mahrum, aşırı merkezi bir yönetimden kaynaklanan sınırlı siyasi katılım haklarına sahip ve kronikleşmiş sosyo-ekonomik yoksunluk içerisinde yaşarken sınırın hemen öte yakasında kardeşleri, teritoryal egemenliklerini inşa etti. Kürtçe bölgenin birinci, Irak'ın ikinci resmi dili oldu, uzun süren yoksulluktan sonra hızlı bir sosyo-ekonomik gelişme içerisine girdi. Bu yeni referans, herhangi bir siyasi parti ya da gruba üye olmayan sıradan vatandaşlardan ana akım Kürt siyasetine, Hür Dava Partisi'nden (HÜDAPAR) AK Parti içerisindeki siyasetçilere kadar birçok kişiyi etkiledi. Nitekim 2003-2005 döneminde, IKB'nin görelî olarak istikrara kavuşmasıyla Kürt meselesinin bu yeni jeopolitiği, AB üyelik sürecinin yerine geçerek, Türkiye'nin Kürt meselesini çerçeveleyen ana dinamiğe dönüştü.

IKB yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve sunmanın yanı sıra, çoğu Kürt grubu için bir motivasyon ve meşruiyet kaynağı oldu. Ötesi, HÜDAPAR dâhil birçok Kürt siyasi grubunun yanı sıra sivil toplum, medya, ekonomi gibi farklı alanlarda ve farklı ölçeklerde Kürt grupları arasındaki sınırötesi temas ve ortaklık imkânları yaratarak Türkiye'deki farklı Kürt itirazları için, yeni bir kurumsal ve organizasyonel kaynak işlevi gördü.

Sonraki bölümlerde görüleceği üzere IKB, Türkiye'deki Kürt itirazının büyümesine önemli katkılar sundu. Özellikle ana akım Kürt siyasetine mesafeli, dindar ve muhafazakâr Kürtler için yeni bir Kürtlük tahayyülü sunarak Türkiye'de, Kürt kimliği eksenli siyaset alanını genişletti. Muhafazakâr Kürt tahayyülünün yanı sıra, federasyonu savunan Kürt siyasi grupları için yeni normatif, stratejik ve kurumsal kaynaklar sunarak Kürt siyasetinin görelî çoğullaşmasına katkı sundu.

IKB'nin en önemli etkisi, ana-akım Kürt siyaseti üzerinde oldu. 1999-2004 arasında Kürt meselesinin ana çerçevesini “demokratik cumhuriyet” projesi ile kuran ana akım Kürt siyaseti, IKB'nin inşasından sonra “demokratik konfederalizm” ve “demokratik özerklik” kavramları etrafında, yeni bir çerçeve oluşturdu. Özetle, 1999-2004 arasında hâkim olan “demokratik cumhuriyet” tezi, otonomi, federasyon ya da bağımsızlık gibi tüm teritoryal egemenlik formlarını dışlayarak Kürt meselesini Türkiye ölçeğinde, genel bir demokratikleşme ile dilsel ve kültürel hakların tanınması meselesi olarak çerçeveledi. Buna karşın, demokratik konfederalizm ve demokratik özerklik ile Kürt meselesi, demokrasiden öte yeniden bir “siyasi statü” meselesi olarak ele alındı ve farklı formlardaki teritoryal egemenlik paylaşımı taleplerini içerecek şekilde, açık uçlu bir proje olarak savunuldu. Kuşkusuz ana akım Kürt siyasetinin normatif düzeyde yaşadığı bu değişim, tek başına IKB'nin inşasına indirgenemez; bununla birlikte Irak Kürtlerinin teritoryal egemenliklerini inşa etmeleri dikkate alınmadan da anlaşılabilir.¹⁸

Bu noktada IKB'nin, Türkiye'de Kürt meselesinin barışçıl çözümünü istikrarlı bir şekilde desteklediğini de belirtmek gerekir (Cumhuriyet 2014; Gazete Duvar 2019). IKB Başkanı Mesut Barzani'nin, Çözüm Süreci kapsamında, 16 Kasım 2013'te, Kürt kimliğinin inşasında önemli bir yeri olan halk ozanı Şivan Perwer'in katılımıyla dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'la Diyarbakır'da miting yapması ve Kürtleri barış sürecine destek vermeye çağırması, bu desteğin en önemli anlarından biriydi.¹⁹ Kuşkusuz Türkiye ve Irak Kürtleri arasındaki siyasi ve toplumsal ilişkiler, bunun önemli bir nedeni. Bununla birlikte, esas dinamiği IKB'nin Türkiye ile iyi siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma arayışı oluşturuyor. Zira Kürt çatışması, bir yandan Türkiye'nin IKB ile olan ilişkilerini sınırlandırırken öte yandan PKK/KCK'nin IKB topraklarındaki varlığı ve Türkiye'nin 1983 yılından bu yana devam eden sınırötesi operasyonları, IKB için önemli bir istikrarsızlık kaynağı oluşturuyor. İşin doğrusu, Türkiye'nin Kürt meselesinin seyri ile IKB ile olan ilişkileri arasında doğrudan bir ilişki bulunuyor. Türkiye, 2007'den itibaren IKB ile ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye başladı. Bu dönemde 2008-2011 Oslo Süreci ve 2013-2015 Çözüm Süreci kapsamında, Kürt çatışmasını sonlandırma arayışları arttı. Yine, 2013-2015 Çözüm Süreci'nin sonlanmasıyla birlikte, bir yandan Kürt çatışması şiddetlenirken öte yandan Türkiye'nin IKB ile olan ilişkileri de bozuldu.

¹⁸ IKB ve ardından 2012 yılında Suriye'nin Kürt bölgesinde kurulan Rojava ile birlikte, Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde meydana gelen radikal değişimler ve bunların Türkiye'nin Kürt meselesine etkileri konusunda kapsamlı tartışmalar için bkz.: (Çiçek 2015; 2018) Yeni bir dinamik olarak jeopolitiğin özellikle Türk devleti eksenli bir analizi için bkz.: (Yeğen 2020b; 2020a)

¹⁹ Barzani'nin Diyarbakır'da yaptığı konuşma internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <https://tv.haberturk.com/tv/gundem/video/istem-sud-barzaninin-diyarbakirdan-verdigi-turkce-mesaj/104213>, erişim tarihi: 20.02.2021.

AK Parti'nin kamu yönetimi reformu girişimi (2003-2007)

İmralı Süreci devam ederken Kürt meselesinin jeopolitiğinde olduğu gibi, Türkiye siyasetinin merkezinde de önemli bir kırılma yaşandı. Türkiye'de İslam referanslı siyasi geleneğini devralan AK Parti, 03 Kasım 2002 genel seçiminde büyük bir başarı sağlayarak tek başına hükümet kurdu. Kamu yönetiminin dönüşümünü siyasi öncelikleri arasına alan AK Parti, 2003'te kapsamlı bir kamu yönetimi reformu yasa tasarısı hazırladı (Ö. Dinçer 2020, 27). Yasa tasarısı, İmralı Süreci'nin bitiminden hemen sonra, 15 Temmuz 2004'te, 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun ile mecliste kabul edildi. AK Parti hükümetinin gündeme getirdiği kapsamlı kamu yönetimi reformu, il özel idaresi ve belediyelere ilişkin yasal düzenlemelerin tamamını iptal edip yeni bir kamu yönetimi sistemi oluşturmayı hedefliyordu (Toksöz vd. 2009, 42). Kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliğe odaklanan ve bütünsel bir dönüşüm öngören söz konusu yasa, aksi görüşlere rağmen (B. A. Güler 2003; Ö. Dinçer 2020) ademi merkezîyet anlamında radikal bir değişim sunmuyordu. Bununla birlikte, "yönetişim" odaklı düzenleme katılımcılık, yerindenlik, insan hak ve özgürlüklerini esas alma, kamu hizmetlerinde adalet ve ayrımcılık yapmama gibi vurgularla özgünlükler içeriyordu (Ö. Dinçer 2020, 20–26; Ö. Dinçer ve Yılmaz 2003, 29).

Kamu yönetiminde reformu amaçlayan yasa tasarısına dair altı çizilmesi gereken en önemli husus, ana akım Kürt siyasetinin sürece dâhil edilmemesidir (Massicard 2009). Sürece liderlik eden Başbakanlık Müsteşarı Ömer Dinçer, yasanın hem esas (içerik) hem de usul (süreç) açısından demokratik bir nitelik taşıması için, katılımcılığı esas aldıklarını ve siyasi partilerden sivil topluma, sivil ve askeri bürokrasiden yargıya kadar farklı kesimlerle toplantı, çalıştay, atölye benzeri çalışmalar yaptıklarını belirtiyor. Bununla beraber yasa tasarısının müzakere edildiği aktörler içerisinde, Cumhurbaşkanlığı, CHP, Genel Kurmay Başkanlığı, yargı kurumları, sivil toplum ve medya yer alırken ana akım Kürt siyaseti bulunmuyor (Ö. Dinçer 2020, 40–94).

Düzenleme esas açısından irdelendiğinde, üniter ve merkezîyetçi yapı korunuyor; bununla beraber yetki genişliği çerçevesinde, yerel yönetimlerin idari yetkileri, görev ve sorumlulukları artırılıyordu. 1982 Anayasası'nın getirdiği merkezi idarenin mahalli idareler (il özel idaresi, belediye ve köy) üzerindeki "idari vesayeti" korunuyor ve İçişleri Bakanlığı'na yerel yönetimlere müdahale yetkisi veren düzenleme, kanun teklifi içerisinde yer alıyordu. Kamu hizmetlerinin neredeyse tamamı merkezi idareye bırakılıyordu. Tasarıya göre: Adalet, savunma, güvenlik, istihbarat, dış ilişkiler ve dış

politika, maliye, hazine, dış ticaret, gümrük ile piyasalara ilişkin düzenleme, ulusal düzeyde ekonomik, sosyal ve fizikî plânları hazırlama, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik program ve projelerin uygulanmasını sağlama, millî eğitim, diyanet, sosyal güvenlik, tapu ve kadastro, nüfus ve vatandaşlık, acil durum yönetimi ve sivil savunma ile vakıflarla ilgili görev ve hizmetler merkezi idare tarafından yürütülecekti.

Bununla birlikte kanun teklifi, not edilmeyi hak eden özgünlükler içeriyordu. Bunlardan ilki, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in veto gerekçeleri içerisinde yer alan, "genel" ve "özel" idare düzenlemesidir. Geleneksel yaklaşımın aksine kanun teklifi, merkezi idarenin görev ve yetkilerini "özel" olarak belirtiyor, kalan yetkileri "genel" olarak mahalli idarelere bırakıyordu. İkinci olarak, daha önceki kanunlarda da yer alan yerindenlik ilkesi, kamu yönetiminin kuruluş ve işleyişinin temel ilkeleri içerisinde yer alıyordu. Buna göre, "...görev, yetki ve sorumluluklar, hizmetten yararlananlara en uygun ve en yakın birime verilir." Nitekim kanun teklifinin geçici birinci ve ikinci maddeleriyle Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ve Gençlik ve Spor Müdürlüğü'nün taşra teşkilatlarının görev ve yetkileri ile bina, araç, gereç, taşınır ve taşınmaz malları ile alacak ve borçları, bütçe ödenekleri ve kadroları çoğunlukla il özel idarelerine, kısmen de belediyelere devrediliyordu. Son olarak, yetki genişliği çerçevesinde, kimi bakanlıklara birkaç ilden oluşan bölgeler düzeyinde teşkilatlanma olanağı sunuyordu.

Esas olarak, valinin yürütmenin başı olduğu il özel idarelerinin alanını genişleten ve kısmen de olsa belediyeleri güçlendiren söz konusu reform girişimi, AK Parti yetkililerinin altını çizdiği üzere "üniter yapıya en ufak bir tehdit" (Ö. Dinçer 2020, 87–88) oluşturmuyordu. Sürecin mimarı Ömer Dinçer'in ifadesiyle merkezi yönetimden mahalli yönetimlere "...yetki devri hizmet kapsamında öngörülmüştü, siyasi ve idari nitelikte değildi. Bu açıdan ülkemizin önceliklerini de karşılıyordu" (Ö. Dinçer 2020, 94). Kürt meselesi bağlamında gündeme gelen, ademi merkezîyet ve güç paylaşımına dair olduğu çok açık bu "hassasiyetlere" rağmen, reform girişimi anayasal engellerin yanı sıra toplumsal, siyasi, bürokratik ve yargısal bir dirençle karşılaştı (Ö. Dinçer 2020, 37–93; Toksöz vd. 2009, 42); önce dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildi, ardından Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla gündemden düştü. Cumhurbaşkanı'nın veto gerekçesi üniter ve merkezi devlet geleneğine vurgu yapıyordu.²⁰

²⁰ Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in veto gerekçesi internet ortamında erişime açıktır. Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6352/5227-sayili-kamu-yonetiminin-temel-ilkeleri-ve-yeniden-yapilandirilmesi-hakkinda>

Kamu yönetiminde bütüncül bir dönüşümü hedefleyen kanun teklifini, siyasi ve yargısal dirençlerden ötürü geri çeken AK Parti, 2004 ve 2005 yılında hem İl Özel İdaresi Kanunu'nu hem Belediye Kanunu'nu hem de Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nu değiştirdi. Bununla beraber, Cumhurbaşkanlığı, Anayasa Mahkemesi ve CHP'nin gösterdiği siyasi ve yargısal direnç nedeniyle de söz konusu kanun tekliflerinde revizyonlara gidildi. İl Özel İdaresi Kanunu ile Belediye Kanunu'nda yer alan ve mahalli idareleri "genel yetkili yönetim birimleri" olarak tanımlayan maddeler, her iki kanundan da çıkarıldı. Bu düzenleme, kanunlarla başka bir kamu kurum ve kuruluşuna verilmeyen mahalli müşterek nitelikteki görev, yetki ve hizmetleri mahalli idarelere bırakıyordu. Yine CHP'nin başvurusu üzerine belediyelere okul öncesi eğitim kurumu açma yetkisi veren madde, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi (Aktar 2014, 48-49).

Söz konusu yasal düzenlemeler, merkez ve yerel arasındaki ilişkilerde radikal bir değişim getirmedi. Bununla birlikte hem 10 Temmuz 2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu hem 3 Temmuz 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu hem de 22 Şubat 2005 tarihli 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, ilgili mahalli idareyi, "idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi" olarak tanımayarak yerel yönetimlerin özerkliği konusunda önemli bir düzenlemeyi içerdi.

İstatistikî bölge birimleri ve kalkınma ajansları

Kamu yönetimi kapsamında gündeme gelen ve AB uyum sürecinde bölgesel ölçekte yönetim ihtiyacını karşılamak üzere yapılan bir diğer önemli düzenleme, üç kademeli İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) ve yirmi altı ll. kademe bölge için kalkınma ajanslarının kurulmasıdır.

Bakanlar Kurulu'nun 2002'deki kararı doğrultusunda, "...bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İBBS'nin tanımlanması" yapıldı. Türkiye'nin seksen bir ili, lll. kademe bölge olarak belirlendi. İller gruplandırılarak ll. kademe yirmi altı bölge ve yine bu ll. kademe bölgeler gruplandırılarak l. kademe on iki bölge oluşturuldu (Bkz.: Ek 4).²¹

---

kanun, erişim tarihi 15.11.2020.

21 Sınıflandırmaya ilişkin ayrıntılar için bkz.: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020922.htm>, erişim tarihi: 13.11.2020.

Üç kademeli bölgesel sınıflandırmadan sonra, II. kademe yirmi altı bölgenin her biri için kalkınma ajansı kuruldu. 25 Ocak 2006'da kabul edilen 5449 sayılı Kanun'la ajanslar için gerekli altyapı oluşturuldu. Söz konusu yasal düzenleme de öncekiler gibi siyasi, toplumsal ve yargısal dirençle karşılaştı (Massicard 2009). CHP, İstanbul Barosu, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) tarafından yapılan itirazlarda "üniter yapıya aykırılık", "ulusal çıkarlar", "eyalet sistemine hazırlık" gibi vurgular öne çıkıyordu. Örneğin İstanbul Barosu'nun yaptığı açıklamanın başlığı şuydu: "Kalkınma Ajansları Yasası üniter yapımıza ve ulusal çıkarlarımıza aykırıdır" (Kolcuoğlu 2006). Nitekim TMMOB'un Danıştay'a, CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı itiraz başvurularından dolayı, kalkınma ajanslarına ilişkin yasal düzenleme ancak 2008'de tamamlanabildi.

Bu konuda altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus, "bölgesel" kavramının ajansların isminden çıkarılmasıdır. 1970'li yıllardaki "bölgesel kalkınma", "bölgesel planlama" kavramlarında geçen "bölge" kavramının "sakıncaları" 2000'li yıllarda yeniden öne sürüldü ve kanun teklifinin ilk taslağında yer alan "bölgesel kalkınma ajansı" ismi, söz konusu dirençler karşısında "kalkınma ajansı" olarak değiştirildi (Massicard 2009).

Ulusalcı solun liderliğini yaptığı tüm itirazlara ve "üniter yapıya aykırı" iddialarına rağmen, kalkınma ajansları hem hazırlanış biçimi hem de içerik olarak merkezîyetçi bir düzenlemedir. Söz konusu yasa, yerellerin talep ve beklentileri, görüş ve önerileri dikkate alınmadan, yerel aktörlerin katılımı olmaksızın "tepeden inme" bir yöntemle hazırlandı (Massicard 2009). Yapılan yasal düzenleme esas itibarıyla incelendiğinde, AB üyelik sürecinin zorunlu kıldığı kalkınmanın yerelleştirilmesi ve bölgeselleştirilmesi talebine dönük olarak geliştirilmiş, bununla birlikte merkezîyetçiliği yeniden üreten bir cevaptır. Zira kalkınma ajansları, yerel ve bölgesel aktörlerin liderliğinde bir kalkınma yönetimini sağlayan yapıdan uzaktır. DPT'nin bölgesel teşkilatları olarak kurgulanan ve içerdikleri illerin valilikleri tarafından koordine edilen ajanslar, doğrudan merkezî idarenin denetimi altındadır. Mali açıdan incelendiğinde ise herhangi bir yerel yatırımı finanse etme potansiyelinden uzak, çok sınırlı kaynaklara sahip kuruluşlardır. Özetlemek gerekirse kalkınma ajansları, bir tür "bölgesel dekonsantrasyon" ile merkezî idarenin bölgesel ölçekteki idare kapasitesini güçlendiren bir düzenlemedir.

Oslo Süreci (2008-2011) ve

Demokratik Özerklik Tartışmaları

İmralı Süreci'nin sona ermesinden yaklaşık dört buçuk yıl sonra, 2008 Eylül ayında başlayan Oslo Süreci, Kürt meselesinin çözümüne dönük ikinci ana diyalog girişimi olarak not edilmelidir. 14 Temmuz 2011 tarihine kadar süren Oslo Süreci'nde, İmralı Süreci'nden farklı olarak MİT liderliğindeki devlet temsilcileri, sadece Öcalan ile değil aynı zamanda PKK'nin ardılı olarak kurulan Kürdistan Topluluklar Birliği (*Koma Civakên Kurdistanê* - KCK) ile doğrudan görüştü. Oslo Süreci gizli görüşmelerle başladı ve 29 Temmuz 2009'da, dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay tarafından "Demokratik Açılım" adıyla kamuoyuna duyuruldu (Habertürk 2009). Dönemin başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın teyit ettiği görüşmelerin (Derviş 2012) detayları, bugün de kamuya açık değildir. Bununla birlikte, KCK'nin iddialarına göre ilk temaslar, üçüncü tarafın aracılığıyla Eylül 2008'de başladı ve 2011 Haziran ayına kadar kesintisiz sürdü (Çimen ve İnce 2013).

Reformlar: Kürt meselesinin çözümü için demokrasi ve kültürel haklar

"Kürt Açılımı", "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" adıyla da anılan süreçte, AK Parti hükümetinin basına yansıyan açıklamalarında, meselenin çözümü için demokratikleşmeye vurgu yapılıyordu. Sürecin en önemli aktörlerinden biri olan Atalay, 13 Kasım 2009'da TBMM'de demokratik açılım konusunda yapılan oturumda, hükümet adına yaptığı konuşmada, sürecin iki önemli amacı olduğunu belirtti: "demokratik açılımın birbiriyle bağlantılı iki temel hedefi vardır: Birincisi terörün sonlandırılması, ikincisi de demokrasimizin standardının yükseltilmesi" (Türkiye Büyük Millet Meclisi 2009). Hükümet yetkililerinin açıklamalarında esas olarak bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi vurgulanıyordu. Ademi merkezîyet meselesine alan açabilecek kolektif siyasal ve kültürel haklar konusunda, herhangi bir açılım yapılmadı. Mecliste yapılan oturumda CHP ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) sürecin farklı bir millet yaratacağı eleştirilerine hükümet adına cevap veren Ömer Çelik, demokratik açılımın bir devlet projesi olduğunu belirtti ve "federasyon ya da üniter yapı içerisinde özerklik anlamına gelecek herhangi bir yapıya hiçbir şekilde izin vermeyeceği(nin)" altını çizdi (Türkiye Büyük Millet Meclisi 2009).

2003-2007 kamu yönetimi reformu girişiminin mimarı olan Ömer Dinçer'in konuya dair değerlendirmeleri, AK Parti içerisindeki en reformist kanadın bile ademi merkezîyet

konusundaki perspektifinin, yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesiyle sınırlı olduğunu gösteriyor (Ö. Dinçer 2020, 99–100):

“(Kamu yönetiminde) yeniden yapılanmanın tamamlanamamasının *en önemli olumsuz sonuçlarından biri de* ‘demokratik özerklik’ taleplerinin gündeme gelmesidir. BDP ve onları destekleyen Kürt politikacılar ‘demokratik özerklik’ istediler. *Bu talep ülke bütünlüğü için siyasî adem-i merkezîyet içermesi nedeniyle büyük bir tehlike arz eder.* Hâlbuki statükonun üniter yapı bozulur endişesiyle engellediği Kamu Yönetimi Reformu Projesi hizmetlerde adem-i merkezîyeti gerçekleştirebilseydi, bu tür taleplerin önü kesilmiş olacaktı (*vurgular eklenmiştir*).”

Merkezi idare ile mahalli idareler arasındaki güç paylaşımı konusunda, AK Parti'nin üst limitlerinin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı olduğu söylenebilir. Oslo Süreci'nin bitiminden hemen önce gerçekleşen, 12 Haziran 2011 genel seçimlerine yönelik hazırlanan AK Parti Seçim Beyannamesi, “İleri Demokrasi” bölümünde, “Vatandaş ve Sonuç Odaklı Yönetim” başlığı altında, yerel yönetimlerin Şart'a uyumlu şekilde tam yetkili hale getirileceği belirtiyor (Adalet ve Kalkınma Partisi 2011, 27).

Bireysel hak ve hürriyetler vurgusuna uyumlu bir şekilde, Oslo Süreci'nde dilsel ve kültürel haklar kapsamında iki önemli adım atıldı:1 Ocak 2009'da ilk Kürtçe devlet kanalı TRT-6 (daha sonra adı TRT-Kurdî oldu) yayına başladı; 11 Eylül 2009'da ise Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), Mardin Artuklu Üniversitesi'nde “Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü” açılmasına karar verdi. Enstitüde Kürt dili ve edebiyatının yanı sıra Arap, Fars ve Süryani dili ve edebiyatına dönük yüksek lisans programları yürütülebilecekti. YÖK daha sonra, 26 Ocak 2011'de aldığı kararla aynı üniversitenin, dört yıllık lisans programı sunacak Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü açma talebini kabul etti.²²

AK Parti hükümetinin demokratikleşme kapsamında, dilsel ve kültürel hakların genişletilmesine dönük TRT-6, Yaşayan Diller Enstitüsü ve Kürt Dili ve Edebiyatı Lisans Programı açma girişimlerine karşı KCK'nin neler talep ettiğini bilmiyoruz. Bununla beraber, KCK 2007'den itibaren meselenin çözümü için “demokratik özerklik” talebini dili getirmeye başlamıştı ve bu talep Oslo Süreci boyunca KCK'nin ve ana akım legal Kürt partisi Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve ardılı Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) ana siyasi söylemini oluşturmaya devam ediyordu. Ayrıca süreci bitiren iki kritik olaydan biri, 14 Temmuz 2011'de Demokratik Toplum Kongresi'nin (DTK) demokratik özerklik ilanıydı.

²² Kürt çatışmasının 1978-2017 dönemini kapsayan bir kronolojisi için bkz.: (Çiçek 2018, 315–52)

Demokratik özerklik ya da bölgesel ademi merkezîyet

Demokratik özerklik talebi, her ne kadar 2007'den itibaren formüle edilip kamuoyuna sunulsa da 2004'e kadar uzanan tartışmalara dayanır. Öcalan, 2004-2007 yılları arasında, Kürt meselesinin çözümü için iki yeni kavram ortaya attı: Demokratik konfederalizm ve demokratik özerklik (Akkaya ve Jongerden 2014). Her iki kavramı da toplumsal ekoloji hareketinin kurucusu Murray Bookchin'in²³ çalışma ve kavramlarından esinlenerek geliştirdi. Bookchin, özetle "yeniden inşacı, ekolojik, komüntern ve etik bir toplum tahayyülü sunuyor ve ekolojik ve sosyal sorunlara neden olan mevcut hiyerarşik toplumsal örgütlenmelere alternatif olarak özyönetimlere ve doğrudan demokrasilere dayalı konfederal bir toplumsal örgütlenme öneriyor" (Çiçek 2016, 376). Öcalan, a-devlet olarak da tarif ettiği ve toplumun öz-örgütlenmesi olarak değerlendirdiği demokratik konfederalizmi, dört ülkenin siyasi egemenliği altında yaşayan Kürtlerin birliğini sağlayacak bir siyasal ve toplumsal oluşum olarak tanımladı. Buna göre, demokratik konfederalizm ile "devlet + demokrasi" sağlanacak; Kürtler mevcut siyasi sınırlara dokunmaksızın, devletler ile birlikte siyasal ve toplumsal varlıklarını sürdürecektir. Demokratik konfederalizm dört ülke sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin birliğine odaklanırken demokratik özerklik, -Öcalan Araplar, Farslar ve Türklerin de bu modeli kullanabileceğini ifade etse de- esas olarak Kürtlerin, Türkiye'de (ve 2012 sonrası Suriye'de)²⁴ yerel ve bölgesel meclislere dayalı aşağıdan bir konfederal örgütlenmesini ifade ediyordu (Çiçek 2014).

Öcalan, demokratik konfederalizm ve demokratik özerklik konusunda yaptığı değerlendirmelerde, demokratik özerkliği sadece yerel meclislere dayalı öz-örgütlenme olarak değil, aynı zamanda devletin idari ve siyasi yapısının yeniden yapılandırılması bağlamında da kullandı. Bu konuya dair ilk açıklamayı, 4 Mayıs 2005'teki avukat görüşmesinde yaptı ve "Cumhuriyet reformu" kapsamında kongre ve temsilciler meclisi olmak üzere iki meclisli yarı başkanlık sistemi çerçevesinde, Türkiye'nin yirmi beş bölgeye dayalı olarak yeniden yapılandırılmasını önerdi:

"Cumhuriyete reform gerekiyor. Bunu tartışmaları için söylüyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisi yerine iki organ öneriyorum. (...) Bir Cumhuriyet Senatosu öneriyorum. (...) Bir de yarı başkanlık benzeri ve başkanlığın seçtiği hükümet. (...) Türkiye'ye özgü Temsilciler Meclisi. Türkiye'de 81 il var. Ben aslında Türkiye için 7 Eyalet Kürt, 18'i Türk nüfusun yoğun olduğu 25 bölge, diğer kimlikleri reddetmeden bir yapılanma düşündüm,

²³ Bu konuda daha ayrıntılı çalışmalar için bkz.: (Bookchin 1996; 2010)

²⁴ Öcalan'ın geliştirdiği demokratik özerklik modeli, 2012 yılında Suriyeli Kürtlerin, Demokratik Birlik Partisi liderliğindeki idari ve siyasi yapılanmasına ilham verecek ve uygulama alanı bulacaktır. Bu konuda daha detaylı tartışmalar için bkz.: (Duman 2016; Taştekin 2016)

bunların yerel yönetim parlamentoları olur. (Avukat: *Biraz Atina şehir devleti gibi*). Evet, biraz benziyor, bir nevi Almanya'daki eyalet sistemi gibi. 81 il anlamsız. Kültürel, sosyal, anlamlı bir karşılığı yok. (Avukat: *Ekonomik anlamda da büyük yük getiriyor.*) Doğru. Yerel bölgelere dayalı bir Temsilciler Kongresi olabilir.”

Burada en dikkat çekici husus, Öcalan'ın 7+18 olmak üzere yirmi beş bölgeye dayalı yeni bir siyasi-idari yapılanma önerisi ile 2002'de oluşturulan II. kademe yirmi altı bölge arasındaki benzerliktir. Zira söz konusu yirmi altı bölge içerisinde Kürtlerin yoğunlukta olduğu iller, yedi bölge içerisinde sınıflandırıldı. Bu durum, Öcalan ile devlet yetkilileri arasında yapılan görüşmelerde, İBBS kapsamında yapılan düzenlemenin gündeme geldiğini akıllara getiriyor.

Öcalan tarafından geliştirilen demokratik özerklik modeli, daha sonra, ana akım legal Kürt siyaseti tarafından benimsendi ve politik alanda savunuldu. Bu model ilk olarak, DTK'nin 26-28 Ekim 2007'de, Diyarbakır'da gerçekleşen kuruluş kongresinde kamuoyuna sunuldu. Sonuç bildirgesinde, yeni anayasa hazırlıklarına gönderme yapılarak “Türkiye'nin demokratikleştirilmesi ve Kürt Sorunu'na barışçıl çözüm” için demokratik özerklik projesi önerildi. DTK'ye göre “demokratik öz yönetim anlamına gelen demokratik özerklik, Demokratik Cumhuriyet'in içinin doldurulmasıdır” (Bianet Bağımsız İletişim Ağı 2007). Etnik kimliğe dayanmayan ve coğrafi sınıflandırmanın esas alındığı ademi merkezîyetçi bir idari ve siyasi yapı öneren bu model, DTK bildirgesinde şöyle tarif ediliyor:

“Bu idari modelde, ademi-merkezîyetçilik işletilerek birbiriyle yoğun bir şekilde sosyo-kültürel ve ekonomik ilişki içinde bulunan illeri kapsayan ve il genel meclislerine benzer bir şekilde seçimle iş başına gelen bir bölgesel meclis, merkezi hükümet adına dışişleri, maliye ve savunma hizmetleri ile merkezi ve bölge yönetimlerince birlikte yürütülecek emniyet ve adalet hizmetleri hariç; eğitim, sağlık, kültür, sosyal hizmetler, tarım, denizcilik, sanayi, imar, çevre, turizm, telekomünikasyon, sosyal güvenlik, kadın, gençlik, spor gibi hizmet alanlarından sorumlu olacaktır. (...) Bu yapı federalizmi ya da etnisiteye dayalı özerkliği ifade etmez; merkezi yönetimle iller arasında kademelendirilmiş demokratik bir yeni idari takviyedir. Bölgelerin her biri o bölgenin özel adı veya bölge meclisinin yetki sınırları içinde bulunan en büyük ilin adıyla anılacaktır. Özcesi Türkiye'de kurulacak Bölge Meclisleri -ki sayısı 20-25 olabilir-, TBMM ile iller arasında işleri kolaylaştıran, halkın yönetime daha fazla katılımını sağlayan çağdaş, demokratik bir siyasi ve idari yapılanmadır.”

İspanya ve İtalya modeli mi?

DTK'nin demokratik özerklik modeli, bir tür bölgesel siyasi ve idari ademi merkezîyet öneriyor ve İtalya ve İspanya'daki yarı federe olarak da değerlendirilen, üniter yapıya dayalı "bölgesel devlet modelini" hatırlatıyor (Colino ve del Pino 2012; Piattoni ve Brunazzo 2012; Toksöz vd. 2009). İspanya'da Francisco Franco'nun 1975'teki ölümünden sonra, demokrasiye geçiş kapsamında, 1978'de kabul edilen yeni anayasada Bask, Katalan ve Galiçya halklarının otonomi ve bağımsızlık taleplerine karşılık, on yedi "otonom topluluğa" dayalı bir tür bölgesel devlet inşa edildi. İspanya'nın tüm halkları, kültürleri, gelenekleri, dilleri ve kurumlarını korumayı vurgulayan yeni anayasada, bölgelerin otonomi hakkı tanındı. Anayasa'nın ikinci maddesine göre, "Anayasa İspanyol Ulusu'nun (*Spanish Nation*) dağılmaz birliğini ve tüm İspanyolların ortak ve bölünmez vatanını temel alır; ulusların (*nationalities*) ve oluşturdukları bölgelerin otonomilerini/özyönetimlerini (*self-government*) ve tümü arasındaki dayanışmayı tanır ve garanti eder." Anayasa'ya göre, İspanya'nın farklı dilsel formlarının oluşturduğu zenginlik, özellikle saygı duyulması ve korunması gereken kültürel bir miras oluşturur. İspanyolca (*Castilian*) ile diğer İspanya dilleri de otonom toplulukların resmi dili olacaktır. İspanya'daki modelin bir diğer önemli özelliği, tekdüze bir otonomi öngörmemesi ve her bölgenin özgünlüklerine göre farklılaşan otonomi modelleri içermesidir. Nitekim İspanya'da tüm bölgeler için tek bir yasa çıkarılmadı, her bir otonom bölge, özgün bir yasayla kuruldu. Bununla birlikte bölgeler, farklılaşan düzeylerde idari ve siyasi otonomiye sahipti.

Üniter bir devlet olan İtalya'da, yirmi otonom bölgeye dayalı bir idari ve siyasi yapı bulunuyor. İspanya'da olduğu gibi İtalya'da da bölgesel yönetimler sadece idari değil, siyasi özerkliğe de sahip. Zira bölgelerin yürütme yetkisinin yanı sıra, sınırlandırılmış da olsa yasama yetkileri de bulunuyor. Tarihsel olarak üniter ve merkezîyetçi bir geleneğin olduğu İtalya'da, 1947 Anayasası ile birlikte beşi²⁵ özel statülü olmak üzere, toplam yirmi otonom bölge oluşturuldu. Bununla birlikte, on beş genel otonom bölgenin oluşumu, 1977'den sonra gerçekleşti. Yine 1990 ve 2000'li yıllarda bölgelerin statülerini güçlendiren yasal düzenlemeler yapıldı. Bugün İtalya'da belediyeler, iller, metropoliten kentler ve bölgelerden oluşan ademi merkezîyetçi bir idari ve siyasi yapı bulunuyor. Anayasa'ya göre bu dört bileşenin (belediye, il, metropoliten kentler ve bölge) tamamı özerk yapılardır.²⁶

²⁵ Bu beş bölge şunlardır: (1) Friuli-Venezia Giulia, (2) Sardinia (Sardunya), (3) Sicily (Sicilya), (4) Trentino-Alto Adige/Sudtirol ve (5) Valle d'Aosta.

²⁶ İspanya ve İtalya'nın idari-siyasi yapısına dair kısa ve karşılaştırmalı bir analizi için bkz.: (Toksöz vd. 2009)

DTK tarafından sunulan yirmi, yirmi beş özerk bölgeye dayalı demokratik özerklik modeli, bölgesel ademi merkezîyet açısından, İspanya ve İtalya'daki yönetime benziyor. Üniter yapı içerisinde otonom bölgelerin kurulmasını talep ediyor. Bununla birlikte, İspanya ve İtalya'daki modelden farklı olarak otonom bölgeler, etnik/ulusal kimliklere değil sadece coğrafik birimlere dayanıyor. Bu anlamda İspanya'daki Bask, Katalan ve Galiçya ya da İtalya'daki beş özel statülü bölgeye benzer bir şekilde kültürel coğrafyayı baz alan tek bir Kürt bölgesi öngörmüyor. Mevcut seksen bir ilin gruplandırılmasıyla bölgelerin oluşturulmasını içeriyor. Yine, İspanya ve İtalya'daki düzenlemede, farklılaşan otonom bölgeler kurulurken DTK'nin demokratik özerklik modeli, Türkiye'nin tamamı için tekdüze özerk bölgeler öneriyor.

Demokratik özerkliğin belirsizlikleri

DTK'nin kamuoyuyla paylaştığı demokratik özerklik projesi, daha sonra DTP'nin 7 Kasım 2007'deki 2. Olağanüstü Kongre'sinde, *Demokratik Toplum Partisi Türkiye'nin Demokratikleştirilmesi ve Kürt Sorununda Çözümüne Dair Siyasi Tutum Belgesi* adıyla detaylandırıldı ve kabul edildi.²⁷ Bununla beraber, takip eden yıllarda Öcalan, KCK, DTK, BDP gibi farklı aktörler tarafından, bir bütünlük ve tutarlılık arz etmeyen farklı metinler yayınlandı.²⁸ Ayrıca, konuya dair ana akım Kürt partilerinin (BDP/DBP²⁹, Halkların Demokratik Partisi - HDP) yerel ve merkezi temsilcileri, demokratik özerkliği farklı şekillerde yorumladı (Çiçek 2015). Bu farklılıklar, zaman içerisinde demokratik özerkliğin belirsizliklerine ilişkin haklı eleştirilerin yükselmesine neden oldu.

Demokratik özerkliğin belirsizlikleri beş başlıkta toplanabilir. İlk olarak, demokratik özerklik, bir yandan merkezi idare ile yerel/bölgesel idareler arasında güç paylaşımı sunan bir idari-siyasi reform önerisi olarak ele alınırken öte yandan, böylesi bir reformu içermeyen, devletten ziyade topluma hitap eden, bu anlamda ana akım Kürt siyasetinin bir "öz-örgütlenme modeli" olarak sunuldu. İkinci belirsizliği ölçek meselesi oluşturuyor. Bu konuda yirmi, yirmi beş bölge, yirmi altı kalkınma ajansı bölgesi, mevcut yedi coğrafi bölge, on beş bölge, seksen bir il, tek bir Kürt bölgesi gibi farklı ölçekler dile getirildi. Üçüncü belirsizliği, demokratik özerkliğin dayandığı coğrafyaların niteliği oluşturuyor. Çoğunlukla etnik/ulusal coğrafyalara dayanmayan sosyo-ekonomik ve kültürel bir sınıflandırma öne çıksa da demokratik özerklik, 2010'lu yıllarda hem Öcalan

²⁷ Bu belge internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dtp-siyasi-tutum-belgesi-7661752>, erişim tarihi: 20.11.2020.

²⁸ Bu metinlerin ayrıntılı analizi için bkz.: (Yeğen 2011a; 2011c, 93–100; Gürer 2015, 230–325; Ersanlı ve Bayhan 2012).

²⁹ 2008 yılında kurulan ana-akım Kürt partisi Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Haziran 2014'te Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) katıldı. Temmuz 2014'te ise ismini Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) olarak değiştirerek bölgesel bir partiye dönüştü.

hem de DTK tarafından “özerk Kürdistan” olarak da sunuldu. Dördüncü belirsizliği de görev ve yetkiler oluşturuyor. Örneğin DTK, 2007’de açıkladığı modelde, savunma ve dış ilişkileri merkezi hükümetin yetki sahasında bırakırken Oslo Süreci’nin devam ettiği 2010’da açıkladığı modelde, demokratik özerkliğin “Kürdistan toplumunu siyasal, hukuki, öz-savunma, sosyal, ekonomik, kültürel, ekoloji ve diplomasi şeklinde sekiz boyutta örgütleyerek siyasi irade yapıp demokratik özerk Kürdistan inşasını hedefle(diğini)” belirtti (Yeğen 2011a, 1–2). Buna karşın, Oslo Süreci’nin bitiminden hemen önce gerçekleşen 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde, BDP’nin öncülüğünü yaptığı Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu’nun seçim beyannamesinde,³⁰ DTK’nin 2007’de yayımladığı etnik/ulusal coğrafyalara dayanmayan yirmi, yirmi beş bölgeye dayalı ademi merkezîyet modeli yer aldı. Son olarak, yasal statü konusundaki belirsizliğin altını çizmek gerekir. Sunulan modeller, kimi zaman yerel ve bölgesel ademi merkezîyeti ifade eden hukuksal statülere işaret ederken kimi zaman, savunma ve diplomasi gibi alanları da kapsayan ve sınır ötesine de taşan konfederal statülere gönderme yaptı (Paker 2011).

Demokratik özerklik konusundaki belirsizlikler, bir yönüyle proje üzerinde iyi çalışılmadığını ve üzerinde uzlaşa sağlanan tek bir model olmadığını gösteriyor. Bu durum, ana akım Kürt siyasetinin hem siyasal, dinsel, dilsel ve sınıfsal açıdan farklı toplumsal grupları içeren bir koalisyon hareketi olmasından hem de tek bir örgütten ziyade sınırötesi bir coğrafyada mobilize olan bir tür örgütler kompleksinden meydana gelmesinden kaynaklanıyor. Öte yandan bu durum, “demokratik özerkliğin teori ve pratikte bitmemiş, tamamlanmamış dinamik bir süreç olduğu” yönünde de yorumlanabilir (Gürer 2015, 8). Yine söz konusu belirsizliğin, müzakereye açık kapı bırakmak amacıyla bilinçli olarak tercih edildiği de söylenebilir. Zira farklı yorumlara açıklık ana akım Kürt siyasetine, bünyesinde bulunan dilsel (Kirmanckî, Kurmancî), dini (Alevî, Sünnî-Müslim, Ezîdî), sınıfsal (alt sınıflar ve orta sınıflar) ve coğrafi farklılıkları (Serhat, Dersim, Diyarbakır, Hakkâri gibi) yönetme ve bu farklılıklara dayalı toplumsal muhalefeti birleştirerek mobilize etme imkânı da tanıyor (Çiçek 2015).

İdari ve siyasal reform ile öz-örgütlenme ikiliği ölçek, coğrafi birim, yetki ve sorumluluklar, yasal statü gibi alanlarda taşıdığı belirsizliklere rağmen demokratik özerklik, dört ana konuda görece olarak daha net bir çerçeve sunuyor: (1) Kürtlerin anayasal olarak tanınması, (2) Kürt kültürel kimliğinin yeniden üretimi için çoğulcu kimlik politikaları ve anadilde eğitim, (3) Kürtlerin özyönetim hakkını mümkün kılacak

³⁰ Seçim Beyannamesi internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <http://www.ertugrulkurku.org/haberler/emek-demokrasi-ve-ozgurluk-bloku-secim-beyannamesi/>, erişim tarihi: 20.11.2020.

ve tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde yerel ya da bölgesel ademi merkeziyet ve son olarak da (4) mahalle, ilçe, il ve bölge meclislerine dayalı bir radikal katılımcı demokrasi (Çiçek 2012; 2014; Yeğen 2011c).

Muhalefetin tutumu

Ana akım Kürt siyasetinin demokratik özerklik teklifi, diğer Kürt gruplar tarafından, demokratik cumhuriyetten farklı olarak eleştirel olmakla birlikte olumlu karşılandı. Türkiye'de ana akım Kürt siyaseti dışında, iki ana muhalefet odağından bahsedilebilir. Bunlardan birincisini, sosyalist, komünist, sosyal demokrat ya da liberal yaklaşıma sahip milliyetçi Kürt parti ve grupları oluşturuyor. 2000'li yıllarda bu çizgiyi temsil eden gruplar şunlardı: Sosyalist gelenekten gelen sosyal demokrat Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR), liberal demokrat eğilimli Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP) ve klasik milliyetçi çizgideki Kürt Devrimci Demokrat Hareketi (*Tevgera Şoreşgerên Demokrat ên Kurd* – TŞDK). 1980'li yılların Kürt parti ve örgütlerinin 2000'li yıllarda yeniden örgütlenmesiyle ortaya çıkan toplumsal etkileri sınırlı bu gruplar, esas olarak Kürt meselesinin çözümü için Kürtler ve Türkler arasında teritoryal egemenlik paylaşımını mümkün kılacak federasyonu savunuyor. Ana akım Kürt siyasetine çoğunlukla eleştirel ve mesafeli duran bu gruplar, demokratik özerkliği, federatif çözümü kolaylaştıracak bir ara çözüm olarak değerlendiriyordu. Nitekim 2000'li yıllarda ana akım Kürt siyasetine sert eleştiriler yapan ve temastan uzak duran milliyetçi çizgideki Kürt parti ve grupları ile BDP arasında, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde ittifak kuruldu (Çiçek 2015, 247).

İkinci olarak İslam referanslı Kürt gruplarından bahsetmek gerekiyor. Çoğunlukla AK Parti içerisinde temsil edilen bu gruptaki hâkim yaklaşım, yerelleşmedir. Bununla birlikte, eski Hizbullah kadrolarının öncülüğünde kurulan Mustazaflar Cemiyeti (2013'te HÜDAPAR'a dönüştü), Zehra Cemaati gibi yapılar, siyasi ademi merkeziyetten federasyona kadar farklı seçenekleri dışlamıyor. İslam referanslı Kürt gruplarının çoğunun demokratik özerklik konusundaki esas eleştirileri, Kürtlere özerklik talebinden ziyade ana akım Kürt siyasetinin özerkliği yorumlama biçimi oldu. Federasyonu savunan gruplarla birlikte Kürt ekonomik elitlerinin de bu konuda dikkate değer eleştiriler sunduklarını not etmek gerekir. Bu eleştirilerin özünü, ana akım Kürt siyasetinin demokratik özerklikle kendi hâkimiyetinde, kapalı ekonomiye dayalı, siyaseten otoriter ve tekçi bir yapı arayışında olduğu yönündeydi (Çiçek 2015, 141–81).

Demokratik özerklik konusunda asıl sert eleştiriler MHP ve CHP'den geldi. MHP, Oslo Süreci'ni, ülkeyi bölünmeye götürecek "yeni bir Sevr dayatması" olarak tanımlayarak

sürece şiddetle karşı çıktı. Buna göre, Türkiye bir beka sorunuyla karşı karşıyadır ve “demokratik cumhuriyet”, “bireysel kültürel haklar” gibi söylemler, esasında “ayrı bir devlet kurma” arayışlarının ifadesidir. Bu noktada hükümetin bireysel hak ve özgürlükler üzerinden farklılıkları tanıması ve resmiyet kazandırması, ülkeyi kademeli olarak bölünmeye götürecektir. Siyasi ya da idari ademi merkezileşmeye dönük tüm seçenekleri tartışmasız dışarıda bırakan MHP'ye göre, Türkçe dışındaki dillerin kamusal alanda kabulü bile milli birlik karşısında tehdit oluşturmaktadır. Sorun esasında yoksulluk ile feodaliteden ve terörden kaynaklanan “ferdi özgürleşme” sorunudur. Bundan dolayı sorunlar, terörle mücadelenin yanı sıra sosyal ve ekonomik tedbirlerle aşılmalıdır (Türkiye Büyük Millet Meclisi 2009).

MHP gibi CHP de Oslo Süreci'ne karşı çıktı ve AK Parti hükümetini, “terörle müzakere etmekle” ve “ayrışmayı” teşvik etmekle suçlayarak yıkıcı bir muhalefet yürüttü. Meclis görüşmelerinde CHP adına konuşan dönemin parti genel başkanı Deniz Baykal, demokratik açılım sürecini yeni bir millet çıkarma ve milli parçalanmayı gerçekleştirme süreci olarak değerlendirdi. CHP de MHP gibi idari ya da siyasi ademi merkezîyet meselesine kapıları tamamıyla kapatarak devletin, Türkçe dışındaki dillere alan açmasına karşı çıktı. CHP'ye göre, insanlar etnik kimliklerini ifade edebilir, sivil toplum örgütleri vasıtasıyla bunu geliştirebilir ve anadillerini konuşabilir. Bununla beraber etnik kimliklere karşı “kör” olmak zorunda olan devletin, anadilde eğitim vermesi mümkün değildir. Zira CHP'ye göre, Kürt meselesi esas itibarıyla bir ekonomik ve sosyal sorundur ve hükümetin bu alanlarda reformlara odaklanması gerekir (Türkiye Büyük Millet Meclisi 2009).

Ademi merkezîyet ve dil meselesinde katı bir tutum takınan CHP, genel başkanının değişmesi sonrasında kısmı olarak yumuşadı ve AK Parti gibi Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konulan şerhlerin kaldırılabilceğini ifade etti. Yeni başkan Kemal Kılıçdaroğlu, 11 Haziran 2011 Genel Seçimleri kapsamında Hakkari'de düzenlenen mitingde yaptığı konuşmada, parti olarak Şart'ı olduğu gibi kabul edeceklerini duyurdu (Habertürk 2011).

Oslo Süreci, 14 Temmuz 2011 günü başarısızlıkla sona erdi. Sürecin başarısızlığının analizi, bu raporun kapsamı dışında kalıyor. Bununla birlikte ademi merkezîyet açısından altı çizilmesi gereken bir husus var: Süreci sonlandıran ve aynı gün gerçekleşen iki olaydan biri Diyarbakır Silvan ilçesinde bir komando taburunun pusuya düşürülmesi sonucu çıkan çatışmada on üç asker ve yedi KCK üyesinin yaşamını yitirmesi, diğeri ise ana akım legal Kürt siyasetinin çatı örgütü olan DTK'nin tek taraflı olarak özerklik

ilanıydı. DTK, söz konusu tarihte yaptığı olağanüstü toplantı sonucunda, devletin Kürt meselesinin çözümüne yanaşmadığı gerekçesiyle “Demokratik Özerk Kürdistan’ı” ilan ettiklerini duyurdu ve “1921 Meclisi ruhuyla hazırlanacak ve yapılacak tartışmalarla sonuca bağlanacak Demokratik Anayasa metninde, Demokratik Özerkliğin Kürt halkının statüsü olarak tanınması” için çağrı yaptı (Evrensel 2011).

Çözüm Süreci (2013-2015),

Yerel Demokrasi ve Rojava’da

Demokratik Özerklik

Oslo Süreci’nin sona ermesinden sonra çatışmalar yeniden başladı ve Çözüm Süreci’ne kadar geçen on yedi aylık sürede, bine yakın kişi, şiddetlenen çatışmalarda hayatını kaybetti. Gizli yürütülen İmralı ve Oslo Süreçlerinden farklı olarak Çözüm Süreci, görece olarak kamuoyuna açık bir şekilde yürütüldü (Bayramoğlu 2015, 51). Süreç, Kürt siyasetçilerden oluşan bir delegasyonun, 3 Ocak 2013’te, Öcalan’ı ziyaret etmesiyle başladı. Öcalan’ın silahlı mücadeleyi sonlandırma zamanı geldiğine yönelik çağrısı, yaklaşık iki buçuk ay sonra 21 Mart 2013’te, yüzbinlerce insanın katıldığı Diyarbakır Newroz kutlamalarında kamuoyuyla paylaşıldı. Üstelik Öcalan’ın mesajlarını, ana akım medya kuruluşları canlı olarak tüm Türkiye’ye duyurdu. Süreç içerisinde kurulan Akil İnsanlar Heyeti’yle yedi bölgede, iller düzeyinde yapılan toplantılarla sürecin topluma mal edilmesi kısmen sağlandı, halkın sürece dair görüş ve önerileri belli düzeylerde alındı ve hükümete iletili. Ötesi, sürece dair çeşitli hukuksal düzenlemeler yapıldı ve 6551 sayılı “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” 16 Temmuz 2014’te kabul edildi (Çiçek 2018, 184–86).

Çözüm Süreci’nde, dört temel alanda uzlaşma sağlanamadı ve yaklaşık iki buçuk yıl süren diyalogların ardından Süreç, 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında başarısızlıkla sona erdi. Uzlaşmanın sağlanamadığı alanlar şunlardı: (1) Çatışma çözümü ve uzlaşma için kurulması gereken yapı ve mekanizmalar ve bunlara kimlerin katılacağı, (2) müzakere gündemi ve reformların çerçevesi, (3) KCK’nin silahsızlanmasının yöntemi, süresi ve ilgili yasal düzenlemeler ve (4) Kürt meselesinin sınır ötesi boyutu, özellikle de Rojava’da kantonlara dayalı oluşturulan demokratik özerk yönetim (Çiçek 2018, 186–87).

Kürt siyasi aktörlerinin çelişkili tutumları

Ademi merkezîyet açısından Çözüm Süreci ele alındığında Öcalan, KCK, ana akım legal Kürt partisi BDP (DBP) ve 2014'te kuruluşuna liderlik ettiği HDP, Oslo Süreci'nde dile getirilen demokratik özerklik talebinin yanı sıra, yerel demokrasi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi farklı öneriler sundu. Bu aktörler, bir yandan tutarsızlık gösteren bir yandan da çelişki ortaya çıkararak tutumlar sergiledi.

Kürt meselesinin çözümü konusunda ana akım Kürt siyasetinin savunduğu neredeyse tüm model ve kavramları geliştiren Öcalan, siyasi güç paylaşımı konusunda, sınırlı düzeyde idari ademi merkezîyet öngören ve bu konuda bağlayıcı hiçbir niteliği bulunmayan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı esas aldı. Bu çerçevede yasama yetkisi bulunan, ekonomi, diplomasi, öz-savunma gibi alanlarda iddiası olan ve bu anlamda federatif çözümlere yakın siyasi ademi merkezîyete kadar, farklı seçenekleri gündeme taşıdı. Bununla birlikte Öcalan, Çözüm Süreci içerisinde Kürt meselesinin nihai çözümünü siyasal mücadeleye bırakarak PKK'nin silahsızlanması ve çatışmaların sonlanması için, ülke ölçeğinde bir demokratikleşme süreci içerisinde yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin yeterli olacağını savundu.

Öcalan, 3 Ocak 2013'te BDP heyeti ile yaptığı ilk görüşmede, süreç kapsamında önce çatışmasızlık ortamının sağlanacağı, ardından anayasal ve yasal reform sürecinin başlayacağını belirterek reformlar kapsamında siyasi güç paylaşımını da gündeme taşıdı. Öcalan bu konuda, bir yandan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na gönderme yaparken bir yandan da genişletilmiş siyasal ademi merkezîyet anlamına gelen yasama yetkisi ve ekonomik özerklikten bahsetti: "Dil eğitimini tartışmıyorum bile. Yasama hakkı, ekonomik özerklik olacak. Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'ndaki çekinceler kaldırılacak." Öte yandan, 23 Şubat 2013 tarihli görüşmede "Biz demokratik özerklikte ısrar edersek, bu sabote etmek olur" diyerek, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın yeterli olacağını belirtti: "Kürtler kendilerini özgürce ifade edecek ve yönetecektir. Şu anda yasa dayatırsak büyük alerji yaratır. İleride olabilir. Mesela Avrupa Birliği Yerel Yönetimler Özerklik Şartı. Kaldı ki buna şerhi kaldırılırsa, mesele önemli ölçüde çözülür" (Öcalan 2015, 14, 22, 26).

Öcalan, bu yaklaşımlarına karşın, basına yansıyan ve bağımsızlıktan, federasyondan ve özerklikten vazgeçtiğini dile getiren eleştirilere cevaben, 3 Nisan 2013'te BDP heyeti ile yaptığı görüşmede hiçbir şeyden vazgeçmediğini, söz konusu seçeneklerin legal siyasal mücadele konusu olduğunu, önceliğin ise demokratikleşme olduğunu ifade etti (Öcalan

2015, 56–57). Siyasi güç paylaşımı konusunda “Demokratik Türkiye” kapsamında yerel yönetimler reformunu önerdi. Öcalan’a göre, “yerel meclislerin ekonomi, yerel güvenlik, eğitim, kültür, sağlık vb. konularda söz hakkı olmalı. İşte anadilde eğitim de bu şekilde çözülür.” Siyasi güç paylaşımını yerel yönetimler reformu kapsamında değerlendiren Öcalan, demokratik özerkliği ise Oslo Süreci’ndeki kullanımlarından farklı olarak “Kürtlerin sivil toplum örgütlenmesi” olarak yeniden tanımladı. Oslo Süreci’nde demokratik özerklik, aşağıdan örgütlenmeye dayalı bir sivil öz-örgütlenmeyi ifade ederken yirmi, yirmi beş bölgeye dayalı idari ve siyasi bir ademi merkezileşmeyi içerecek şekilde kullanılıyordu. Buna karşın Öcalan, devlete sunduğu ve daha sonra Dolmabahçe buluşmasında kamuoyuna duyurulan on maddelik çözüm çerçevesinin de zeminini oluşturan ilk çözüm taslağında, sekiz komisyon kurulmasını önerdi³¹ ve demokratik özerkliği “Sivil Toplum Komisyonu” çerçevesinde ele aldı (Öcalan 2015, 93–94).

“Sivil Toplum Komisyonu: Kürt sorunu devleti paylaşma, yani devleti federe hale getirecek bir çözüm şeklinde olmayacak. Kürtler bu devlet içinde kendilerini sivil toplum olarak örgütleyecekler. İlk defa size söylüyorum: Toplum sivil hale getirerek devleti çözüme zorlayacağız. MHP, ırkçılık falan, bunlar hep engeldir. Sivil sahayı hem demokratikleştirip hem de güçlendirerek bu milliyetçi tantanayı boşa çıkaracağız. Devletin bir parçası üzerinden değil, Kürtleri demokratik bir sivil toplum olarak örgütleyeceğiz. Demokratik özerklik de bunun içindedir.”

Öcalan’dan farklı olarak KCK, demokratik özerkliği bir sivil toplum örgütlenmesinden öteye Kürtlerin bir toplum olarak kabul edilmesi ve kendini yönetme hakkı çerçevesinde değerlendirdi. AK Parti hükümetinin 30 Eylül 2013’te açıkladığı “Demokratikleşme Paketi”ni (Türkiye Gazetesi 2013) yetersiz bulan KCK, 10 Ekim 2013’te yayınladığı “Demokratik Çözüm Deklarasyonu” kapsamında, Çözüm Süreci’nin başarıya ulaşması için üç talep ileri sürdü ve bu taleplerden biri demokratik özerklikti (Demokrat Haber 2013):

“Kürt sorununun içerik olarak çözülmesinin temel koşulları vardır. Bu temel talepler karşılanmadan ayrıntıda konuşulan ve yapılanlar hiçbir anlam ifade etmez. Bu temel talepler, parametreler ve koşullar bellidir. Bunlar birbirinden koparılmayacak biçimde bir bütünü ifade ederler. Birincisi: Kürtlerin varlığının, kimliğinin, Kürt kültürünün anayasal ve yasal güvenceye alınması, Kürt kimliğiyle

³¹ Bu komisyonlar şunlardı: (1) Hukuk Komisyonu, (2) Sosyo-ekonomik Komisyon, (3) Misak-ı Milli Komisyonu, (4) Kadın Özgürlük Komisyonu, (5) Ekoloji Komisyonu, (6) Sivil Toplum Komisyonu, (7) Güvenlik Komisyonu ve (8) Hakikatleri Araştırma ve İzleme Komisyonu.

düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün tanınması. İkincisi: Kürtlerin bir toplum olarak kabul edilmesinin gereği özyönetiminin, yani demokratik özerkliğinin kabulü. Üçüncüsü: kültürel soykırımla yok edilmek istenen bir halk olmasından dolayı her düzeyde anadilde eğitiminin kabul edilmesidir.”

Çözüm Süreci'nde demokratik özerkliğin, Öcalan ile KCK yönetimi arasında bir sorun oluşturduğu söylenebilir. Zira söz konusu açıklamadan hemen sonra, 14 Ekim 2013'te BDP heyeti ile yapılan görüşmede, KCK'nin taleplerinin hatırlatıldığı Öcalan, “Ben demokratik ulusun sekiz boyutunu önemserim. Onlar (KCK yönetimi) da ona yoğunlaşsın. Bunlar çok bilimsel değil, önemsemiyorum” (Öcalan 2015, 158) diye yanıtladı. Buna karşılık, KCK yönetimi, bir yandan Öcalan tarafından sunulan çerçeveleri onayladığını kamuoyuna duyururken (Al Jazeera Türk 2013a; Agos Gazetesi 2015) bir yandan da demokratik özerklik talebini dile getirmeye devam etti. Nitekim Çözüm Süreci'nin 07 Haziran 2015 seçimleri sonrasında başarısızlıkla sonuçlanmasıyla birlikte KCK, özyönetim ilanlarıyla demokratik özerkliğin fiili inşasına yöneldi. Örneğin, KCK Yürütme Kurulu üyesi Murat Karayılan, 26 Eylül 2015'te Brüksel'de toplanan Kürdistan Ulusal Kongresi'ne (*Kongreya Neteweyî ya Kurdistanê* - KNK) gönderdiği mesajda, demokratik özerklik ilanını “özgür Kürdistan'ı kurma süreci” olarak değerlendirdi (Amerika'nın Sesi (VOA) 2015).

Çözüm Süreci'nde BDP-HDP, Öcalan ve KCK'ye göre daha sınırlı bir role sahipti. Esas olarak Öcalan ve KCK arasındaki iletişimi sağlayan BDP-HDP ayrıca, sürece yönelik toplumsal rızanın üretimine katkı sundu. Sürecin gidişatını belirleyen bir aktör ol(a)madı. Ana akım legal Kürt siyaseti, demokratik özerkliği Oslo Süreci'nde olduğu gibi hem bir öz-örgütlenme hem de idari ve siyasi ademi merkezileşme olarak ele aldı.

Demokratik özerklik konusunda BDP-HDP'nin tutumunu analiz ederken altı çizilmesi gereken ilk husus, HDP'nin kuruluşu ve BDP'nin dönüşümüdür. 2014 Nisan ayına kadar ana akım Kürt siyasetinin temsil alanı olan BDP, Öcalan'ın önerisiyle yerini 15 Ekim 2013'te kurulan HDP'ye bıraktı ve üçüncü kongresinde adını Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) olarak değiştirdi. Ana akım Kürt siyasetinin farklı muhalif gruplarla birlikte oluşturduğu ve liderlik ettiği HDP, Türkiye ölçeğinde siyasal çalışmalar yürütürken DBP, demokratik özerkliği inşa etmeyi temel hedef olarak belirledi ve Kürt coğrafyasına odaklandı. Nitekim 30 Mart 2014'te gerçekleşen yerel seçimlerde, ana akım legal Kürt siyaseti, Kürt coğrafyasında BDP adaylarıyla seçim yarışına girerken Türkiye'nin batı yakasında, HDP adaylarını destekledi.

DBP demokratik özerkliği inşa etmeyi kendisine misyon edinirken öncü bileşeni olduğu HDP, demokratik özerklik talebini Türkiye ölçeğinde dile getirmeye devam etti. 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde, HDP “demokratik ve özerk yerel ve bölgesel yönetim” modelini savundu ve Oslo Süreci’nde dile getirilen yirmi, yirmi beş bölgeye dayalı bölgesel ademi merkezîyet modeline, küçük revizyonlarla yerel seçim bildirgesinde yer verdi (Halkların Demokratik Partisi 2014a). HDP, demokratik ve özerk yerel ve bölgesel yönetim talebini, Çözüm Süreci’nin bitiminden hemen önce gerçekleşen 7 Haziran 2015 seçimlerinde de sürdürdü. Seçim bildirgesinde “Demokratik Özerklik ve Yerel Demokrasi” başlığı altında konuyu ele alan HDP, benzer bir çerçeve sundu (Halkların Demokratik Partisi 2015).

Öcalan, KCK ve DBP-HDP’nin demokratik özerklik konusundaki farklı tutumlarına rağmen, Öcalan’ın savunusunu yaptığı çerçeve, Çözüm Süreci’nde AK Parti hükümetiyle yürütülen görüşmelerde ana çerçeve haline geldi. Buna göre, Kürt meselesinin çözümü için bir yandan yerel yönetimlerin güçlenmesi sağlanacak bir yandan da sivil toplum alanı genişletilecekti. Bu anlamda, Oslo Süreci’nde hem bir öz-örgütlenme hem de bölgesel ölçekte idari ve siyasi ademi merkezîyet anlamında kullanılan “demokratik özerklik” çerçevesinin yerini, yerel (seksen bir il) ölçekte idari ademi merkezîyet anlamına gelebilecek yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve sivil toplum alanının genişletilmesi aldı. Demokratik özerklik, sivil toplum alanında aşağıdan örgütlenmeye dayalı bir “öz-örgütlenme” meselesiyle sınırlı olarak yeniden tanımlandı.

Dolmabahçe’de bulunan Başbakanlık Ofisi’nde, İmralı Heyeti ile hükümet temsilcilerinin 28 Şubat 2015’te Çözüm Süreci’nde yaklaşık iki yıl süren diyalogdan sonra bir çerçevede uzlaşıldığı açıklandı. Bu uzlaşmayı yansıtan ortak basın toplantısında, kamuoyuyla paylaşılan Öcalan’ın hazırladığı on maddelik çerçeve metninin³² ikinci maddesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve sivil toplum alanının genişletilmesi konusuna ayrılmıştı ve “demokratik çözümün ulusal ve yerel boyutlarının tanımlanması(nı)” içeriyordu. Öcalan, bu açıklamadan yaklaşık üç hafta önceki görüşmede, “bazı hassasiyetleri dikkate alarak” demokratik özerklik yerine “yerel demokrasi” kavramını kullandığını belirtmiş ve Türkiye’yi yerel demokrasiye taşıyacaklarını ileri sürmüştü (Öcalan 2015, 410). “Yerel demokrasi” yaklaşımı, daha sonra İmralı Heyeti içerisinde yer alan siyasetçiler tarafından

32 Kamuoyuna Dolmabahçe Mutabakatı olarak da yansıyan bu on madde şunlardı: (1) Demokratik siyaset tanımı ve içeriği, (2) Demokratik çözümün ulusal ve yerel boyutlarının tanımlanması, (3) Özgür vatandaşlığın, yasal ve demokratik güvenceleri, (4) Demokratik siyasetin devlet ve toplumla ilişkisi ve bunun kurumsallaşmasına dönük başlıklar, (5) Çözüm sürecinin sosyo-ekonomik boyutları, (6) Çözüm sürecinde demokrasi güvenlik ilişkisinin kamu düzenini ve özgürlükleri koruyacak şekilde ele alınması, (7) Kadın, kültür ve ekolojik sorunların yasal çözümleri ve güvenceleri, (8) Kimlik kavramı, tanımı ve tanımlanmasına dönük çoğulcu demokratik anlayışın geliştirilmesi, (9) Demokratik cumhuriyet, ortak vatan ve milletin demokratik ölçütlerle tanımlanması, çoğulcu demokratik sistem içerisinde yasal ve anayasal güvencelere kavuşturulması, (10) Bütün bu demokratik hamle ve dönüşümleri içselleştirmeyi hedefleyen yeni bir anayasa. Dolmabahçe toplantısının görüntüleri internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: (Al Jazeera Türk 2015)

da teyit edildi. Örneğin, Hatip Dicle, Çözüm Süreci'nde devletle yerel demokrasi kavramı üzerinde anlaşıldığını ileri sürdü (Eskin 2015). Yine, İdris Baluken'in iddiasına göre, "Çözüm Süreci'nde İçişleri Bakanlığı nezdinde son aşamaya getirdikleri ve merkezi düzeydeki pek çok yetkiyi yerele götüren yasal düzenlemeler" hazırlandı. İşin doğrusu Baluken'in işaret ettiği bu iki yasa hazırlığını, Öcalan, 26 Nisan 2014'te İmralı Heyeti ile yaptığı görüşmede dile getirmişti (Öcalan 2015, 284).

"Kürt meselesinde çözüme gitmenin iki ayağı var. 1- Avrupa yerel yönetimler şartına uygun bir yerel yönetimler yasası çıkarılacak. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartına koydukları şerhi de kaldırmaları gerekir. 2- DTK'nın kendi varlığını ilgilendiren ve mevcut Dernekler Yasasını aşan demokratik sivil toplum yasasının çıkması gerekir. Bunu demokratik sivil toplumun parlamentosu olarak düzenlemeliler. Hatta bir örnek vererek açıklayayım. TBMM'den önce Müdafai Hukuk Cemiyetleri vardı. DTK Müdafai Hukuk Cemiyeti konumundadır. *Kürt meselesi bu iki yasa üzerinden çözüme gidiyor*" (vurgu eklenmiştir, ayrıca yazım hataları düzeltilmemiştir).

DBP-HDP dışındaki Kürt partilerinin ve muhalefet gruplarının, Oslo Süreci'nde siyasi güç paylaşımı konusundaki pozisyonları, Çözüm Süreci'nde de devam etti. Özetle, liberal, sol-sosyalist ve komünist çizgideki Kürt parti ve grupları ile Hak, Adalet ve Hürriyet İçin Kürdistan İslâmî İnisiyatifi - Azadî gibi İslam referanslı milliyetçi hareketler, federasyonu savunup demokratik özerklik talebini, "nihai çözümü" kolaylaştıracak bir ön adım olarak değerlendirdi. Siyasi alanda çoğunlukla AK Parti içerisinde yer alan, bununla birlikte HÜDAPAR gibi daha köktenci İslam referanslı hareketlere kadar genişleyen siyasi gruplar içerisinde yer alan Kürtler ise yerelleşmeyi ve Kürtlerin yerel yönetimlerde kendilerini yönetmelerini savundu.

Oslo Süreci ile Çözüm Süreci arasında bir süreklilik olsa da iki önemli değişimin altını çizmek gerekir. Bunlardan birincisi, Kürt alanında yaşanan siyasi çoğulculuğa rağmen, Oslo Süreci'nden sonra, birçok Kürt partisi kuruldu. Bu partilerin birçoğu kitle desteğinden yoksun ve sadece birkaç ilde teşkilatlanmış durumda. Bununla birlikte, sosyalist, komünist, liberal, İslam referanslı, milliyetçi gibi farklı çizgilerdeki bu partilerin kurulması, politik alanın çoğulculuğuna anlamına geliyor. Özgürlük ve Sosyalizm Partisi (Ekim 2011), HÜDAPAR (Aralık 2012), Azadî (Haziran 2012), Kürdistan Demokrat Partisi – Kuzey (*Partiya Demokrat a Kurdistanê - Bakur* – PDK-Bakur, Nisan 2013),³³ Türkiye

³³ Daha önce illegal faaliyet yürüten PDK-Bakur, Nisan 2013 tarihinde gerçekleştirdiği 10. Kongre'sinde yasal, açık ve meşru çalışma yöntemini benimsemiştir.

Kürdistan Demokrat Partisi (*Partiya Demokrat a Kurdistanê - Tirkiye* – PDK-T, Nisan 2014) Kürdistanî Parti (*Partiya Kurdistanî - PAKURD*, Mayıs 2014), Kürdistan Özgürlük Partisi (*Partiya Azadiya Kurdistanê – PAK*, Ekim 2014) bu dönemde kurulan partilerdir. Bunlara Mayıs 2016'da Kürdistan Sosyalist Partisi (*Partiya Sosyalist a Kurdistanê – PSK*), Mayıs 2018'de İnsan ve Özgürlük Partisi ve Haziran 2019'da Azadî Hareketinin partileşmesiyle Adalet İnanç ve Hürriyet İçin *Partiya Azadî* (Özgürlük Partisi) dâhil oldu.

HÜDAPAR, Azadî Partisi ile İnsan ve Özgürlük Partisi İslam referanslı siyasi bir çizgideyken kalan partilerin tamamı, seküler ve çoğunlukla 1980 öncesi kurulan farklı çizgideki Kürt partilerinin geleneğinden gelen kadrolar öncülüğünde kuruldu. HÜDAPAR, Kürt meselesinin çözümünde siyasi güç paylaşımı konusunda, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini ve tüm yerel yöneticilerin halk tarafından seçilmesini savunuyor (HÜDAPAR 2012). *Partiya Azadî*'ye göre, "Kürdler devlet talep etmektedir, bu devlet en iyi hangi biçimle mümkün oluyorsa onu tercih etmekte hiçbir beis yoktur. Ümmet birliğinden federasyona, ulustan konfederasyona kadar devletin yolu vardır" (Hareketa Azadî 2014). İnsan ve Özgürlük Partisi "Kürtlerin kendi tercihleriyle özerklik, federasyon, bağımsızlık hakkının olduğunu, Kürt halkının kendi geleceğini tayin hakkının sadece Kürtlerin kararına ve onayına bırakılması" gerektiğini savunuyor (İslami Analiz 2017).

2002'de kurulan ve DBP-HDP geleneğine muhalefet eden ilk parti olan Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR), "Kürt sorununda ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını ilkesel olarak benimser. Sorunun çözümü için, Türkiye'nin Kürt ve Türk halkının eşitliğine dayalı demokratik ve federal bir tarzda yeniden yapılandırılmasını savunur" (Hak ve Özgürlükler Partisi 2013). 2006'de kurulan Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP) de HAK-PAR gibi federasyonu savundu. KADEP'e göre Kürtler, kendi kaderini belirleme hakkına sahiptir ve sorunun çözümü "özgürlükçü, çoğulcu, katılımcı, laik, demokratik federal sistemdir" (Katılımcı Demokrasi Partisi y.y.).³⁴

Oslo Süreci'nin bitiminden sonra kurulan seküler partiler içerisinde ÖSP (Kasım 2018'de Kürdistan Komünist Partisi'ne [KKP] dönüştü), "Mevcut koşullarda yakın hedef olarak halkların eşit koşullu katılımı ile federal çözümü hedefler. Stratejik olarak bağımsızlığı savunur" tespitini yapıyor (Kürdistan Komünist Partisi 2011). PSK, Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkının ayrılık ve iki uluslu federasyon şeklinde cereyan edebileceğini, bununla birlikte tercihlerinin "demokratik bir federasyondan yana" olduğunu belirtiyor

---

³⁴ KADEP 2016 tarihinde kongre kararıyla kendisini feshetti ve T-KDP ile birleşti (Kürdistan 24 2016).

(Kürdistan Sosyalist Partisi 2020). PAK, kendi kaderini tayin hakkını savunuyor ve bunu devlet kurma hakkı olarak yorumluyor. PAK'a göre, "Kürdistan'da bir devlet hedefi, en küçük kazanımlar için mücadeleyi de içerecek şekilde, eşit, iki devletli bir federasyon, konfederasyon ya da federe ya da konfederal devlet olabileceği gibi, bağımsız devlet şeklinde de gerçekleştirilebilir" (Kürdistan Özgürlük Partisi 2014). Mele Mustafa Barzani geleneğini takip ettiğini iddia eden T-KDP de kendi kaderini tayin hakkını savunuyor ve bunun Türkiye'deki Kürtler için otonomi, federasyon ya da bağımsızlık şeklinde olabileceğini ileri sürüyor (BBC News Türkçe 2017b).

Mele Mustafa Barzani geleneğini takip ettiğini iddia eden ikinci parti olan PDK-Bakur da Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkına vurgu yapıyor ancak bağımsızlığı savunuyor: "Partimizin çözümü sömürgecinin ülkemizden çekilerek, uluslararası sözleşmelerin kabul ettiği gibi özgür bir ortamda uluslararası camianın gözetiminde yapılacak Self-determinasyon plebisitidir. Tercih Kürdistan halkına bırakan partimiz, bağımsızlıktan yana tavır alır" (Vengma 2017). Daha çok sanal ortamda faaliyet yürüten ve bir tür e-parti olan PAKURD da PDK-Bakur gibi, Kürtlerin devlet kurma hakkını ve bağımsızlığı savunuyor (Demir 2020).

Kürt siyaset alanında Oslo Süreci'nden farklı olarak ikinci bir değişim daha yaşandı. Çözüm Süreci'nde Kürt siyasi grupları arasındaki "ulusal birlik" çabaları arttı ve DBP-HDP geleneği ile farklı Kürt partileri arası ortaklık girişimleri çoğaldı. Oslo Süreci'nin bitiminden hemen önce yapılan 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde, BDP ile HAK-PAR, KADEP ve TŞDK arasında gerçekleşen "ulusal birlik" çabalarını, 17-18 Eylül 2011'de gerçekleşen "Türkiye'de Kürdistan Konferansı" ve 10 Mart 2012'de gerçekleşen "Ortak Akılla Birlik Toplantısı" izledi. Bu toplantılara hem seküler hem de İslam referanslı gruplar katıldı (Çiçek 2015, 247).

Öcalan'ın önerisi üzerine, Çözüm Süreci çerçevesinde 15-16 Haziran 2013'te, Diyarbakır'da "Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı" yapıldı. HAK-PAR'ın katılmadığı, HÜDAPAR'ın ise davet edilmediği konferansa, DBP-DTK'nın temsilcilerinin yanı sıra KADEP, ÖSP ve TŞDK gibi seküler gruplar; Zehra Cemaati, Öze-Dönüş Platformu, Dicle-Fırat Diyalog Grubu, Mazlum-Der gibi İslam referanslı gruplar; bölgede öne çıkan sivil toplum kuruluşları, Kürt sermaye camiasından öne çıkan isimler ve bölgede bulunan ulusal ve dinsel azınlıkların temsilcileri katıldı. Konferansın sonuç bildirgesinde, Çözüm Süreci'nin desteklediği vurgulanırken "Kürdistan'ın bir statüsü olmadan Kürt sorununun nihai olarak çözülemeyeceği" ileri sürüldü. Konferans bileşenlerinin ortaklaştığı ilkeye göre, "Kürdistan halkları kendi tercihleriyle statülerini (özerklik-federasyon-bağımsızlık gibi)

belirleme hakkına sahip(tir)" ve bu hakkın "sadece Kürdistan halkının kararına ve onayına bırakılması" gerekir (Star 2013).

Kürtler arası ulusal birlik çabaları, kısmen 7 Haziran 2015 genel seçimlerine de yansdı. Çözüm Süreci'nin bitiminden hemen önce gerçekleşen seçimlerde DBP ve DTK ile ÖSP, Devrimci Demokrat Kürt Derneği (DDKD) ve Azadî Hareketi "Kürdistan Seçim İttifakı" oluşturdu ve seçimlere HDP ile birlikte katılmaya karar verdi. Seçim ittifakı, "Kürdistan'a statü, anadilde eğitim, Kürdçe'nin de resmi dil olması ve Kürd kimliğinin, anayasal güvence altına alınmasını" en temel talepler olarak belirledi (Özgürlük ve Sosyalizm Partisi 2015). Öte yandan, KADEP, PAK, PAKURD, PDK-Bakur ve T-KDP ittifakın dışında kalmayı tercih etti. Bu konuda açıklama yapan PAK, "Kürtlerin ulusal demokratik hak ve özgürlüklerini açık ve net bir şekilde sahiplenmeyen, bunlara parti ve seçim programında yer vermeyen hiçbir parti ya da aday desteklemeyece(ğini)" duyurdu ve seçimlere katılmadı (İlke Haber 2015). HÜDAPAR ve o dönem PSK'nin de içinde yer aldığı HAK-PAR ise parti olarak tek başına seçime girmeyi tercih etti.

Özetle, BDP-HDP dışındaki Kürt partileri, Çözüm Süreci'nde, çoğunlukla siyasi güç paylaşımı konusunda Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkına vurgu yaptı ve Kürdistan'ın statüsünün tanınmasını talep etti. Bu statü için genel olarak otonomi-federasyon-bağımsızlık üç ana form olarak vurgulansa da bir ideal olarak bağımsızlık, mevcut koşullardaki reel çözüm olarak ise iki millete/ulusa dayalı federatif çözüm modeli öne çıktı. Bu partiler içerisinde tek istisnayı, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini ve yerel yöneticilerin tümünün seçimle göreve gelmesini savunan HÜDAPAR oluşturuyor.

AK Parti'nin ifade özgürlüğü ve kültürel haklara sıkışan politikaları

AK Parti, Oslo Süreci'nde olduğu gibi Çözüm Süreci'nde de reform çerçevesini demokratikleşme olarak sundu ve siyasi güç paylaşımını yerel yönetimlerin güçlendirilmesi çerçevesinde ele aldı. Buna karşın, süreç kapsamında yapılan reformlar, demokratikleşme çerçevesinde ifade ve örgütlenme hakkının genişletilmesi ve Kürtçenin kamusal alanda kullanımını güçlendirici bireysel kültürel hakların tanınması ile sınırlı kaldı.

AK Parti, Çözüm Süreci boyunca özerklik taleplerini dışarıda bıraktı ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine vurgu yaptı. Başbakanlık Başdanışmanı Hatem Ete, Hatip Dicle'yi teyit ederek, Oslo Süreci'nden çıkarılan derslerle Çözüm Süreci'nin başladığını

ve özerkliğin Çözüm Süreci içerisinde yer almadığını ileri sürdü. Öcalan'ı teyit eden Ete, özerkliğin silahsızlanma sonrası siyasal mücadelenin konusu olabileceğini belirtti (Yeni Asya 2015). Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan da çeşitli vesilelerle Çözüm Süreci kapsamında özerkliğin olmadığını ve AK Parti'nin bunu kabul etmeyeceğini ifade etti (Hürriyet 2015a). Özerklik konusundaki tartışmalara cevaben konuşan dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, Ete ve Akdoğan'ın pozisyonlarını teyit ederek özerkliğin Çözüm Süreci kapsamında olmadığını, bununla birlikte yerel yönetimlere dönük AK Parti'nin reformlarının süreceğini vurguladı (Al Jazeera Türk 2014). AK Parti hükümetinin bu konudaki yaklaşımı, iki yıldan sonra Dolmabahçe toplantısında kamuoyuna duyurulan uzlaşma çerçevesine yansdı. Öcalan'ın okunan on maddelik metni, siyasi güç paylaşımını "demokratik çözümün yerel boyutu" olarak çerçevelerken hükümet adına açıklama yapan Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan, yerel yönetimler ya da özerklik konusuna değinmeden, temel hak ve özgürlükleri geliştirecek bir demokratikleşme sürecine işaret etti (Al Jazeera Türk 2015).

Uygulamaya bakıldığında, AK Parti hükümeti, 30 Eylül 2013'te, "demokratikleşme paketini" kamuoyuna sundu. Paket kapsamında: Ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kurulunun kurulması, yaşam tarzına saygının Türk Ceza Kanunu kapsamına alınması, kamu kurumlarında başörtü yasağının kaldırılması, toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının genişletilmesi, kişisel verilerin korunması, seçim sistemi ve seçim barajının tartışmaya açılması, siyasi partilerde eş başkanlığın mümkün hale getirilmesi, siyasi partilerin hazine yardımı alabilmeleri için mevcut %7 oy barajının %3'e indirilmesi, siyasi partilere üyeliğin kolaylaştırılması gibi hususlar yer aldı. Ayrıca, kültürel hakların tanınması kapsamında, özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitimin önünün açılması, köylerin eski isimlerini almaları önündeki engellerin kaldırılması, ilkokullardaki öğrenci andı uygulamasının sonlandırılması, siyasi partilerin farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapma hakkının tanınması da reform paketi içerisinde yer buldu (Türkiye Gazetesi 2013). Ayrıca sürecin daha ilk ayında, 23 Ocak 2013'te, kültürel haklar kapsamında, mahkemelerde sözlü savunmayı anadilde yapma hakkı tanındı (Hürriyet 2013).

Çözüm Süreci kapsamında ademi merkezîyet bağlamında tartışmaya değer en önemli gelişme, büyükşehir belediyelerine dair yapılan 6360 sayılı kanun oldu. Söz konusu yasa, Oslo Süreci'nin bitiminden sonra Çözüm Süreci'nin kamuoyuna duyurulmasından hemen önce, muhtemelen kapalı temasların sürdüğü bir dönemde, 12 Kasım 2012'de kabul edildi. Uygulaması Çözüm Süreci'nin ikinci yılında, 30 Mart 2014'te yapılan yerel seçimlerle başladı. Türkiye'deki yerel yönetim sisteminde önemli bir değişim yaratan bu

yasal düzenleme, Çözüm Süreci boyunca önemli bir tartışma ya da müzakere konusu olmadı.

Yapılan düzenlemeyle Türkiye'deki büyükşehir sayısı on altıdan otuza çıkarıldı. Daha önce İstanbul ve Kocaeli illerinde istisna olarak uygulanan belediye sınırlarının il sınırlarına genişletilmesi, otuz ilin tamamında uygulanmaya başladı. Daha önce belediyeler sadece kentsel alanlardan sorumlu iken yeni yasayla otuz büyükşehirde, tüm köyler mahalleye dönüştü ve hem büyükşehir belediyesi hem de ilçe belediyeleri kentsel alanlar kadar kırsal alanlardan da sorumlu kılındı. Otuz büyükşehirde, il özel idareleri fesih edilerek belediye hizmetlerine ilişkin yetkileri ilçe ve büyükşehir belediyelerine aktarıldı. Ayrıca, tarım ve hayvancılığı geliştirme, kırsal kalkınma gibi yetkiler belediyelere aktarıldı. Düzenleme seksen bir ilin sadece otuzunu kapsasa da Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 2020 itibarıyla yaklaşık 83,6 milyon toplam nüfusun 65,2 milyonu, yani yaklaşık %78,36'sı bu illerde yaşıyordu.

Yeni yasayla otuz büyükşehirde, belediyelerin yetkileri ve yetki sahaları dikkate değer ölçüde artsa da her bir büyükşehirde, "yerelin merkezileştirilmesi" (Toksöz 2015, 11) yoluna gidilerek ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesi karşısındaki pozisyonu zayıflatıldı. Ayrıca, belediyelerin genişletilen yetki ve yetki sahalarına denk ölçüde kaynakları artırılmadı ve belediyelerin merkezi yönetime mali bağımlılığı korundu. Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine göre,³⁵ genel bütçe gelirlerinden belediyeler, büyükşehir belediyeleri ve il özel idarelerden oluşan mahalli idarelere aktarılan toplam pay, 1985-2001 arasında yaklaşık %15-16 arasındayken 2002-2008 arasında %12'lere, 2008'den sonra ise %11,5'lere indi. 2014'te yürürlüğe giren 6360 sayılı yasayla birlikte, büyükşehirlerin yetki sahaları genişlemesine rağmen, genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları oranlar sabit kaldı.

6360 sayılı Yasa, büyükşehir belediyelerinin yetkilerini ve yetki sahalarını genişleterek kısmi olarak mahalli idareleri güçlendirse de merkezi idarenin yereldeki gücünü artıran ve bu anlamda bir tür dekonsantrasyon düzenlemesini ifade eden maddeler de içerdi. Bu konuda altı çizilmesi gereken en önemli husus valilikler bünyesinde kurulan "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı"dır. Söz konusu yeni kurumsal yapıyla daha önce seçimle başa gelen karar organı il özel idaresi tarafından yürütülen tüm yerel yatırım çalışmaları, merkezi yönetimin taşradaki uzantısı olan valilik bünyesinde merkezileştirildi. Söz konusu birim ayrıca, "...bakanlıklar ve diğer merkezi idare

³⁵ Bu veriler erişime açıktır. Bkz.: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_10.xls.htm, erişim tarihi: 05.12.2020.

kuruluşları ile ildeki diğer kamu kurum ve kuruluşlarının illerde yapacakları her türlü yatırım, yapım, bakım, onarım, yardım ve bunların gerektirdiği tüm iş ve işlemleri yürütmek ve izlemek..." ile yetkilendirildi (İçişleri Bakanlığı 2014). Ayrıca, Fikret Toksöz'ün altını çizdiği üzere hem kalkınmanın finansmanı hem de mali krizlerle başa çıkmak adına dünyanın birçok yerinde görülen yeniden merkezileşme eğilimi, Türkiye'de de gelişti. 2011'de kurulan Kalkınma Bakanlığı, Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı esasında, merkezi hükümetin yerellere müdahalesini artıran düzenlemelerdi (Toksöz 2015, 10–11).

AK Parti hükümeti, özerklik meselesini Çözüm Süreci'nin dışında tuttu ve siyasi güç paylaşımını yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olarak çerçeveledi. Bununla birlikte, konuya dair tartışmalara kapıyı bir bütün olarak kapatmadı. AK Parti'nin özellikle başkanlık sistemi çerçevesinde, daha önce Kenan Evren ve Turgut Özal tarafından dile getirilen eyalet sistemini ele aldığı görülüyor. Örneğin, Çözüm Süreci'nin ilk aylarında, 29 Mart 2013'te, Kanal D ve CNN Türk ortak yayınına katılan Başbakan Erdoğan, Osmanlı'da Kürdistan ve Lazistan eyaletlerinin olduğunu, bundan korkmamak gerektiğini ve bugün çoğu gelişmiş ülkede bulunan eyalet sisteminin ekonomik kalkınmayı hızlandırdığını ve demokrasiyi güçlendirdiğini ifade etti (Son Dakika 2013).

CHP: Toplumsal barışa evet, Çözüm Süreci'ne hayır

CHP Çözüm Süreci'ni desteklemedi. Bununla birlikte Kürt meselesinin çözümüne dönük "toplumsal barış" taleplerine sahip çıktı. Çözüm Süreci'ni AK Parti hükümeti ile Öcalan/KCK arasında yürüyen, toplumsal denetime ve katılıma kapalı "bir pazarlık süreci" olarak değerlendirdi. Alternatif çözüm mekanizması olarak Meclis'i işaret etti ve Meclis bünyesinde tüm partilerin katılacağı "Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun" kurulmasını önerdi. Ayrıca, Toplumsal Mutabakat Komisyonu'na bağlı olarak "Akil İnsanlar" grubunun kurulmasını ve bu grubun AK Parti'nin önerisinden farklı olarak meclis dışında bulunan kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile halkın görüş ve önerilerini almasını ve bunları meclise taşımalarını savundu (T24 2013).

CHP'nin Çözüm Süreci konusundaki tutumu, İstanbul'da düzenlediği basın toplantısında gazetelerin genel yayın yönetmenleriyle bir araya gelen CHP Genel Başkanı tarafından, partisinin hem Çözüm Süreci hem de Kürt meselesinin çözümü konusundaki görüşleriyle birlikte kamuoyuyla paylaşıldı. Kılıçdaroğlu'na göre,

“CHP çözüm ‘arayışından’, toplumsal barış ve dayanışmadan yanadır. Tüm yurttaşlarımızın huzur, güven, birlik ve dayanışma içinde eşit olarak yaşamalarını istemektedir. Fakat AKP tarafından yürütülen ve içeriği açıklanmayan ‘pazarlıklar süreci’ hakkında halkımızın da paylaştığı ciddi kaygılarımız vardır. CHP, kalıcı bir toplumsal barış istemektedir. AKP ise Kürt yurttaşlarımızın hassasiyetlerini kendi siyasi emellerine alet etmek istemektedir. CHP, ülkemizin coğrafi ve ulusal bütünlüğü ile güvenliğini koruyarak demokratik, sosyal, sürdürülebilir bir çözüm arayışı içindedir. AKP ise ülke bütünlüğünü ve güvenliğini tehlikeye düşürecek maceraperest arayış ve taahhütler altına girmektedir. CHP’ye göre çözümün adresi TBMM’dir. AKP’ye göre ise çözümün adresi Öcalan’dır. CHP, halkın istediğini uzlaşmayla yapalım demektedir, AKP ise **‘ben yaparım, onu da akıl adamlarım marifetiyle halka kabul ettiririm’** dayatması içindedir” (vurgular eklenmemiştir) (T24 2013).

Aynı toplantıda, AK Parti’nin Kürt meselesinin çözümü konusunda bir yol haritasının olmadığını ve Çözüm Sürecini seçimler için araçsallaştırdığını ileri süren Kılıçdaroğlu’na göre, Öcalan’ın dile getirdiği kolektif haklar, “toplumsal ayrışmanın bir ön habercisidir” ve “...bireysel hak ve özgürlükler demokrasinin, eşitliğin, üniter devlet yapısının harçlarıdır.” CHP’ye göre, “Kürt sorunu, eksik demokrasi, hak ihlalleri ve eşitsizliklerden beslenen bir sorundur. Öncelikli görev, bu zemini ortadan kaldırmak ve bireysel hak ve eşitlik ile özgürlüklerin önünü açarak vatandaşlarımızın huzur, refah ve mutluluklarının sağlanmasıdır” (T24 2013).

Çözüm Süreci’nde siyasi güç paylaşımı konusunda CHP’den gelen en önemli öneri, idari ademi merkeziyete dair düzenlemelerin önünü açan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’na konulan şerhlerin kaldırılmasıydı. Oslo Süreci döneminde, 11 Haziran 2011 seçimleri kapsamında Hakkari’de yaptığı mitinginde, Şart’a konulan çekinceleri kaldıracaklarını ifade eden CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, bu söylemini 5 Eylül 2014’te yapılan CHP kurultayında tekrar etti (Anadolu Ajansı 2014).

MHP söyleminin sol-sosyalist çevreye etkisi

MHP, Oslo Süreci’nde olduğu gibi Çözüm Süreci’nde de “yeni bir Sevr” söylemini sürdürdü. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Şubat 2013’te AK Parti’nin başkanlık sistemine geçişi desteklemek karşılığında özerklik talebini kabul ettiğini ileri sürdü (Cumhuriyet 2013). Bahçeli, AK Parti’nin “bölünme projesini” devraldığını, siyasi

af çıkaracağını ve özerkliğin yolunu açacağını iddia etti (Sözcü 2014). MHP'ye göre, Dolmabahçe'de dile getirilen "demokratik çözümün yerel ve ulusal boyutları" özerkliğin inşasına dönük bir projedir ve milli devleti hedeflemektedir (Cumhuriyet 2015).

Bahçeli'nin dile getirdiği "Ver başkanlığı, al özerkliği!" söylemi, daha sonra Türkiye'deki sol-sosyalist çevreleri de etkileyecek şekilde yankı buldu. Özellikle Öcalan'ın, İmralı Heyeti ile yaptığı görüşmelerdeki ABD tipi bir başkanlık sistemini destekleyici söylemleri,³⁶ bu tutumu güçlendirdi. Nitekim HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın, HDP'nin başkanlık sistemini desteklemediğine ve bu konuda pazarlığa girmeyeceklerine dair açıklamaları (Evrensel 2014b), yine Çözüm Süreci'nin bitiminde kritik anlardan birini oluşturan 17 Mart 2015'te meclis grup toplantısında yaptığı konuşmada, Erdoğan'a hitaben "Seni başkan yaptırmayacağız!" söylemi, birçok kişi tarafından "HDP üzerindeki Türk solu etkisi"ne bağlandı (Karaca 2015). Bu yaklaşım bugün de HDP'nin sol siyasetle kurduğu ilişki ve "Türkiyelileşme" politikasına dönük eleştirilerde öne çıkıyor (A. F. Işık 2020).

İkinci jeopolitik kırılma: Rojava'da "demokratik özerkliğin" inşası

Çözüm Süreci kapsamında siyasi güç paylaşımı konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli mesele, 2011 Mart ayında başlayan Suriye iç savaşı ve 2012 Temmuz ayı itibarıyla Rojava'da demokratik özerkliğin *de facto* olarak inşasıdır. Zira Çözüm Süreci, "demokratik özerkliğin dışarıda bırakılması" şartıyla başlamışken ve siyasi güç paylaşımı konusunda büyük oranda "yerel demokrasi" konusunda uzlaşmışken Rojava'da, demokratik özerklik *de facto* olarak kuruldu.

Suriye iç savaşı devam ederken Demokratik Birlik Partisi'nin (*Partiya Yekitiya Demokratik* – PYD) silahlı kanatları olan Halk Savunma Birlikleri (*Yekîneyên Parastina Gel* – YPG) ve Kadın Savunma Birlikleri (*Yekîneyên Parastina Jin* – YPJ), 19 Temmuz 2012'de Kobanî, Efrîn (Afrin) ve Dêrîk kentlerinde yönetimi ele geçirdi. Bu kentleri başka kentler takip etti ve Kobanî, Cezîre ve Efrîn merkezli üç kantondan oluşan Rojava *de facto* olarak kuruldu. 21-29 Ocak 2014 arasında sırasıyla Cezîre, Kobanî ve Efrîn kantonlarında "demokratik özerklik" ilan edildi (Evrensel 2014a). Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün, 2014 sonbahar aylarında, Kobanî kentine dönük saldırılarının ABD liderliğindeki Uluslararası Koalisyon Güçleri'nin desteğiyle 2015 Ocak ayında püskürtülmesi döneminde, Rojava'nın uluslararası alanda görünürlüğü ve Rojava'ya

³⁶ Öcalan, başkanlık sistemi konusundaki görüşlerini İmralı Heyeti ile 23 Şubat 2013, 11 Ocak 2014 ve 26 Nisan 2014 tarihlerinde yaptığı görüşmelerde dile getirir. Bkz.: (Öcalan 2015, 27, 219, 284)

dönük destek, geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde arttı. Söz konusu *de facto* özerk bölgeler, 17 Mart 2016'de "Kuzey Suriye Demokratik Federasyonu" adıyla birleşti (BBC News Türkçe 2016).

Çözüm Süreci'nin başlamasını tetikleyen ana dinamiklerden biri olan Rojava, aynı zamanda sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedenlerinden birini oluşturdu (Çiçek 2018, 181–208; 268–76; Çiçek ve Coşkun 2016). Öcalan, Diyarbakır Newroz kutlamalarında kamuoyuna duyurulan mektubunda, Kürt meselesini sınırötesi bir bağlamda ele aldı. "Silahlı direniş sürecinden, demokratik siyaset sürecine kapı açılıyor" diyerek Kürtleri ve Türkleri "Ortadoğu'nun temel iki stratejik gücü" olarak değerlendirip onları, Ortadoğu ve Orta Asya'da "bir çağdaş modernite ve demokratik düzen" inşası için öncülük etmeye davet etti (Euronews Türkçe 2013). Öcalan, daha sonra, 21 Temmuz 2013'te İmralı Heyeti ile yaptığı görüşmede, "Türkiye'deki çözüm Suriye'deki, Suriye'deki çözüm Türkiye'deki çözümdür" (Öcalan 2015, 111) diyerek Rojava meselesinin önemine dikkat çekti. Nitekim Çözüm Süreci kapsamında AK Parti hükümeti ile PYD arasında temaslar kuruldu ve PYD Eşbaşkanı Salih Müslim, süreç boyunca birkaç kez Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile görüştü. İlk olarak Temmuz 2013'te Türkiye'ye gelen Müslim'in son ziyareti, Dolmabahçe toplantısından yaklaşık bir hafta önce, 22 Şubat 2015'te gerçekleşti (Zaman 2013; Tanış 2016).

Türkiye'de demokratik özerklik talebinde ısrarın Çözüm Süreci'nin önünü tıkayacağını belirten Öcalan, buna karşın Suriye'de Kürtlerin İsviçre'de olduğu gibi kantonlar kurmasını ve "demokratik özerk bölgeler" inşa etmesini önerdi (Öcalan 2015, 120, 179). Rojava konusunda AK Parti hükümetinin olumsuz tutumu karşısında, "Merkezi Suriye devleti içinde Kürtleri asla eritmeyeceğiz. Bu da bizim kırmızı çizgimizdir!" diyerek Rojava meselesine verdiği önemin altını çizdi. Nitekim Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümü için 2005-2007 arasında geliştirdiği "demokratik özerklik" modeli, 2012'den sonra Suriye'nin Kürt bölgesinde hayat buldu (Duman 2016; Taştekin 2016).

KCK, Rojava'nın inşasına doğrudan katıldı. Rojava'daki demokratik özerklik inşasına liderlik eden PYD ve YPG Öcalan'ı lideri olarak görüyor; ayrıca ideolojik ve politik olarak KCK'nin normatif değerlerini paylaşıyor. Yine, KCK'nin hem Suriyeli hem de Türkiyeli birçok üyesi, bugün yönetim kademeleri de dâhil olmak üzere PYD ve YPG içerisinde yer alıyor (International Crisis Group 2016; Duman 2016, 80–81). Ötesi, KCK ve silahlı kanadı Rojava'da fiili olarak da yer aldı.

Suriye Demokratik Güçleri (SDG) Genel Komutanı Mazlum Kobani'ye göre birçok Kürt gücü gibi PKK'nin eğittiği binlerce Kürt de çağrılarını üzerine Rojava'ya geldi ve savaştı. Bunlardan yüzlercesi hayatını kaybetti, bir kısmı ayrıldı, bir kısmı kaldı, birçoğu ise sivil hayata katıldı.

DBP-HDP hem düşünsel düzeyde hem de mobilizasyon düzeyinde Rojava'da demokratik özerkliği savundu. Kobani'nin IŞİD saldırısı altında olduğu bir dönemde hem Türkiye'deki kamuoyuna hem de uluslararası kamuoyuna hitaben açıklama yapan HDP, Türkiye'yi "özerk bir Kürt bölgesinin oluşumunun engellenmesi" politikasını yürütmekle eleştirerek Rojava'daki demokratik özerkliğe sahip çıkılması çağrısı yaptı. HDP'ye göre, "Rojava'da tüm Ortadoğu'nun demokratik geleceği için teminat olan demokratik özerk sistem desteklenmelidir. Bugün artık Kürtler tüm güçleri ile tarih sahnesindedir ve Kürtleri dışarıda bırakan her politika, şimdiden geçerliliğini yitirmiştir" (Halkların Demokratik Partisi 2014b).

DBP-HDP Rojava için Türkiye'deki kitlesini de sürekli olarak mobilize etti. IŞİD'in Kobani'ye saldırısı sonrası gelişen 6-8 Ekim olaylarında, bu mobilizasyon neredeyse tüm Kürt şehirlerine yayıldı. Öcalan'ın çağrısıyla sonlanan olaylarda, birçok şehirde sokaklar protestocular tarafından işgal edildi ve hükümet kontrolü kaybetti. Bölgesel ölçekte Gezi protestolarının çok daha sert bir örneği cereyan etti ve yaşanan olaylarda kırk altı kişi hayatını kaybetti (İnsan Hakları Derneği 2014). Nitekim Kobani olayları olarak da bilinen bu eylemler, Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonlanmasında ana kırılma noktalarından birini oluşturdu.

Rojava, DBP-HDP dışındaki Kürt partilerinin çoğunun desteğini aldı. Türkiye'deki Kürt partilerinin çoğu, PYD'nin Rojava'daki iç siyasetini tekçi olduğu, yeterince kapsayıcı olmadığı, Suriye'deki diğer Kürt partilerini dışladığı ve bu partiler üzerinde baskı kurduğu, federasyonu değil özerkliği savunduğu gibi argümanlarla eleştirdi. Bu eleştirilerle birlikte Suriye Kürtlerinin topraklarında kendi yönetimlerini kurmalarını da desteklediler. Rojava, Kürt partilerinin farklı tutumlarına rağmen Çözüm Süreci'ndeki "Kürt ulusal birliği" girişimlerinin bir parçası oldu. Örneğin, Öcalan'ın çağrısı üzerine 2013'te toplanan "Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı"nda, Rojava sahiplenildi ve ulusal birlik ve ittifak çağrısı yapıldı: "Konferansımız, Rojava (Suriye) parçasında kendi öz gücüyle ve kendi özgün siyasetiyle gerçekleşen halk devriminin yanında olduğunu belirtir. Kürt Yüksek Konseyi şahsında, birliğini ve ittifakını büyük ölçüde sağlamasını önemli görür" (Star 2013).

Özetlemek gerekirse Rojava'da demokratik özerkliğin inşası, Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde ikinci büyük kırılmaya neden oldu. 2003'te IKB'nin kurulması ve 2005'te görel olarak istikrara kavuşmasıyla jeopolitik, Türkiye'nin Kürt meselesini çerçeveleyen ana dinamik haline geldi. Rojava, IKB'nin inşasından sonra ikinci dalga etkisi yarattı. Bununla birlikte, Rojava'nın Türkiye'nin Kürt meselesi üzerindeki etkisi, birkaç nedenden ötürü IKB'ye göre daha güçlü oldu. Öncelikle, Türkiye ve Suriye'deki ana akım Kürt siyasetleri arasında ideolojik, politik ve örgütsel yakınlığın altını çizmek gerekir. IKB'nin kuruluşunda, Türkiye'de neredeyse dikkate değer hiçbir çaba içerisine girmeyen ana akım Kürt siyaseti, Rojava için tüm imkânlarını seferber etti. İkincisi, IKB'den farklı olarak Rojava Kürtleri, Türkiye Kürtlerinin çoğunluğu ile Kürtçenin aynı lehçesini (*Kurmancî*) konuşuyor. Üçüncüsü, coğrafyanın altını çizmek gerekiyor. Kürdistan coğrafyasının Türkiye'de kalan kısmı ile Irak'ta kalan kısmı arasındaki sınır uzunluğu 384 km iken, bu uzunluk Suriye'de kalan kısmında 911 km'dir. Ayrıca, birinci sınır hattı büyük oranda dağlık iken, ikinci sınır hattı ovalıktır. Dil ve coğrafya ile bağlantılı olarak dördüncüsü, Türkiye Kürtleri ile Suriye Kürtleri arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler Irak Kürtlerine kıyasla son yüzyılda çok daha güçlü oldu. Son olarak, Rojava'nın uluslararası alanda yarattığı etki, IKB'den çok daha fazla oldu. Özellikle, IŞİD'in Kobani saldırısı sonrası, özel olarak Suriye Kürtlerinin ama bununla birlikte genel olarak tüm Kürtlerin durumu ve mücadelesi konusunda uluslararası alandaki bilinirlik, ilgi, sempati ve destek geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde arttı. Nitekim IKB'nin kurulmasından sonra bile büyük oranda Türkiye'nin iç sorunu olan Kürt meselesi, bugün sınırları aşan, ABD ve Rusya gibi emperyal güçlerin dâhil olduğu bir soruna dönüştü.

Rojava'nın etkisi sadece Kürtler ve Kürt siyasi hareketleri üzerinde olmadı; Türk devleti ve AK Parti hükümeti kadar muhalefet partilerini de derinden etkiledi. Türkiye'de hem sivil ve askeri bürokrasi hem de ana akım partiler, Suriye'de özerk ya da federal bir Kürt bölgesinin oluşumunu bir beka sorunu olarak gördü ve politikalarını böylesi bir bölgenin oluşumunu engellemek üzerine inşa etti. Türk devleti ve AK Parti hükümeti her ne kadar Suriye'de Kürtlerin kazanımlarına karşı olmadıklarını, meselenin "bir terör koridoru" sorunu olduğunu iddia etse de yapılan açıklamalar, esas kaygının IKB'de olduğu gibi Suriye'de de "bir Kürt idaresinin oluşması" olduğunu açıklıkla ortaya koydu.

Çözüm Süreci'nin başlamasından hemen sonra AK Parti hükümeti, PYD ile ilişki kurabileceğini ifade etti. Ancak, bunun için öne sürülen üç şarttan biri "bölgede fiili durum yaratmamak" oldu. Dönemin dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu, 10 Nisan 2013'te yaptığı açıklamada bu şartları şöyle sıraladı: "1-Rejim yanında yer almayacak, 2-Suriye halkının seçimiyle işbaşına getireceği parlamento oluşana kadar emrivaki yapmayacak

(yani fiili durum yaratıp bir bölgeyi kendisinin ilan etmeyecek), 3-Türkiye'de teröre destek vermeyecek" (Yeni Şafak 2013). Öte yandan dönemin başbakanı Erdoğan, Türkiye'nin pozisyonunu daha açık sözlerle dile getirdi. Çözüm Süreci'nin önemli oranda sona erdiği ancak bunun henüz açıkça dile getirilmediği 15 Haziran 2015'te, Gri Spî (Tel Abyad) ilçesinin YPG-YPJ kontrolüne geçmesiyle Kobani ile Cizêre bölgelerinin coğrafik olarak birleşmesi ve Efrîn bölgesi ile birleşme ihtimalinin güçlenmesi üzerine şu açıklamayı yaptı: "Buradan tüm milletime sesleniyorum, tüm dünyaya sesleniyorum; Suriye'nin kuzeyinde, güneyimizde bir devlet kurulmasına asla müsaade etmeyeceğiz. Bunun bilinmesini istiyorum. Bedeli ne olursa olsun bu konudaki mücadelemizi sürdüreceğiz" (Gazete Vatan 2015). Erdoğan, Çözüm Süreci'nin bitmesinden sonra, 7 Şubat 2016'da gazetecilerin sorularına verdiği yanıtta, bir adım daha ileriye giderek Türkiye'nin "Irak'ta yaptığı hatayı" Suriye'de yapmayacağını söyledi ve Türkiye'nin temel kaygısının PYD liderliğinden ziyade özerk ya da federe bir Kürt bölgesi olduğunu açıkça dile getirdi: "Irak'ta düşülen hataya Suriye'de düşmek istemiyordum. Ben 1 Mart tezkeresinin yanındaydım, karşı olanlar bunu söylemediler. Birileri de gizli kulisler attılar. 1 Mart tezkeresinde Türkiye Irak'ta olsaydı Irak'ın durumu böyle olmazdı" (Karar 2016).³⁷

Türkiye'nin bu politik tutumu sahaya da yansdı. AK Parti hükümeti, altı ili kapsayan 911 kilometrelik Suriye sınırının tamamında dört metre yüksekliğindeki duvarları, Çözüm Süreci'nin devam ettiği Nisan 2014'te örmeye başladı. Yine, BM'nin liderlik ettiği Cenevre görüşmeleri ile Rusya, İran ve Türkiye'nin liderlik ettiği Astan buluşmalarında, Suriye iç savaşının sonlanmasına dönük siyasi girişimlere, Rojava yönetiminin katılmasına veto koydu. Çözüm Süreci'nin sonlanmasından sonra ise Türkiye ordusu, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile birlikte Suriye topraklarına girerek buralarda fiili yönetimler oluşturdu.

AK Parti hükümetinin Rojava'ya dönük politikalarına MHP destek verdi. Özellikle 15 Temmuz 2016 sonrası AK Parti ile kurduğu ittifakla birlikte, bu politikaların inşasına bilfiil ortak oldu. Öte yandan, CHP, Çözüm Süreci'nin ilk yılında görece olarak Rojava konusunda sert bir muhalefet yürütmedi. Örneğin IŞİD'in Kobani'ye saldırısı üzerine Türkiye'nin, yurttaşlarının akrabalarının yaşadığı Kobani'ye asker göndermesini önerdi ve AK Parti hükümetinin 2 Ekim 2014'te Meclise sunduğu Suriye ve Irak'a asker göndermeye ilişkin tezkeresine -her ne kadar bazı CHP'li vekiller evet oyu verse de-

---

³⁷ TBMM'de 1 Mart 2003 tarihinde reddedilen "TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için hükümete Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca yetki verilmesi" başlıklı tezkere, 62.000 yabancı askeri personelin 6 ay süreyle Türkiye'de kalmasını düzenlemekteydi.

parti olarak destek vermedi. CHP'ye göre tezkerenin amacı IŞİD değil Esad rejimiydi (BBC News Türkçe 2014). CHP'nin AK Parti'nin Suriye politikası konusundaki asıl eleştirisi bölgede dini ve mezhepsel bir siyaset yürütmesi konusunda oldu. CHP sürekli olarak AK Parti'ye Esad ile ilişkileri normalleştirme çağrısı yaptı (Milliyet 2013).

CHP'nin bu yumuşak muhalefet tavrı, daha sonra AK Parti hükümetini desteklemeye dönüştü. 2015'teki tezkere tartışmalarında CHP, AK Parti'nin "Irak ve Suriye'nin bölünmesinde büyük rol oynadığını" ileri sürdü. Öncekinden farklı olarak yeni tezkereyi, sadece PKK'yi değil IŞİD'i de hedeflediği ve Suruç'ta olduğu gibi IŞİD saldırılarının tekrar etmemesi argümanı ile destekledi (Hürriyet 2015b). Yine bu tezkereye dayalı olarak, Türkiye'nin Ağustos 2016'da Suriye'nin Cerablus bölgesine girmesine ve fiili yönetim oluşturmasına tam destek sundu. Dönemin CHP Dış İlişkilerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Öztürk Yılmaz'a göre, Türkiye'nin Cerablus'a girmesi ve bölgede fiili bir yönetim oluşturması sadece IŞİD'i sınırlardan uzak tutmayı sağlamadı, aynı zamanda Cizêre ve Kobanî bölgelerinin Efrîn bölgesi ile birleşmesini engelledi (Milliyet 2016). Aynı konuda açıklama yapan Kılıçdaroğlu, hükümetin "Suriye'ye operasyon yapmakta" geç kaldığını ileri sürdü. Özetle CHP, Sinan Birdal'ın ifadesiyle, "Suriye'ye müdahaleye mahcup muhalefetten, mahcup desteğe, oradan da aslında bu askeri operasyonu daha başarılı gerçekleştirebileceği tezini işlediği bir pozisyona savrul(du)" (Birdal 2016).

Bu bölümde 2013-2015 Çözüm Süreci'nde yaşananlar, barış girişimleri bağlamında ademi merkezîyet çerçevesinde ele alındı. Sonuç olarak, birkaç hususun altını çizmek gerekir. İlk olarak, ademi merkezîyet ve siyasi güç paylaşımı konusunda Öcalan, PKK/KCK ve DBP-HDP hattında değişken talepleri olduğu görüldü.

İkinci olarak, ana akım Kürt siyaseti dışındaki Kürt partileri ve grupları, çoğunlukla federasyonu savundu. Bu gruplar "demokratik cumhuriyet" tezini desteklemezken demokratik özerklik modelini, Kürt meselesinin "nihai çözümünü" kolaylaştıran bir ara çözüm olarak görerek destekledi.

Üçüncü olarak, AK Parti 2002'den bu yana görece olarak istikrarlı ve tutarlı bir siyaset yürüttü ve siyasi ademi merkezîyet anlamına gelecek özerklik taleplerini desteklemedi. Buna karşın yetki genişliği çerçevesinde yerleşmeyi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savundu.

Dördüncü olarak, CHP ve temsil ettiği toplumsal gruplar 2013-2015 Çözüm Süreci'ne kadar, Kürt meselesi ve ademi merkezîyet konusunda büyük oranda olumsuz bir rol

oyladı. CHP, bir yandan bu diyalog ve müzakere süreçlerine karşı çıkarken, öte yandan ademi merkeziyete dair kapı açabilecek tüm girişimlerin karşısında durdu. Son yıllarda Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konan şerhlerin kaldırılacağı söylemi, bu konudaki tek ilerleme olarak kaydedilmelidir.

Beşinci olarak, MHP genel olarak Kürt meselesinin çözümüne dönük tüm girişimlere karşı çıktı. Sınırlı reform adımlarını bile “yeni Sevr” girişimleri olarak değerlendirdi.

Son olarak, jeopolitiğin altını çizmek gerekir. 2000’li yıllarla birlikte jeopolitik, Türkiye’nin Kürt meselesini “çerçeveleyen” belirleyici ana dinamik haline geldi.

Kürt meselesinin jeopolitiği, özellikle de Rojava’nın durumu, Çözüm Süreci sonrasında daha etkili olmaya başladı. Rojava meselesinin belirleyici ana dinamik olduğu 2015 sonrası dönem sonraki bölümde ele alınıyor.

ÇÖZÜM SÜRECİ'NDEN BUGÜNE: RESANTRALİZASYON VE DEKONSANTRASYON

Çözüm Süreci'nin 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında bitmesiyle çatışmalar büyük bir şiddetle geri döndü. Geçmişten farklı olarak, çatışmalar çoğunlukla kentsel alanlarda meydana geldi. Oslo Süreci'nin bitiminde olduğu gibi fiili özerklik ilan edildi. "Özyönetim" adıyla birçok yerde yapılan ilanlara "öz savunma" adı altında silahlı birlikler eşlik etti. Şehir merkezlerinde silahlı birlikler oluşturulmasına ve fiili özerklik ilanlarına devletin cevabı çok sert oldu. Kent çatışmalarının ardından Kürt çatışmasının mekânı değişti ve esas olarak Rojava'ya kaydı. Çatışmaların bitiminden hemen sonra, Türkiye'de siyasi deprem etkisi yaratan ikinci bir vaka meydana geldi. 15 Temmuz 2016'daki askeri darbe girişimi sonrasında OHAL ilan edildi ve yaklaşık iki yıl süren bu dönemde, Türkiye'nin sınırlı demokratik birikiminin altı oyuldu.

Bu bölümde, 2013-2015 Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonraki dönemde, ademi merkezîyet ve siyasi güç paylaşımı konusunda yaşanan "geriye düşüş" ele alınıyor. Sürecin çökmesiyle birlikte yerelerde demokratik özerkliklerin ilan edilmesi, devletin ve AK Parti hükümetinin buna verdiği tepkiler, belediyelere atanan kayyumlar, İKB'deki bağımsızlık referandumu, Türkiye'nin Rojava bölgelerine yaptığı askeri müdahaleler ve oluşturduğu fiili yönetimler bu bölümün tartışma başlıklarını oluşturuyor.

Özyönetim İlanları ve Kent Çatışmaları

Ademi merkezîyet bağlamında süreç değerlendirildiğinde altı çizilmesi gereken ilk husus şudur: Çözüm Süreci'nin sona ermesiyle birlikte, Oslo Süreci'nin sonunda olduğu gibi "demokratik özerklik" ilan edildi. Bununla birlikte, Oslo Süreci'nden farklı olarak demokratik özerklik, DTK tarafından ve bölgesel olarak değil, il ve ilçelerde ayrı ayrı ve *de facto* olarak oluşturulmuş "yerel halk meclisleri" tarafından ilan edildi. Katalunya'dan farklı olarak seçilmiş ve demokratik meşruiyete sahip belediye meclisleri gibi yapılar yerine, temsil niteliği olmayan ve sınırlı sayıda kişinin içinde yer aldığı "yerel halk meclisleri" öne çıktı. Bu süreçte Diyarbakır, Mardin, Van Büyükşehir Belediyeleri başta olmak üzere on bir ilde, il ve ilçe belediyelerinin DBP-HDP yönetiminde olduğunu not etmek gerekir. Ayrıca, Katalunya'da halk iradesi ve siyasi tercihini görünür kılan ve tüm toplumun katılımına açık referandum yöntemi tercih edilirken özyönetim ilanları, ilçe ölçeğinde sınırlı sayıda insanın katıldığı "basın açıklamaları" yöntemiyle yapıldı.

Demokratik özerklik ilanlarında dikkati çeken bir diğer önemli husus şuydu: Söz konusu "özyönetim ilanlarına" birçok yerde "öz savunma" adıyla KCK militanları ve milisleri liderliğinde oluşturulmuş silahlı birlikler eşlik etti. Katalunya'da hem bağımsızlık referandumunun organizasyonunda hem de sonrasında meydana gelen olaylarda, şiddetsizlik en önemli

hususlardan biriydi. Referanduma liderlik eden siyasetçilerin çoğunun tutuklanmasına ve polis şiddetine rağmen, Katalanlar, siyasal mücadele tarihine uyumlu bir şekilde, şiddete başvurmadan mücadele etmeyi tercih etti. Türkiye’de ise özerkliğin ilan edildiği tüm ilçelerde çatışmalar meydana geldi. Kimi yerlerde aylarca sürdü.

İspanya devleti ve merkezi hükümetinin Katalunya bağımsızlık referandumuna yargı yolu ve polisiye yöntemlerle cevap verirken AK Parti hükümeti liderliğindeki Türk devleti, şehir merkezlerinde silahlı birlikler oluşturulması ve fiili özerklik ilanlarına, askeri ve polisiye operasyonlarla cevap verdi. Ağustos 2015’te Muş’un Varto ilçesinde başlayan çatışmalar ve özerklik ilanları, Diyarbakır (Sur ve Silvan ilçeleri), Mardin (Nusaybin, Dargeçit ve Derik), Şırnak (Şırnak merkez, Cizre, Silopi ve İdil ilçeleri) ve Hakkâri (Yüksekova ilçesi) şehirlerine yayıldı. Resmi rakamlara göre, çatışmaların yoğunlaştığı 24 Temmuz 2015 ile 23 Mayıs 2016 arasında, 2 bin 583’ü yurtiçinde, 2 bin 366’sı yurtdışında olmak üzere toplam 4 bin 949 KCK üyesi hayatını kaybetti. Yaşanan çatışmalarda 483 güvenlik gücü (polis, asker ve korucu) yaşamını yitirdi (Hürriyet 2016b). Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) Raporu’na göre 16 Ağustos 2015 ile 16 Ağustos 2016 arasında “**9 il** ve en az **35 ilçede**, resmi olarak tespit edilebilen **en az 111 süresiz ve gün boyu** sokağa çıkma yasağı ilanı gerçekleş(ti).” Ayrıca söz konusu bölgelerde yaşayan “**en az 1 milyon 671 bin kişinin** en temel yaşam ve sağlık hakları ihlal edil(di) (*vurgular orijinal metinde yer almaktadır*).” TİHV raporuna göre, yaşanan çatışmalarda yetmiş dokuzu çocuk, yetmiş biri kadın ve otuzüç atmış yaşın üzerinde en az 321 sivil hayatını kaybetti (Türkiye İnsan Hakları Vakfı 2016). Dünyanın birçok yerinde çatışmaları izleyen ve kayıt altına alan Uppsala Çatışma Verileri Programı’na göre ise 2015 ve 2016’da yaklaşık 2 bin kişi çatışmalarda hayatını kaybetti (Research 2019).

Bu dönemde, can kayıplarının yanı sıra büyük ölçekli kentsel yıkımlar meydana geldi. Diyarbakır’ın şehir merkezinde bulunan tarihi kent Sur, Şırnak şehir merkezi ve Cizre, Silopi ve İdil ilçeleri, Mardin’in Nusaybin ilçesi ile Hakkâri’nin Yüksekova ilçesi çatışmaların en fazla yoğunlaştığı, çok sayıda can kaybının yaşandığı, büyük ölçekli kentsel yıkımların meydana geldiği ana kentlerdi (Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği 2019). BM verilerine göre 355 bin ile yarım milyon arasında kişi zorla yerinden edildi (Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights 2017, 14).

Şehir merkezlerinde yoğunlaşan çatışmalar, bir yıla yakın devam etmesine ve çok sayıda can kaybına, zorla yerinden etmeye ve büyük ölçekli mekânsal yıkımlara neden olmasına rağmen ne Türkiye ölçeğinde ne de uluslararası alanda dikkate değer bir tepki ortaya çıkmadı. HDP ve DBP özyönetim ilanlarını sahiplendi ve arkasında durdu. Çatışmaların devam ettiği dönemde, 26-27 Aralık 2015’te, toplanan genişletilmiş DTK toplantısı sonrası

açıklanan sonuç bildirgesinde, “daha önce DTK’nin kamuoyuna sunduğu, HDK, DBP ve HDP’nin de programlarına aldığı demokratik özerkliğin içeriğini doldurarak kamuoyuna deklare etmek istiyoruz” denilerek on dört maddelik bir deklarasyon yayınlandı. Söz konusu deklarasyonda, yirmi, yirmibeş coğrafi bölgeye dayalı bölgesel ademi merkezîyet önerisi, küçük revizyonlarla kamuoyuna yeniden sunuldu (Sözcü 2015b).

CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin olduğu yerde özyönetim olmaz” diyerek DTK’nin önerdiği özyönetim ve bölgesel özerkliğe karşı çıktı. Bununla beraber, CHP’nin yerel yönetimleri güçlendirmeyi hedeflediğini açıkladı (Halk TV 2015). Öte yandan CHP, kentlerde meydana gelen çatışmalara AK Parti hükümetinin Çözüm Süreci’nde aldığı pozisyonun neden olduğunu ileri sürdü ve zorunlu göçe neden olan uygulamaları eleştirerek hükümeti “terörle mücadelede” hukuk sınırları içinde kalmaya çağırdı (Milliyet 2015). MHP ise AK Parti hükümetinin kentlerde yürüttüğü askeri ve polisiye operasyonları destekledi. Genel Başkan Bahçeli, DTK ve HDP’nin özyönetim ve özerklik önerilerini, devleti bölmeye dönük ayrılıkçı bir talep olarak değerlendirdi ve bu teklifi yapanların cezalandırılması ve yaptırıma maruz bırakılması çağrısı yaptı (Hürriyet 2016a).

Kent çatışmaları, başta AB ve üye ülkeler olmak üzere uluslararası alanda, not etmeye değer bir tepki görmedi. Çatışmaların sürdüğü dönemde AB, bir yandan Türkiye’nin güvenlik kaygılarının haklılığına vurgu yaparken bir yandan da “müdahalenin belli bir kapsam içinde tutulması ve yerel nüfus üzerindeki etkilerinden kaçınılması(nın)” önemini vurguladı. Siyasi liderlere barış sürecine dönüş çağrısı yaptı (T24 2015). ABD bir yandan siyasi çözüm çağrısı yaparken bir yandan da devam eden askeri operasyonlarda sivilleri koruma ve hukuksal sorumluluk çağrısında bulundu. ABD Dışişleri sözcüsü John Kirby, konuya dair açıklamasında şunları belirtti: “Tüm Türklere adalet ve kalıcı bir barış getirmek için Türk hükümeti ile PKK arasında politik bir süreç başlatılmasını umuyoruz. Türkiye’nin güvenlik önlemleri alması gerektiğini anlıyoruz. Ancak sivilleri korumak ve hukuksal sorumluluklarını yerine getirmek için de gerekli önlemler alınmalı” (Sözcü 2015a).

15 Temmuz Darbe Girişimi,

OHAL ve Kayyumlar

Kentlerde yaşanan şiddetli çatışmaların etkileri devam ederken 15 Temmuz 2016’da, Türkiye’de askeri darbe girişimi gerçekleşti. Darbe girişimi, meclisin ve sivil vatandaşların desteğiyle hükümet tarafından engellendi. Bununla birlikte, 20 Temmuz 2016’da ilan edilen

ve iki yıl süren OHAL, sınırlı düzeyde var olan demokratik birikimi önemli ölçüde ortadan kaldırdı. OHAL olanaklarını kullanan AK Parti hükümeti, MHP ile kurduğu siyasal ortaklıkla siyaset, sivil toplum, medya ve akademi gibi alanlarda muhalif kişi ve kurumları hedef alarak kriminalize etti ve bunların toplumsal alanlarını önemli oranda daralttı. Öte yandan, söz konusu alanların tamamında, merkezi hükümetin doğrudan denetim ve yönetimini inşa etti.

İki yıl süren bu dönemde, KHK bağlantılı elli yedi intihar ve şüpheli ölüm gerçekleşti. Ayrıca, içinde 209 gazeteci, on iki milletvekili ve doksan beş belediye başkanının da yer aldığı toplam 70 bin 689 kişi tutuklandı. Bu dönemde ayrıca 6 bin 81'i akademisyen olmak üzere, çoğunluğu Millî Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Müdürlüğü'nde çalışanlardan oluşan toplam 135 bin 856 kişi kamu görevinden ihraç edildi. Yine, özel öğretim kurumlarında çalışan 22 bin 474 kişinin çalışma izni iptal edilirken 24 bin 490 öğretmen açığa alındı (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu 2018, 5). Ayrıca otuz TV kanalı, otuz radyo, kırk yedi gazete, altı haber ajansı, on sekiz dergi ve yirmi dokuz yayınevi olmak üzere toplam 160 medya kuruluşu kapatıldı. KHK'ler kapsamında, kırk sekiz sağlık kuruluşu, 2 bin 271 öğretim kuruluşu, 848 öğrenci yurdu ve pansiyonu, 360 kurs-etüt merkezi, 139 vakıf, bin 412 dernek, on beş üniversite ve on dokuz sendika kapatılarak mal varlıklarına el konuldu. Yine, toplam piyasa değeri yaklaşık 60 milyar TL olan ve en az 45 bin kişinin çalıştığı toplam 942 şirket Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna (TMSF) devredildi (Altıok 2018).

OHAL döneminde ademi merkezîyet ve güç paylaşımı konusunda, geriye doğru büyük bir düşüş yaşandı. DBP-HDP'nin yönetiminde olduğu neredeyse tüm belediyelere kayyum atandı. Söz konusu uygulama kapsamında belediye başkanları görevden alındı ve büyük çoğunluğu tutuklandı. Yerlerine merkezi hükümet tarafından, çoğunlukla ilgili il ve ilçedeki vali ve kaymakamlar olmak üzere, memurlar atandı. Ayrıca belediye meclisleri *de facto* olarak işlevsizleştirilerek belediyeler, tamamıyla atanmış bürokratlar tarafından yönetilmeye başlandı. Başka bir ifadeyle il ve ilçe belediyeleri valilik ve kaymakamlıklara bağlı birer departmana dönüştürüldü.

1 Eylül 2016'da yayımlanan 674 sayılı KHK ile 5393 sayılı Belediye Kanunu değiştirildi ve belediye başkan ve meclis üyelerinin İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınmalarının ve yerlerine kayyum atanmasının önü açıldı. Yapılan yasal düzenleme ile belediye başkanı ya da meclis üyelerinin görevden alınması için, "terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle" haklarında soruşturma açılması yeterli şart haline getirildi. Ayrıca, kayyum atanan belediyelerde belediye meclisinin toplanması, başkanın çağrısına bağlanarak ilgili belediye meclisleri fiili olarak fesih edildi (Resmî Gazete 2016).

Söz konusu kararnameden hemen sonra, İspanya'da merkezi hükümetin Katalunya'daki otonomi haklarına son vermesi, bölgesel hükümeti görevden alıp bölgesel parlamentoyu feshetmesi gibi, Türkiye'de de AK Parti hükümeti, DBP-HDP yönetimindeki neredeyse tüm belediyelere kayyum atadı. 11 Eylül 2016'dan itibaren, DBP-HDP'nin yönetimde olduğu 102 belediyenin doksan beşinde seçilmiş başkanlar görevden alındı. Bunlar içinde Diyarbakır, Mardin ve Van Büyükşehir Belediyelerinin yanı sıra yedi il, atmış üç ilçe ve yirmi iki belde belediyesi bulunuyordu. Bu dönemde ayrıca 300'e yakın muhtar da görevden alınarak yerlerine kayyumlar görevlendirildi. Aralarında Diyarbakır, Mardin ve Van Büyükşehir Belediyesi eş başkanları da olmak üzere, doksan üç belediye eşbaşkanı ve yüzlerce belediye meclis üyesi aynı dönemde tutuklandı (Halkların Demokratik Partisi 2019, 20). Kayyumların atandığı dönemden bu yana, ayrıca HDP Eşbaşkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın da içinde olduğu on sekiz milletvekili tutuklandı. Bu vekillerin yedisi ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Eşbaşkanı Gültan Kışanak'ın da bulunduğu belediye başkanlarının birçoğu, hâlâ cezaevinde tutuluyor.

Katalunya'da otonomi haklarının askıya alınması süreliydi. Bölgesel hükümetin görevden alınıp parlamentonun dağıtıldığı gün, yeni seçim takvimi de belirlendi ve iki ay içerisinde yeniden seçimler yapıldı. Bağımsızlık taraftarı partilerin yeniden çoğunluğu oluşturduğu Katalunya Parlamentosu ve oluşan Katalunya Hükümeti göreve başladı. Buna karşın, Türkiye'de kayyumlar atandıktan sonra yeni bir seçim takvimi oluşturulmadı ve atanmış memurlar, olağan seçim tarihine kadar belediyeleri yönetmeye devam etti. Yaklaşık otuz ay süren kayyum uygulamasından sonra, 31 Mart 2019 tarihinde yapılan seçimlerde Diyarbakır, Mardin ve Van Büyükşehir Belediyelerinin yanı sıra beş il, kırk beş ilçe ve on iki beldede, belediye seçimlerini HDP'li adaylar kazandı. Bununla birlikte, 19 Ağustos 2019'dan itibaren kayyum atamalarına devam edildi. HDP'nin yönetiminde olduğu atmış beş belediye içerisinde üç büyükşehir, beş il merkez belediyesi ve otuz iki ilçe belediyesi ve sekiz belde belediyesi olmak üzere, toplam kırk sekiz belediyeye kayyum atandı. Ayrıca otuz sekiz belediye eş başkanı tutuklandı. Bunların on yedisi hâlâ tutuklu bulunuyor (Halkların Demokratik Partisi 2020a, 7; 2020b, 7).

Türkiye'de kayyum uygulamalarına yönelik dikkate değer bir eleştiri gelişmedi. AK Parti hükümeti, kent çatışmalarının yarattığı atmosferi ve OHAL olanaklarını değerlendirerek ciddi bir dirençle karşılaşmadan kayyum uygulamalarını sürdürebildi. Bununla birlikte, kayyumların sadece çatışmaların gerçekleştiği il ve ilçe belediyelerine atanmadığını not etmek gerekir. 31 Mart 2019 seçimleri sonrasındaki ikinci kayyum döneminde, muhalefetten sınırlı ölçüde de olsa itirazlar yükseldi. Kayyuma yönelik soruşturmalarının seçimden önce başlaması, seçimlerden dört ay sonra, belediye başkanlarının ciddi bir icraat içerisinde girmeden görevden alınmaları, itirazların artmasını sağladı (Deutsche Welle 2019). Bununla birlikte söz konusu itirazlar, AK Parti üzerinde baskı kurmaktan uzak, sembolik ziyaretler ve demeçlerle sınırlı kaldı.

Mart-Ağustos arasındaki dört aylık zaman dilimi dışarıda bırakılırsa seçme ve seçilme hakkını ortadan kaldıran kayyum yönetimi ve uygulaması, Eylül 2016'dan bu yana devam ediyor. Kürt coğrafyasında seçmenlerin büyük oranda HDP ve AK Parti arasında dağıldığı dikkate alındığında, yerel yönetimlerin neredeyse tamamını AK Partili seçilmişler ve/veya atanmışlar yönetiyor. Bölgede dört yılı aşan bu dönemde, tek parti yönetiminin ya da bir parti-devlet yönetiminin sürdüğünü not etmek gerekir.

Katalunya'da bölgesel hükümetin görevden alınması ve bölge parlamentosunun feshedilmesi gibi kayyum uygulaması da uluslararası alanda ciddi bir tepkiyle karşılaşmadı. AB ve ABD gibi aktörler kayyum uygulaması karşısında "endişe" duyduklarını ifade etti. AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilciliği sözcüsü Maja Kocijancic, yaptığı yazılı açıklamada, belediye başkanlarının görevden alınmasını "31 Mart seçimlerinin demokratik sonuçlarına saygıyı tartışmaya açması nedeniyle ciddi bir endişe kaynağı" olarak değerlendirdi (Deutsche Welle 2019). Öte yandan, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Morgan Ortagus, günlük basın brifinginde konuya dair sorulan bir soruya "Seçilmiş yetkililerin görevden alınması ve yerine seçilmemişlerin getirilmesi her zaman endişe vericidir" yanıtını verdi (Sputnik Türkiye 2019).

Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve Otoriterliğe Dönüş

Kayyum politikası ve uygulamaları, zaman içerisinde, Türkiye'de *yeni bir yönetimsellik, yeni bir siyaset anlayışı ve yeni bir yönetim tekniği* olarak yayılarak genişledi. İşin doğrusu, önceki bölümlerdeki tartışmaların da gösterdiği üzere, Kürt meselesi ve Kürt alanında uygulanan devlet politikaları ve uygulamaları ile Türkiye'nin siyasal rejiminin formasyonu arasında tarihsel bir ilişki var. Kürt coğrafyasında uygulanan politikaların, Türkiye'de siyasal rejimin inşasında bir tür ön deneme alanı ya da laboratuvar işlevi gördüğü öne sürülebilir. 1927-1952 yılları arasında, Kürt bölgesinde uygulanan ve bir tür sıkıyönetim olan Umumi Müfettişlikler ile Türkiye'de tek parti rejimi inşası ve konsolidasyonu arasında doğrudan bir ilişki var. Kürt coğrafyasında başlayan Umumi Müfettişliklerin, zaman içerisinde Trakya ve Çukurova bölgelerinde de uygulanması gibi, kayyum politikalarının da Türkiye ölçeğinde yansımaları ve sonuçları oldu.

"Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan *a la turca* başkanlık sistemine geçişle birlikte, kayyum siyaseti ve uygulamalarının bir anlamda ölçeği genişledi. AK Parti hükümeti, OHAL yıllarında, bir yandan merkezi idarenin gücünü yeniden kurdu ve bu dönemde bir tür yeniden merkezileşme (*recentralization*) yaşandı. Öte yandan, merkezde güçlenen yürütme,

Ankara'dan taşarak yerellerdeki çoklu idare kapasitesini artırdı. Başka bir ifadeyle, OHAL yıllarında Türkiye hem *resantralizasyonu* hem de *dekonsantrasyonu* beraber yaşadı. Merkezi yönetimin siyasal ve toplumsal alana müdahale kapasitesi merkezden yerele tüm ülke sathında hem genişledi hem de arttı. Sivil toplum örgütlerine kayyum atamanın önünü açan yasal düzenleme ve Boğaziçi Üniversitesi'ne dışarıdan atanan rektörle birlikte başlayan "kayyum rektör" tartışmaları, bu anlamda özellikle not edilmelidir.

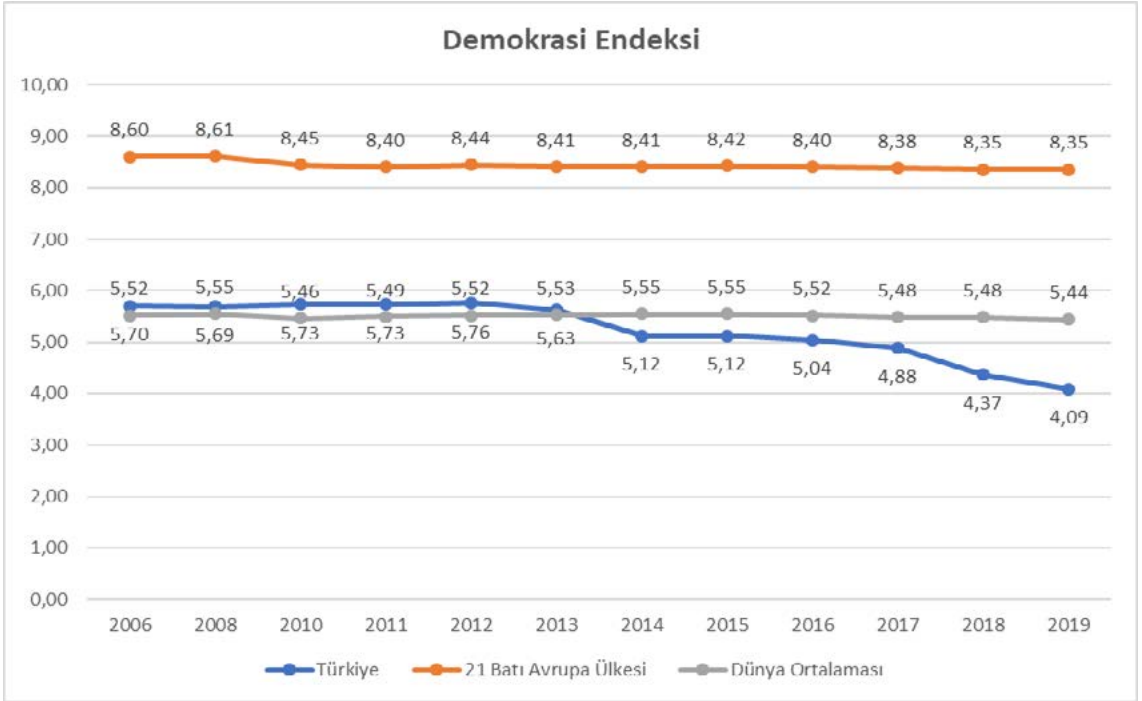
A la turca başkanlık sistemiyle birlikte merkezi yönetimin her şeyi belirlediği, meclisin işlevsizleştirildiği, toplumsal muhalefetin katılım kanallarının kapatıldığı, seçilmişlerden ziyade atanmışların hâkim olduğu, hesap verme mekanizmaları ile denge ve denetleme mekanizmalarının ortadan kaldırıldığı bu yeni *yönetimsellik* birçok alanı etkiledi. Bu etki, hiç kuşkusuz en fazla Kovid-19 pandemi döneminde görünür oldu. Hem merkezi hem de yerel düzeyde sivil toplum ve muhalefet, pandemi yönetiminden büyük oranda dışlandı. Salgına ilişkin veriler çok sınırlı düzeyde toplumla paylaşıldı. Daha da önemlisi, Diyarbakır, Mardin ve Van Büyükşehir Belediyelerine kayyum atayan merkezi hükümet, İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya gibi büyükşehirlerde belediyelerin pandemiyle mücadele kapsamında yaptıkları yardım toplama ve dağıtma faaliyetlerine doğrudan müdahale etti ve tüm yardım faaliyetlerini merkezileştirerek doğrudan kontrolü altına aldı. Bu yeni merkezleşmiş ve yerellere genişleyerek yayılmış yönetim sisteminin bir sonucu olarak pandemi döneminde, İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerinin yardım toplama hesapları donduruldu (Gazete Duvar 2020), Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin doğrudan ücretsiz ekme dağıtımı engellendi (Sözcü 2020), yine Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'nin yirmi beş yıllık aşevinin faaliyetleri bloke edildi (Evrensel 2020).

2000'li yıllarda AB üyelik sürecinde gerçekleşen reformların da katkısıyla demokratikleşmeye dönük dikkate değer ilerlemeler kat edilmesine rağmen, son yıllarda başlayan otoriterleşme eğilimleri, OHAL ile dramatik bir şekilde arttı. *The Economist Intelligence Unit* tarafından hazırlanan Demokrasi Endeksi'nde, Türkiye 2019 yılında 1-10 skalasında 4,09 puanıyla 167 ülke içerisinde 110. sırada yer aldı ve otoriter rejimin kıyısında, otoriter rejim ile kusurlu demokrasi arasında bir "melez rejim" olarak sınıflandırıldı.³⁸ Oysa Türkiye, 2000'li yıllarda melez bir rejimden demokrasiye doğru bir gelişme seyri içindeydi. Türkiye 5,76 puanıyla demokratik standartlarında en iyi duruma 2012'de erişti ve kusurlu demokrasiye yakın bir "melez rejim" olarak sınıflandırıldı. Demokratik standartlarda 2013'te başlayan düşüş özellikle 2014'le birlikte dramatik bir hal aldı ve Türkiye 2016'da 5,04 puana geriledi. 2016'yla birlikte ikinci büyük gerileme

³⁸ Demokrasi Endeksi'nde devletler, 1-10 skalasında 4 puana kadar "otoriter", 4.0-5.9 arasındaki puanlar için "melez rejim", 6.0-7.9 arası puanlar için kusurlu demokrasi ve 8.0-10.0 arasındaki puanlar için tam demokrasiler olarak sınıflandırılıyor.

başladı ve 2017'de 4,88, 2018'de 4,37, 2019'da 4,09 puanla otoriter rejim kategorisindeki ülkelere yakın bir noktaya geldi (The Economist Intelligence Unit 2020, 18).

Şekil 2. Türkiye'nin karşılaştırmalı demokrasi endeksi 2006-2019

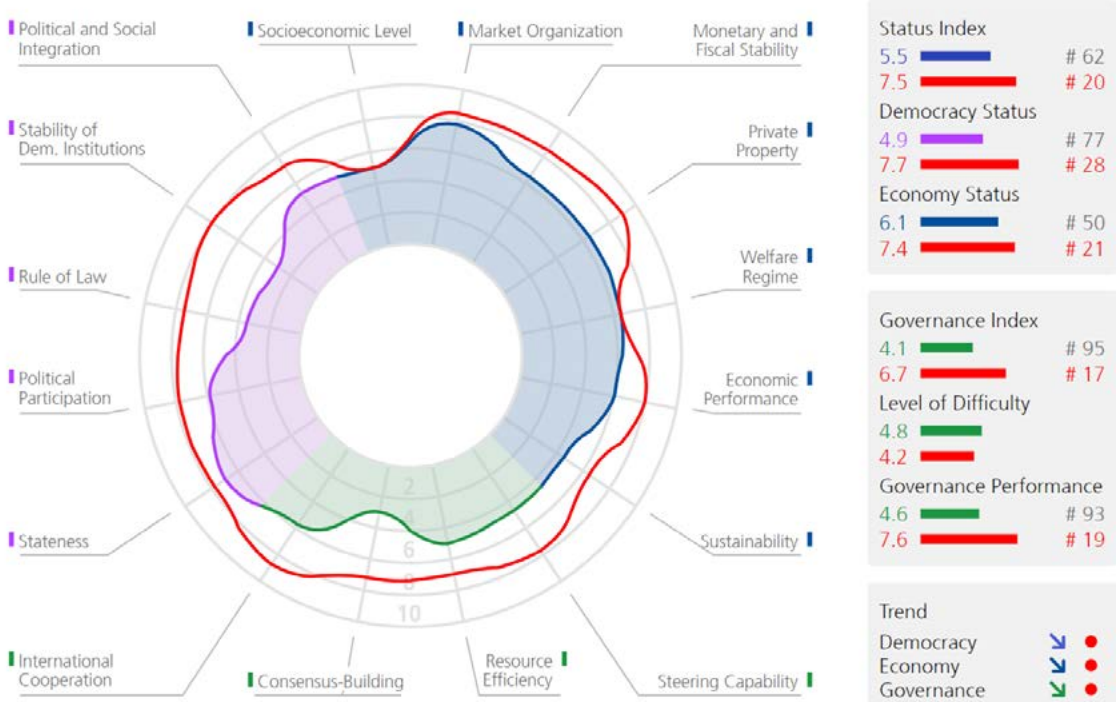
Kaynak: The Economist Intelligence Unit (2020) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Demokrasi endeksinin hesaplanmasında kullanılan parametreler açısından Türkiye'nin durumuna bakıldığında, 1-10 skalasında "seçim süreci ve çoğulculuk" alanında 3,08, "hükümetin işlevselliği" alanında 5,00, "siyasi katılım" alanında 5,00, "siyasi kültür" alanında 5,00 ve "sivil haklar" alanında ise 2,35 puan aldığı görülüyor (The Economist Intelligence Unit 2020, 12). Görüldüğü üzere hükümetin işlevselliği, siyasi katılım ve siyasi kültür alanında tipik bir melez rejim niteliği gösteren Türkiye, özellikle "seçim süreci ve çoğulculuk" ile "sivil haklar" alanında otoriter rejim niteliği taşıyor.

Ülkelerdeki demokratik dönüşümü takip eden bir diğer önemli çalışma olan Bertelsmann Dönüşüm Endeksi (*Bertelsmann Transformation Index - BTI*) de Türkiye'de, son yıllarda meydana gelen dramatik gerilemeyi teyit ediyor. BTI'ye göre, Türkiye'nin demokrasi düzeyi 1-10 skalasına göre 2006-2008 arasında 7,05 değerindeyken 2010-2012 arasında 7,65 ile en yüksek noktaya ulaştı. Bu değer 2014'te 7,55'e, 2016'da 7,25'e indi. Bu gerilemeye rağmen 2016 endeksinde Türkiye, "kusurlu demokrasi" (*defective*

democracy) kategorisindeki ülkeler arasında yer almaya devam etti. Demokrasi statüsü 2018'de dramatik bir gerileme yaşayarak 5,55'e indi ve "yüksek düzeyde kusurlu demokrasiler" kategorisine girdi. Bu gerileme 2019 ve 2020 yıllarında da devam etti. 2020 itibariyle Türkiye 4,92 puanla 137 ülke içerisinde 77. sırada yer aldı ve "ılımlı otokrasi" kategorisindeki ülkeler içerisinde sınıflandırıldı. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve yönetsel alanlardaki gerilemesi, Şekil 3'te çarpıcı bir şekilde görülüyor (BertelsmannStiftung 2020).

Şekil 3. Türkiye'nin politik, ekonomik ve yönetim alanlardaki dönüşümü, 2012-2020 kıyaslaması

Kaynak: BertelsmannStiftung, "Transformation Atlas," https://atlas.bti-project.org/1*2020*CV:CTC:SELTUR*CAT*TUR*REG:TAB, erişim tarihi: 09.01.2021.

Not: İçerdeki halka 2020 yılı verilerini yansıtıyor. Mor renk "politik dönüşümü", mavi renk ekonomik dönüşümü, yeşil renk ise "yönetişim dönüşümünü" ifade ediyor. Buna karşın, kırmızı renkli dış halka ise Türkiye'nin demokratik standartlarının en yüksek olduğu 2012'deki durumu gösteriyor.

BTI'de siyasi dönüşüm endeksi beş parametreye göre hesaplanıyor: (1) siyasi ve sosyal entegrasyon (*political and social integration*), (2) demokratik kurumların istikrarı (*stability of democratic institutions*), (3) hukukun üstünlüğü (*rule of law*), (4) siyasi katılım (*political participation*) ve (5) devletlilik (*stateness*). Demokrasi statüsünün en yüksek olduğu 2012 ile 2020 yılı kıyaslandığında beş alanda da çarpıcı bir gerileme olduğu görülüyor. Bununla

birlikte en büyük gerileme, demokratik kurumların istikrarı ve hukukun üstünlüğünde yaşandı. 2020 verilerine göre, Türkiye devletlilik alanında 7,0, siyasi katılım alanında 5,8, hukukun üstünlüğü alanında 3,5, demokratik kurumların istikrarı alanında 3,0, siyasi ve sosyal entegrasyon alanında ise 5,3 puan aldı. Başka bir ifadeyle devletlilik alanında kusurlu demokrasiye sahip ülkelerin niteliğini taşıyan Türkiye, siyasi katılım ile siyasi ve sosyal entegrasyon alanında yüksek derecede kusurlu demokrasiler içerisinde yer alıyor. Buna karşın, hukukun üstünlüğü ve demokratik kurumların istikrarı alanında ise ılımlı otokrasi niteliğini taşıyor (BertelsmannStiftung 2020).

Jeopolitik Kırılmalar:

Rojava ve Irak Kürdistan Bölgesi

Çözüm Süreci'nin başarısızlığa uğraması sonrası yaşanan kent çatışmaları ve ardından başlayan OHAL ile Türkiye'de otoriterliğe dönük bir eğilim güçlenirken Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinde de önemli değişimler meydana geldi. Irak ve Suriye'de Kürtlerin askeri ve sosyo-politik mobilizasyonları ve bunların bölgesel ve uluslararası alanda yarattığı etkiler, Türkiye'nin Kürt meselesinde Çözüm Süreci sonrası dönemi belirleyen ana dinamik haline geldi. Bu dönemde, Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde meydana gelen değişimler, AK Parti ve koalisyon ortakları tarafından araçsallaştırılarak otoriter rejim inşasında bir kaynak olarak kullanıldı.

Rojava: Yeni çatışma mekânı

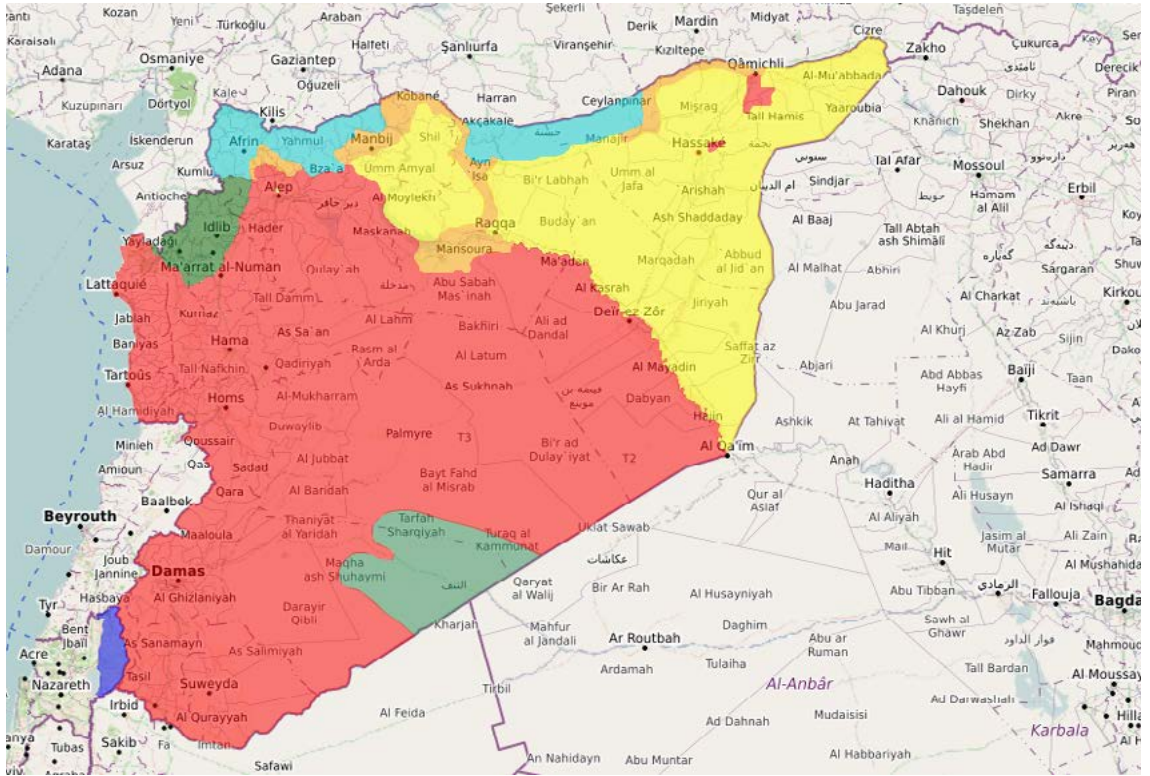
Çözüm Süreci'nde diyalog ve müzakere sürecinin bir parçası olarak ele alınan Rojava, OHAL döneminde, Türkiye'nin Kürt çatışmasının ana mekânı haline geldi. AK Parti yönetimi bir yandan kayyum politikası ve uygulamalarıyla HDP'nin yönetiminde olan tüm belediyeler üzerinde, valilik ve kaymakamlıklar eliyle merkezin doğrudan yönetim ve denetimini kurarken öte yandan Rojava bölgesinde, otonom ya da federe formunda teritoryal bir Kürt egemenliğinin ortaya çıkışını engellemek için tüm kaynaklarını seferber etti.

Türkiye, Suriye sınır hattı boyunca uzanan Rojava bölgesine, 2016 Ağustos'undan itibaren üç kez askeri olarak müdahale etti ve büyük çoğunluğu cihatçı gruplardan oluşan ÖSO (daha sonra Suriye Milli Ordusu [SMO] olarak yeniden yapılandırıldı) güçleriyle birlikte, Suriye topraklarına fiili olarak yerleşti. Ağustos 2016 ile Şubat 2017 arasında, Cerablus ve El-Bab bölgesine, askeri gücüyle yerleşen Türkiye, Rojava'nın üç ana merkezinden biri

olan ve Fırat Nehri'nin batısında kalan Efrîn ile Fırat'ın doğusunda kalan Kobanî ve Cezîre arasında bir tampon bölge oluşturdu ve Rojava'da coğrafi bütünlüğün sağlanmasına dönük girişimlerin önünü aldı. 2018'in Ocak-Mart ayları arasında ise binlerce insanın ölümü ve 100 binden fazla kişinin yerinden edilmesiyle sonuçlanan çatışmalardan sonra Efrîn bölgesine girdi. Ardından, 2019'un 9-23 Ekim tarihlerinde Kobanî ve Qamişlo arasında bulunan Grê Spî (*Tel Abyad*) ve Serêkaniyê (*Ras Al-Ayn*) kentleri ile iki kent arasında kalan bölgeye yerleşti (Bkz.: Harita 2).

Harita 2. Suriye iç savaşında son durum (2021)

Kaynak: Syrian Civil War Map - Live Map of the Syrian Civil War, erişim tarihi: 11.01.2021.

Not: Kırmızı bölgeler Suriye hükümetinin, sarı bölgeler ise Kürtlerin liderlik ettiği Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetiminin denetiminde bulunuyor. Kahverengi bölgelerde Suriye hükümeti ile Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi güçlerinin ortak denetimi söz konusu. Mavi bölgeleri, Türkiye desteklediği cihatçı güçlerle birlikte yönetiyor. Yeşil bölgede ise Hayat Tahrir al-Şam, Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Türkiye'nin desteklediği farklı cihatçı gruplar yönetiyor. Açık yeşil alana ise ABD destekli gruplar hâkim.

Türkiye'nin askeri müdahaleleri sürerken Rojava bölgesinde, askeri yönetimin yanı sıra idari ve siyasi yönetim inşasına dönük girişimler devam etti. Üç kantondan oluşan

Rojava'da, 17 Mart 2016'da, "Kuzey Suriye Demokratik Federasyonu" ilan edildi ve kurucu meclis tarafından anayasa hazırlandı. 22 Eylül 2017'de komün eş başkanları seçimleri, 1 Aralık 2017'de Cezîre, Fırat ve Efrîn olmak üzere üç bölgede belde, ilçe ve kanton meclis üyeleri seçimleri yapıldı. SDG'nin 2017-2018 yılları arasında çoğunlukla Arapların yaşadığı Rakka ve Deyrezor bölgelerinde kontrolü sağlamasıyla birlikte, Kuzey Suriye Demokratik Federasyonu'nun denetimi altındaki alan güneye doğru dikkate değer düzeyde genişledi. Nitekim bu genişlemenin bir sonucu olarak bölgenin adı, Suriye Demokratik Konseyi tarafından, 6 Eylül 2018'de, "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" olarak değiştirildi.

Irak Kürdistan Bölgesi ve bağımsızlık referandumu

Rojava'da yaşanan gelişmelerin yanı sıra, IKB'de 25 Eylül 2017'de gerçekleşen bağımsızlık referandumu, Kürt meselesi çerçevesinde siyasi güç paylaşımı konusunda Türkiye'yi etkileyen bir diğer önemli jeopolitik gelişmeydi. Türkiye'de idari, siyasi ve mali vesayet altında bulunan, sınırlı güce sahip belediye yönetimlerinin bile kayyum politikası ve uygulaması sonucu ortadan kaldırıldığı bir dönemde, IKB'de bağımsızlık referandumu gerçekleşti. Kürdistan'da yaklaşık 4,6 milyon seçmenin %72'si referanduma katıldı ve %92,73 oranda seçmen, Kürdistan'ın bağımsızlığı için "Evet" oyu kullandı (Rudaw 2017).

Katalunya Bağımsızlık Referandumu ile hemen hemen aynı günlerde gerçekleşen Kürdistan Bağımsızlık Referandumu da uluslararası alanda destek görmedi. İsrail dışında hiçbir ülke referandumu desteklemedi. ABD, Rusya ve AB gibi uluslararası güçlerden referandumu erteleme ya da iptal etme talepleri gelirken BM, referandumda hiçbir rol almayacağını duyurdu. İran, Irak merkezi hükümetinin çağrısı üzerine sınır kapılarında giriş ve çıkışları yasaklarken IKB'den kalkan uçaklara da hava sahasını kapattı. Ayrıca Irak ordusuyla sınır hattında askeri tatbikat yaptı (Çiçek 2015, 276–81; BBC News Türkçe 2017a).

Öte yandan, Rojava'da özerk ya da federe bir bölgenin oluşumunu engellemek için tüm kaynaklarını seferber eden AK Parti liderliğindeki Türkiye, İran gibi Kürdistan Bağımsızlık Referandumu'na sert bir şekilde karşı çıktı. Bu referandumu "bir ulusal güvenlik meselesi" (Anadolu Ajansı 2017) olarak değerlendiren Türkiye, siyasi, ekonomik ve askeri tehditlerle referandumu durdurmaya çalıştı. TSK referandumdan bir hafta önce, 18 Eylül'de, Irak askeri güçleriyle sınırda tatbikat yaptı. İki gün sonra IKB'de bulunan Zap, Avaşin-Basyan, Metina ve Garê bölgelerindeki PKK kamplarını savaş uçaklarıyla bombaladı. Referandumdan iki gün önce, Suriye ve Irak'a asker gönderme yetkisini bir yıllık süre için uzatan tezkere, TBMM'de kabul edildi (Euronews Türkçe 2017). Ayrıca, Cumhurbaşkanı Erdoğan, referandumun yapıldığı gün, Türkiye ile IKB arasında bulunan Habur sınır kapısını

tek taraflı olarak kapattıklarını duyurdu (Kekilli 2017). Söz konusu kararı, Türkiye'nin hava sahasını IKB'den kalkan uçaklara kapatması izledi (Dünya 2017). Bu dönemde ayrıca Türkiye'nin IKB'ye Irak ve İran'la birlikte askeri müdahalesi, Habur sınır kapısının bir bütün olarak kapatılması, Kerkük-Ceyhan petrol boru hattındaki sevkiyat ile diğer enerji projelerinin durdurulması, Türkiye'nin bölgedeki yatırımlarının ve ticaretinin sınırlandırılması gibi ekonomik yaptırımlar gündeme geldi (Özçelik 2017).

IKB'nin 2003 sonrasındaki inşası ve gelişimi, Türkiye'nin Kürt meselesi formasyonuna belirleyici bir etki yapıp, önemli bir kaynak işlevi görürken PKK/KCK ve PYD zamanlamanın uygun olmaması, ulusal ittifakın sağlanamamış olması, ulus devlet çağının tamamlanmış olması gibi argümanlarla bağımsızlık referandumunu desteklemedi. Buna karşın HDP, "halkların kendi kaderlerini tayin etmesi ilkesinden hareketle; halklara her türlü desteği ve dayanışmayı göstereceğiz" diyerek desteğini beyan etti. Bununla birlikte Rojava için kurumsal ve insani kaynaklarını mobilize eden HDP, bağımsızlık referandumunda aktif bir tutum almadı. Öte yandan, HÜDAPAR dâhil diğer Kürt partileri, bağımsızlık referandumunu destekledi (Aydın 2017).

Irak merkezi hükümeti ile Türkiye ve İran'dan gelen askeri, siyasi ve ekonomik tehditlere ve ABD, AB ve Rusya gibi küresel güçlerin erteleme veya iptal etme çağrılarına rağmen, Kürdistan Bağımsızlık Referandumu gerçekleşti. Referandumdan yaklaşık üç hafta sonra, 16 Ekim 2017'de Irak ordusu ve Haşdi Şabi güçleri Kerkük'e girdi. Birkaç gün içerisinde, dikkate değer bir çatışma yaşanmadan, IKB askeri gücü *pêşmerge* kuvvetleri tartışmalı bölgelerin tamamından çekildi ve IKB yönetimi, daha önce yönettiği toprakların yaklaşık %40'ının kontrolünü kaybetti (Çiçek 2018, 276–81). Referandum döneminde Irak merkezi hükümeti ile IKB arasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizler, bugün de tam anlamıyla aşılabilmiş değil.

Kürdistan jeopolitiği ve Türkiye'nin artan beka kaygısı

Kürdistan jeopolitiğinde meydana gelen radikal değişimler, Türkiye'nin beka kaygısını artırıyor (Altun 2017; Özçelik 2017; Kekilli 2017). Zira Türkiye, kendi Kürt meselesini çözecek bir siyasi beceriyi ortaya koyamaz ve meseleyi ulusal güvenliği tehdit eden bir "terör ve güvenlik sorunu" olarak görmeye devam ederken güneyinde, son yirmi yılda iki Kürdistan kuruldu. Bunlardan biri federe bir devlet ve bağımsızlık arayışında, diğeri ise *de facto* özerk/federe ve resmi özerklik/federasyon arayışında. Daha açık bir ifadeyle Türkiye'nin güneyinde, Irak ve Suriye'de, Kürt meselesinin çözümüne dönük iki "Arap modeli" gelişti, gelişiyor.

Türkiye'nin Kürt meselesi de her geçen gün büyüyor. Bugün HDP'nin temsil ettiği ana akım Kürt partileri, 1991-2014 döneminde ortalama sekiz ilde etkinlik gösterip seçimlerde %6,5 bandını aşamazken HDP, 2013-2015 Çözüm Süreci ile hızla büyüdü ve %11-13 bandına çıktı. Bu siyasi geleneğin etkinlik gösterdiği il sayısı da sekizden yirmiyeye yükseldi. Yapılan son seçimlerde HDP, aralarında Diyarbakır, Van ve Mardin gibi büyükşehirlerin de olduğu on bir ilde %50 ve üstü oy aldı. Ötesi, İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin ve Adana gibi illerin de içinde bulunduğu toplam on bir metropolde, seçim sonuçlarını etkileyecek düzeyde (%5-17) bir seçmen desteğine kavuştu (Çiçek 2017).

Türkiye, Rojava'ya gösterdiği tepkinin bir benzerini, 2003'te IKB kurulurken de göstermişti. Bununla birlikte, IKB ile ilişkileri özellikle 2007'den itibaren dostane bir zemine kayd ve hem siyasi hem de ekonomik alanda, bölge ile iyi ilişkiler kuruldu (Öğür, Baykal ve Balcı 2014, 43-45; Özdemirkıran 2013). Çözüm Süreci'nin sona ermesiyle Türkiye, hem Rojava hem de IKB'de Kürtlerin teritoryal egemenliklerini kurma ve genişleme arayışlarını bir beka sorunu olarak ele aldı.

Kürt meselesinin jeopolitiğinde meydana gelen değişimlerin, Türkiye'de "milli güvenliği" tehdit eden bir beka sorunu olarak değerlendirilmesinin en az beş nedeni sıralanabilir. İlk olarak, IKB'den sonra Rojava bölgesinde de bir teritoryal Kürt egemenliğinin inşası, hem Türkiye hem de dünyanın dört bir yanındaki Kürtler için yeni bir normatif kaynak işlevi görüyor. Suriye ve Irak'ta gelişen idari ve siyasi modeller, Türkiye Kürtleri için de bir "referans noktası" oluşturuyor. Bu gelişmeden sonra, meseleyi bireysel kültürel haklar ve sınırlı idari yerelleşmeyle çözmek ve yönetmek, Türk siyaseti için kolay olmayacaktır.

İkinci olarak, Rojava ve IKB sadece bir normatif kaynak işlevi görmüyor. Aynı zamanda, kurumsal ve örgütsel düzeyde de bir mobilizasyon kaynağı. Örneğin, Çözüm Süreci'nden sonra Türkiye'nin kendi Kürt meselesini şiddet araçlarıyla yönetmeye yönelmesi ve HDP'yi yargısal ve polisiye şiddet araçlarıyla *de facto* olarak kapatmasına rağmen, HDP'nin %11-12 bandındaki gücünü koruduğu biliniyor (Cumhuriyet 2020). Bu konuda bir yandan bu şiddete gösterilen tepkiler işlev görürken bir yandan da Rojava ve IKB'de Kürtlerin elde ettikleri kazanımların motive edici etkisinden söz edilebilir. Yine, Kürt meselesinin uluslararası alanda görünürlüğü'nün artmasında, Kürtlerin Avrupa ülkeleri ve ABD başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında mobilize olmaları önemli bir rol oynadı. Ayrıca, Rojava ve IKB'nin, Türkiye'deki muhalif Kürtler için yeni bir sığınak işlevi gördüğünü not etmek gerekir. Geçmişte, polisiye ve yargısal şiddet sonucu büyük oranda Avrupa'ya yönelen Kürt siyasetçi ve aktivistler, bugün Avrupa'nın yanı sıra hem Rojava'ya hem de IKB'ye yerleşiyor.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin Kürt meselesi ile Rojava meselesi büyük oranda bütünleşmiş durumda. Zira Çözüm Süreci'nde diyalog ve uzlaşının bir parçası olan Rojava, sürecin çökmesiyle Türkiye ve PKK/KCK arasındaki çatışmaların ana mekânı haline geldi. Önceki bölümlerde altı çizildiği üzere, IKB'ye kıyasla Rojava'nın Türkiye'nin Kürt meselesine etkisi ve Türkiye Kürtlerini mobilize edici etkisi, çok daha büyük oldu. Kobani olayları etrafında Türkiye'de süren siyasi tartışmaların kendisi, tek başına bu bütünleşmeyi teyit ediyor.

Dördüncü olarak, Rojava meselesi ve Kürdistan'da gerçekleşen bağımsızlık referandumuyla birlikte, Kürt/Kürdistan meselesinin uluslararası alandaki görünürlüğü geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde arttı. Özellikle, Türkiye'nin Rojava'ya dönük askeri müdahaleleri, söz konusu uluslararası ilgiyi Suriye Kürtlerinden öteye tüm Kürtlere çekti. Son yıllarda Türkiye'nin Kürt meselesine ilişkin konularda, uluslararası medya organlarında artan haber sayısı bile tek başına bu ilgiyi anlamaya yetiyor.

Son olarak, ABD ve Rusya gibi emperyal güçler doğrudan sorunun bir parçası haline geldi. ABD zaten IKB'nin 2003'teki kuruluşuna destek sundu ve yaklaşık yirmi yıldır Kürtlerle kurduğu ilişkileri sürdürüyor. Öte yandan Suriye iç savaşıyla birlikte, Kürt meselesinin uluslararasılaşmasının aldığı boyut nitelik değiştirdi. Hem ABD'nin hem de Rusya'nın Kuzey ve Doğu Suriye bölgelerinde güçlerinin ve üslerinin bulunması, Rusya'nın Özerk Yönetim ile Esad rejimi arasında arabuluculuk yapması, ABD'nin 2020 yılı boyunca Rojava'daki Kürt partilerini bir araya getirme ve ortak bir siyasi liderlik oluşturma çabaları, Kürt meselesinin uluslararasılaşmasının vardığı boyutları gösteriyor.

Yukarıdaki hususlar dikkate alındığında, Rojava ve IKB'nde yaşanan gelişmelerin, kendi Kürt meselesini siyasi yollarla çözme kabiliyeti gösteremeyen Türkiye'de, otoriterleşmeyi beslediği söylenebilir. Ötesi, artan beka kaygısının, Kürt meselesinin çözümüne dönük siyasi güç paylaşımı konusunda bir dönüşüm şansını azalttığı da ileri sürülebilir. Bununla birlikte, sınır-ötesi ve bölgesel bir sorun olan Kürt/Kürdistan meselesinin çözümüne dönük, ülkenin güneyinde gelişen "Arap modelleri" Türkiye'yi, idari ve siyasi ademi merkeziet çerçevesinde yeni bir reform ve Kürt meselesinin çözümüne dönük bir "Türk modeli" geliştirmeye de zorlayabilir. Mevcut durumda içerde ve dışarıda yarattığı yüksek siyasi, ekonomik ve diplomatik maliyetler, bu siyasetin sürdürülebilir olmadığını gösteriyor. Daha da önemlisi, "beka" odaklı mevcut siyasetle Türk siyaseti ve devleti için, kısa vadede bazı "kazanımlar" elde edilmiş gibi görünse de Kürt meselesinin, orta ve uzun vadede çok daha ağır bir "maliyetle" Türkiye'nin

önüne çıkma ihtimalini güçlendiriyor. Kürt meselesinde siyasi güç paylaşımı taleplerinin geri çekildiği 1999-2004 dönemi ile mevcut durum kıyaslandığında, Türkiye açısından, meselenin “siyasi maliyetlerinin” her geçen gün yükseldiği açıktır. Kürt meselesinin uluslararasılaşması, ABD ve Rusya gibi emperyal güçlerin meseleye müdahil olmaları, güçlenen bu ihtimalin en önemli göstergesi. Sonuncusu ve en önemlisi, Kürt meselesinin tarihsel hikâyesi, “terör ve güvenlik” siyaseti ve şiddete dayalı uygulama araçlarının meseleyi ötelemekten ve kayıpları artırmaktan başka bir işlevi olmadığını gösteriyor. Irak ve Suriye Kürtlerinin deneyimleri, bu işlevsiz siyasetin geleceğinin olmadığını teyit ediyor.

Bu ve önceki iki bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusundaki dinamikler, tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektifle analiz edildi. Sonraki bölümde, söz konusu tarihsel inşa süreci içerisinde oluşmuş engeller ile imkânlar, kaynaklar ve fırsatlar dikkate alınarak, Kürt meselesinde kısa vadede siyasi barışın, orta ve uzun vadede ise kalıcı ve istikrarlı bir çözümün sağlanması için öneriler sunuluyor.

GÜÇ PAYLAŞIMI VE

ADEMİ MERKEZİYET:

ENGELLER, İMKÂNLAR

VE SEÇENEKLER

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, 1921 Anayasası'ndan bugüne uzanan tarihsel süreç dikkate alındığında, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda, Türkiye'nin önündeki seçenekler neler? Farklı zaman ve mekânlardaki uygulamalar dikkate alındığında, Kürt meselesi gibi kimlik temelli teritoryal bir çatışmanın çözümü için ideal güç paylaşımı ve ademi merkezîyetçi çözüm nedir? Yine, mevcut şartlarda Kürt meselesinin çözümü ve siyasi barış bağlamında reel senaryo ne olabilir?

Bu bölümde, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyete ilişkin tartışma bağlamları ve Kürt meselesinin tarihsel arka planı dikkate alınarak yukarıdaki sorulara cevap aranıyor. Bu bağlamda, siyasi güç paylaşımına dönük olası bir gelişmenin önünde duran temel engeller ele alınıyor. Ayrıca, böylesi bir gelişmeye yol açabilecek imkânlar ve olası fırsatlar değerlendiriliyor. Son olarak, mevcut engeller ve imkânlar göz önünde bulundurularak Türkiye'de, Kürt meselesinde kalıcı bir çözüm sağlayacak olası güç paylaşımı ve ademi merkezîyet modeline yer veriliyor.

Öne sürülen temel tez şudur: Türkiye'de kısa ve orta vadede olası senaryo, genişletilmiş idari ademi merkezîyettir. Böylesi bir çözüm, Kürt çatışmasının sonlanması ve PKK/KCK'nin silahsızlanması sağlayabilir. Bununla birlikte, kapsayıcı ve kalıcı bir çözüm için bölgesel idari ve siyasi ademi merkezîyet gerekiyor.

Engeller

Önceki bölümlerdeki tartışmalar dikkate alındığında, Türkiye'de siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda, beş temel engelin olduğu söylenebilir. Bu engeller şunlardır: Tarihsel güvenlik kaygısı ve beka söylemi, aşırı merkezîyetçi devlet ve siyaset geleneği, bölgesel eşitsizlik ve ekonomik kaynakların merkezileşmesi/kümelenmesi, Kürt çatışmasının ademi merkezîyet üzerindeki gölgesi, Türk siyasetinin Kürt meselesine dair sınırları ve Kürt meselesinin araçsallaştırılması.

Tarihsel güvenlik kaygısı ve beka söylemi

Siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda hiç kuşkusuz en büyük engeli, tarihsel güvenlik kaygısı ve beka endişesi oluşturuyor. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan toprak kayıpları, söz konusu kaygının ana temelini oluşturuyor. Türk siyaseti ve Türk devlet geleneğinde bir kırılma anını oluşturan bu dönem, Cumhuriyet dönemi boyunca devletin ve siyasetin formasyonunda belirleyici bir referans noktası işlevi gördü.

Cumhuriyet'in kuruluşundan önce başlayan ve 1940-60'lı yıllardaki görece siyasi sessizlik dışarıda bırakılırsa 20. yüzyıl boyunca süreklilik arz eden Kürt itirazı ve sosyo-politik mobilizasyonu, Türk siyaseti ve devletine hâkim olan bu beka ve güvenlik kaygısını canlı tuttu. 1984'ten bu yana devam eden çatışmaların boyutları ve yarattığı sonuçlar, söz konusu kaygıyı daha da büyüttü.

Türk siyaseti ve devletindeki beka kaygısının, 2000'li yıllarda, Kürt/Kürdistan meselesinin jeopolitik denkleminde meydana gelen dramatik değişimlerle birlikte daha da arttığı söylenebilir. Zira hem Irak'ta bir federe Kürt devletinin kurulması ve bağımsızlık arayışlarının olması hem de Suriye'de Rojava bölgesinde *de facto* bir özerk/federe bölgenin ortaya çıkması ve bunu resmileştirme arayışları, tarihsel güvenlik endişesi ile beka kaygısını oldukça artırmış durumda. Türkiye'deki ana akım Kürt siyasetinin son yıllardaki dikkate değer büyümesi, yaklaşık yirmi ili kapsayan bir bölgede güçlü bir sosyo-politik mobilizasyonun olması, yine metropollerde siyasal formasyonu belirleyecek ölçüde taban bulması, son beş yıl içerisinde bu beka kaygısını önemli ölçüde kabarttı.

Burada nüfus ve coğrafyadan da bahsetmek gerekiyor. Yukarıdaki tüm dinamiklerin yanı sıra Kürtlerin Türkiye'deki nüfusunun büyüklüğü ve metropollere yoğun bir göç olmasına rağmen hâlâ kendi tarihsel topraklarında çoğunluğu oluşturması, beka kaygısını besliyor. Üstelik Kürt nüfusunun yoğunlaştığı coğrafya, Türkiye coğrafyası içerisinde önemli bir yer tutuyor. Türkiye'nin Irak, Suriye ve İran sınırlarının öte yakasındaki coğrafyalarda Kürtlerin yaşaması, durumu daha da ciddileştiriyor. Özetle, bir devlet mühendisliğiyle yönetilmesi neredeyse imkânsız demografik ve coğrafi dinamikler, Türk siyaseti ve devletinin tarihsel beka kaygısını sürekli olarak besliyor.

Aşırı merkezîyetçi devlet ve siyaset geleneği

İkinci olarak, aşırı merkezîyetçi devlet ve siyaset geleneğinin altını çizmek gerekir. 20. yüzyılın başındaki ademi merkezîyet tartışmaları ve savaş koşullarındaki 1921 Anayasası dışarıda bırakılırsa Türkiye'de, 19. yüzyılın ilk yıllarında başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluşundan 2000'li yıllara kadar devam eden, aşırı merkezîyetçi bir devlet geleneği bulunuyor. Çok partili yıllarda kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu kapsamında, yerel yönetimleri güçlendirme gündeme gelse de tartışmalar, gerçek anlamda bir ademi merkezîleşmeden ziyade, yetki genişliği çerçevesinde merkezi idarenin yerel teşkilatlarını güçlendirme üzerinde yoğunlaştı.

2000'li yıllarda, AB reformları kapsamında yerel yönetimleri güçlendirmeye dönük kimi reformlar yapılsa da esas olarak merkezi idarenin yetkileri, yetki genişliği çerçevesinde, valiliklerin yönetimindeki il özel idarelerine verildi. Bu dönemde kısmi olarak belediyelerin idari yetkileri de genişletildi. Ayrıca yerel yönetimlerin idari ve mali özerklikleri, yasal düzenlemeler içerisinde yer aldı. Bununla birlikte, özellikle 2010 sonrası kurulan yeni bakanlıklar ve bakanlıklar düzeyindeki düzenlemelerle yerel yönetimlerin sahası, dikkate değer düzeyde daraltıldı. Özetle bu dönemde hâkim yaklaşım ademi merkezîyet değil, merkezin yerellerdeki idare kapasitesini güçlendirme ve yayma anlamında dekonsantrasyondur.

Merkezîyetçi devlet geleneğine uyumlu olarak Türkiye'de, aşırı merkezîyetçi bir siyaset geleneği hâkim. Ademi merkezîyet talebinde bulunan ana akım Kürt partileri dahil siyasi partilerinin neredeyse tamamı, bu aşırı merkezi yönetim geleneğini yeniden üreten kurum ve alanlar. Bu anlamda, devletin ademi merkezîyetçi bir anlayışla dönüştürülmesinde kritik bir role sahip olan partilerin, merkezîyetçi bir yönetim geleneğine sahip olması göz ardı edilemeyecek bir engeli oluşturuyor.

Son olarak, Türk tipi başkanlık sistemiyle birlikte hem devlet örgütlenmesine hem de siyasete hâkim olan merkezîyetçi eğilimler güçlenmiş durumda.

Bölgesel eşitsizlik ve ekonomik kaynakların merkezileşmesi/kümelenmesi

Türkiye'de kronikleşmiş bölgesel eşitsizlik sorunu ve ekonomik kaynakların sınırlı sayıda merkezde kümelenmesi, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet önünde dikkate değer bir engel oluşturuyor. Zira siyasetin temel işlevlerinden biri de maddi ve sembolik kaynakların yönetimi ve paylaşımıdır. Bu anlamda, siyasi güç ile maddi ve sembolik kaynakların merkezileşmesi ve eşitsiz dağıtımı arasında doğrudan bir ilişki bulunuyor.

Türkiye'de siyasi gücün paylaşımı ve ademi merkezîyet, ekonomik kaynakların daha fazla merkezde ve daha fazla aktör arasında dağıtımına geleceği için, kaynak yönetiminde merkezîyetçi geleneğe göre şekillenmiş aktör ve yapıların böylesi bir dönüşümü tercih etmeyecekleri açıktır. Öte yandan, Cumhuriyet tarihi kadar geçmiş olan, bölgesel eşitsizlik ve kaynakların İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa gibi büyükşehirlerin merkezini oluşturduğu batı bölgelerinde yoğunlaşması sürecinin dönüştürülmesi kolay olmayacaktır. Böylesi tarihsel bir eğilimi tersine çevirmek ve kaynakların dengeli mekânsal paylaşımını sağlayacak yeni bir politika uygulamak, dikkate değer zorluklar içerecektir.

Kürt meselesinin ademi merkezîyet üzerindeki gölgesi

Dördüncü olarak, Kürt meselesinin Türkiye'de siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet üzerindeki gölgesinin altını çizmek gerekir. Siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet, kimlik temelli teritoryal çatışmaların çözümünü kolaylaştırır; ancak sadece bu meseleye indirgenemez. Demokrasinin gelişmesi, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve dengeli mekânsal gelişim ile kamu idaresinin rasyonalizasyonu ve modernizasyonu, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyetin ilişkili olduğu üç ana meseleyi oluşturuyor.

Türkiye'de söz konusu üç alanda yaşanan sorunların aşılmasında, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet önemli bir işlev görecektir. Bununla birlikte, Türkiye'nin yüzyıllık Kürt meselesi, siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet tartışmalarında söz konusu üç meseleyi görünmez kılıyor, bu meselelerin ele alınması ve tartışılmasını önüyor. Ötesi, konuya dair tartışmalarda mesele Kürt coğrafyasıyla ve Kürtlerle sınırlı sorunlar olarak ele alınıyor.

Otoriter rejim inşasında Kürt meselesinin araçsallaştırılması

Bu noktada son olarak, ana akım Türk siyasetinin Kürt meselesine dair tarihsel ve güncel sınırlarını ve sorunu araçsallaştıran yaklaşımını değerlendirmek gerekiyor. Bu konuda altı çizilmesi gereken en önemli husus şudur: Türkiye'de siyasal rejimin formasyonunda Kürt meselesi kritik bir rol oynuyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak günümüze kadar Kürt meselesi, otoriterliğin inşası, sürdürülmesi ve konsolidasyonunda işlevsel ve zengin bir kaynak olarak kullanıldı. Bu anlamda, ana akım Türk siyasetinin, söz konusu otoriter rejimi inşa ederken Kürt meselesini araçsallaştırdığını belirtmek gerekir. Kürt sahası, Türkiye'de devlet şiddetinin ve dayandığı kurumsal geleneğin esas üretim ve uygulama alanı oldu. Bununla beraber, otoriter rejim unsurlarının eylem alanı sadece Kürt sahasında kalmadı ve bölgeden taşarak tüm Türkiye'ye yayıldı. Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli örneklerine tanık olduğumuz bu durumun son örneğini, hiç kuşkusuz kayyum politikası ve uygulamaları oluşturuyor. Ana akım Kürt siyasetinin iktidarda olduğu belediyelere atanan kayyumlar, Covid-19 pandemi döneminde görüldüğü üzere, merkezi idarenin İstanbul, Ankara, Mersin, Eskişehir gibi illerde büyükşehir belediyelerinin çalışmalarına müdahalesinin zeminini oluşturdu. Yine, 2020'de Boğaziçi Üniversitesi'ne dışarıdan atanan rektör ile gündeme gelen "kayyum rektör" söylemi ve sivil toplum örgütlerine kayyum atama düzenlemesi, devletin Kürt alanındaki idare etme biçiminin genel idare etme biçimini şekillendirdiği gösteriyor.

Siyasi-idari alanda olduğu gibi sosyo-ekonomik alanda da Kürt meselesinin araçsallaştırıldığı söylenebilir. Çok katmanlı eşitsiz gelişim ilkesine dayalı olan kapitalist ekonomide, ülkeler arasında, ülkeler içerisinde bölgeler, bölgeler içerisinde şehirler ve şehirler içerisinde ilçe ve mahalleler arasında eşitsizlik sürekli olarak üretilir. Genel olarak bu eşitsizlik, az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere kaynak transferi yoluyla derinleşir. Söz konusu eşitsiz gelişimde etnik/ulusal, dinsel/mezhepsel kimliklerle toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri işlevsel bir rol oynar ve çoğu durumda bu çoklu eşitsizlikler çakışır. Daha açık bir ifadeyle kapitalist ekonomide sınıfsal ilişkilerin inşasında, etnik/ulusal, dinsel/mezhepsel ve toplumsal cinsiyet temelli farklılıklar bir kaynak olarak işlev görür. Kürt meselesi bağlamında Türkiye'nin sosyo-ekonomik tablosu irdelendiğinde, benzer bir durumun olduğu görülür. Bu anlamda, etnik/ulusal kimliklere dayalı sınıfsal inşa süreci konusundaki tarihsel gelenek ile bu dönemde oluşan aktör ve yapılar, ters yönde bir siyasal, kurumsal ve toplumsal dönüşüm önünde dikkate değer bir engel oluşturur.

Ana akım Türk siyasetinin Kürt meselesine dair sınırları, sorunun siyasal güç paylaşımı ve ademi merkezîyet odaklı çözümünü zorlaştırıyor. Bu konuda en az üç alanda aşılması zor sınırlar bulunuyor. Bunlardan ilkinî düşünsel ve entelektüel sınırlar oluşturuyor. Etnik/ulusal meselelerin kapsamı, ortaya çıkış dinamikleri, formasyonu ve çözümünü konularında meseleyi aşmayı sağlayacak bir düşünsel ve entelektüel birikim oldukça sınırlı. Ana akım Türk siyasetinin genel olarak etnik/ulusal ve dinsel/mezhepsel kimlik meselelerine, özelde Kürt meselesine dair çözüm tahayyülleri geniş bir ufuk sunmuyor. Kimlik temelli sorunlar ve ademi merkezîyet meselesi, özellikle Avrupa ülkeleri gibi liberal ve sosyal demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde önemli oranda çözüldü. Bu konuda düşünsel anlamda dikkate değer bir birikim oluştu. Bununla birlikte, Türkiye'de ne seküler sağ siyasal gelenek ne de İslami muhafazakâr sağ siyasal gelenek, Kürt meselesi gibi etnik/ulusal meselelere çözüm sunacak bir düşünsel ve ideolojik birikim ve formasyona sahip değil.

Ana akım Türk siyaseti, düşünsel ve entelektüel sınırlarla bağlantılı olarak siyasal anlamda da aşılması kolay olmayan sınırlara sahip. Türkiye'de siyasal güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda, dikkate değer siyasal tartışma ve çözüm önerileri birikebilmiş değil. Meseleye dair tartışmalar, bugüne kadar, kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonundan öteye geçmedi. Siyasal güç paylaşımı ile demokratikleşme, sosyo-ekonomik gelişme, dengeli mekânsal gelişim ve kaynak bölüşümü, kimlik temelli çatışmalar arasında ilişki kuran siyasal çözüm önerileri, bugüne kadar bir parti tarafından topluma sunulmuş ve tartışılmış değil. 1990'lı yıllardaki

federasyon tartışmaları ve kısmen 2010 sonrası eyalet sistemine dair sınırlı tartışmalar bir yana bırakılırsa bu alanda büyük bir boşluğun olduğu söylenebilir. Nitekim tam da bu boşluktan dolayı, 2004-2007 döneminde gündeme gelen kamu yönetimi reformu, esasında dekonsantrasyon ve belediyelerin idari yetkilerinin sınırlı düzeyde genişletilmesini ifade etmesine rağmen, seküler sağ siyaset bunu bir bölünme, projenin sahibi İslami muhafazakâr sağ siyaset ise devrim olarak sundu.

Düşünsel ve entelektüel alan ile siyasal alandaki sınırların yanı sıra, toplumsal mobilizasyon düzeyindeki sınırların da altını çizmek gerekiyor. Siyasi parti ve hareketler kadar bunların dayandığı toplumsal tabanın siyasi ve sosyal mobilizasyonları da Kürt meselesinde, çözüm odaklı bir siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezietiyi zorlaştırıyor. Zira uzun yıllara dayalı siyasal mobilizasyon süreçleri sonucu, neredeyse tüm parti tabanları içerisinde, çoğulcu kimlik politikaları ve siyasi güç paylaşımını dışlayan bir siyasal kültür oluşmuş durumda. Bu anlamda, düşünsel ve entelektüel alan ile siyasal alan kadar toplumsal alanda da yüzyıllık Kürt meselesinin “hikâyesini” kavrama ve siyasi güç paylaşımına olanak tanıyacak bir ademi merkezietçi çözüm üretme kapasitesinin yeterince oluşmadığı söylenebilir.

Kürt meselesi konusundaki sınırları aşmaya dönük girişimlere siyaset kurumu liderlik edebilir. Bununla birlikte ana akım Türk siyaseti, çözüm üretme odaklı değil ve esasında Kürt meselesini araçsallaştırıyor. Bu yaklaşım bazen Kürt çatışmasını barış ve diyalog söylemleriyle yatıştırma şeklinde ortaya çıkarken bazen de “terör ve güvenlik” söylemleriyle devlet şiddeti olarak vuku buluyor. Her iki siyaset de esas olarak meseleyi çözmeyi değil, Ankara'daki güç ilişkilerini korumayı ya da yeniden kurmayı merkeze alıyor. 1999 sonrası yaşanan diyalog ve çözüm süreçleri ile sonrasında meydana gelen şiddete dönüş dönemleri, bu araçsal aklın tipik örnekleri olarak ele alınabilir.

Bu noktada en önemli husus şudur: Bu yaklaşım ana akım Türk siyasetinin tamamına hâkimdir. Neredeyse iki asırlık ömrü olan, insani ve mali açıdan büyük kayıplar yaratan Kürt meselesine ilişkin, ana akım Türk siyasetindeki hiçbir partinin bir çözüm modelinin bugün bile olmaması, bu argümanı teyit ediyor. Anadilde eğitim, resmi dil gibi dilsel ve kültürel haklar meselesi; yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve ademi merkezietiyi gibi idari-siyasi düzenlemeler; silahsızlanma, ordu ve polislin yeniden düzenlenmesi, zorla yerinden etme, kayıplar, geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin ortaya çıkarılması gibi boyutları olan şiddet meselesi başta olmak üzere, Kürt meselesinin ana parametrelerine ilişkin sistematik bir çözüm önerisi olan herhangi bir ana akım Türk partisi bulunmuyor.

İmkânlar, Kaynaklar ve Fırsatlar

Yukarıda sayılan engeller, Türkiye'de siyasi güç paylaşımını sağlayacak bir ademi merkezîyetçi siyasi ve idari düzenlemenin oldukça zor olacağını gösteriyor. Bununla birlikte, bu zorlukları aşmaya olanak tanıyacak imkânlar, kaynaklar ve fırsatlar da bulunuyor. Önceki bölümlerde yapılan tartışmalar dikkate alındığında, en az sekiz ana imkânın/kaynağın ve fırsatın altı çizilebilir:

1. Ademi merkezîyet konusundaki tarihsel birikim
2. Kamu yönetimi bağlamında ortaya çıkan yerel ve bölgesel yönetim deneyimi
3. Yerel ve bölgesel idareye dair 2000 sonrası reformlar
4. Kamu idaresinde modernizasyon ve rasyonalizasyon fırsatı
5. Sosyo-ekonomik gelişme ve dengeli mekânsal büyüme fırsatı
6. Türkiye'nin siyasi haritası ve ademi merkezîyet ihtiyacı
7. Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi ve bir denge ve denetleme gücü olarak yerel yönetimler
8. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda ana akım siyasi partiler arasındaki mutabakat

Ademi merkezîyet konusundaki tarihsel birikim

Siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda var olan tarihsel birikim, Türkiye'de siyasi ve idari dönüşüm için ilk imkânı oluşturuyor. Bu konuda üç önemli kaynağın altını çizmek gerekiyor. İlk olarak, bugün her ne kadar özerklik talepleri ya da "Kürdistan" söylemi, hâkim Türk siyaseti içerisinde kabul edilemez olarak değerlendirilse de Kürtlerin yerel düzeylerdeki özerklikleri, Osmanlı döneminde, 19. yüzyılın ortalarına kadar süren önemli bir idari ve siyasi miras olarak duruyor. Ana akım Türk siyaseti ve partilerinin tamamı, Osmanlı geleneğini sahiplense de bu gelenek içerisindeki söz konusu mirası görmezden geliyor. Bununla birlikte, 2013-2015 Çözüm Süreci'nde, dönemin Başbakanı R. T. Erdoğan'ın Osmanlı'daki eyalet sistemi hatırlatmaları, Kürdistan ve Lazistan eyaletlerinin varlığına işaret etmesi, söz konusu tarihsel deneyimin bir kaynak olarak değerlendirilebileceğini gösteriyor.

İkinci olarak, 20. yüzyılın başlarında, özellikle Prens Sabahaddin'in liderlik ettiği ademi merkezîyet tartışmalarının altını çizmek gerekir. O dönem yapılan tartışmalar hem konuya dair düşünsel ve entelektüel birikim açısından hem de bu söyleme dayalı siyasal örgütlenme ve mobilizasyon örneği sunması bakımından önemli bir kaynak teşkil ediyor.

Son olarak, 1921 Anayasası önemli bir tarihsel miras olarak duruyor. Kürt meselesinin kalıcı çözümü, yeni bir siyasal düzeni ve toplumsal sözleşmeyi gerektirir. Bu noktada, Kürt meselesinin bir anayasal sorun olduğunu not etmek gerekir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hazırlanan ve vilayetlerin muhtariyetini (özerkliğini) içeren 1921 Anayasası, bu anlamda önemli bir kaynak işlevi görebilir.

Yerel ve bölgesel yönetim deneyimi

Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca oluşan yerel ve bölgesel idare deneyimi, bir diğer önemli kaynaktır. Bu konuda hem vilayet, il özel idaresi, belediye ve muhtarlıklardan oluşan yerel yönetimlerden hem de bakanlıkların yerel ve bölgesel teşkilatlarından bahsetmek gerekiyor.

Türkiye'deki yerel ve bölgesel yönetim deneyimi, esas olarak dekonsantrasyon ilkesi çerçevesinde şekillenmiş durumda. Yerel ve bölgesel kamu idaresi, merkezi idarenin uzantılarını oluşturuyor. Bununla birlikte, yüzyıllık idare geleneğinin ortaya çıkardığı yerel ve bölgesel idare kapasitesiyle ademi merkezîyetçi bir idari ve siyasî yapı için de işlevsel bir kaynak sunuyor. Bu anlamda dekonsantrasyon, ademi merkezîyetçi bir yapıya geçiş için uygun bir zemin oluşturuyor. Örneğin, valilerin seçilmesi ve valiliklerin belediyeler gibi seçilmişler tarafından yönetilmesi durumunda, mevcut vilayet yönetimlerinin dönüşümü üzerinden, il ölçeğinde, bir ademi merkezî sistem inşa edilebilir.

Bu konuda ayrıca belediye deneyiminin altını çizmek gerekiyor. Yüzyıllık belediye deneyimi siyasî güç paylaşımı ve ademi merkezîyet için en önemli kaynağı oluşturuyor. Merkezi idarenin siyasî, idari ve mali vesayetine rağmen, hem siyasî yerelleşmesi ve toplumsallaşması hem de merkezî idare karşısında dengeleyici bir gücün oluşması bakımından, Türkiye'nin demokratik düzeni için önemli bir kurumsal yapıyı ve geleneği temsil ediyor. Bu anlamda, Türkiye'de ademi merkezîyete dönük bir reformun temel dayanağını belediyeler oluşturuyor.

Kamu yönetimi reformu girişimleri

2000'li yıllarla birlikte gündeme gelen ve çeşitli düzenlemelerle devam eden kamu yönetimi reformu girişimleri ve sonuçları, siyasî güç paylaşımı ve ademi merkezîyet konusunda bir diğer önemli imkânı/kaynağı oluşturuyor. 2004-2007 arasında il özel idareleri ve belediyelerin idari ve mali özerkliklerinin tanınması, bu konuda ilk

altı çizilmesi gereken husus. Türkiye’de yerel yönetimlerin özerkliği, siyaset alanında neredeyse bir tabu olarak değerlendiriliyor olmasına rağmen, 2000’li yıllardaki kamu yönetimi reformu kapsamında hem il özel idarelerinin hem de belediyelerin idari ve mali özerklikleri tanındı ve bu husus kabul edilen kanunlar içerisinde yer aldı. Söz konusu özerkliğin sınırları oldukça dar olsa da idari ve mali özerkliğin yerel yönetimler hukuku içerisinde yer alması, önemli bir referans oluşturuyor.

Üç kademeli bölgeselleştirme ve ikinci kademe yirmi altı bölge için kalkınma ajanslarının kurulması, kamu yönetimi kapsamında ortaya çıkan bir diğer önemli imkân olarak değerlendirilebilir. Söz konusu düzenlemeler, her ne kadar dekonsantrasyon ilkesi çerçevesinde merkezi idareye bağlı birimler olarak yapılandırılrsa da bölgesel sosyo-ekonomik planlama konusunda dikkate değer bir idari kapasite oluşturdu. Bu kapasite, bir yandan bölgesel düzeyde bir ademi merkezîyet için imkân sunarken öte yandan ademi merkezîyet ve siyasi güç paylaşımı ile sosyo-ekonomik gelişme, kaynak bölüşümü ve dengeli mekânsal gelişim arasında ilişki kurmaya fırsat sunuyor.

Son olarak, 2014’te yürürlüğe giren 6360 sayılı Yasa ile büyükşehir belediyelerin yapısını değiştiren kanunun altı çizilmelidir. Yapılan düzenleme tüm sınırları ve sorunlarına rağmen, Türkiye nüfusunun dörtte üçünden fazlasının yaşadığı otuz büyükşehirde metropoliten belediyelerin görece olarak güçlendirilmesi, Türkiye’de özellikle bölgesel ölçekli bir ademi merkezîyete zemin oluşturabilir.

Modern ve rasyonel bir kamu idaresi fırsatı

Değişimin ve sürekli belirsizliğin hâkim olduğu, üretim ve tüketim sistemlerinin çeşitlendiği ve yerelleştiği, hız ve esnekliğin önem kazandığı günümüz dünyasında, kamu yararını merkeze alan modern ve rasyonel bir kamu yönetimi inşası önem arz ediyor. Covid-19 pandemi sürecinin de gösterdiği üzere, gücün ve yetkinin merkezileştiği yönetsel yapılar, tüm aksi iddialara rağmen etkin ve verimli bir kamu hizmeti sunmaktan uzaktır. Sorunların ve ihtiyaçların doğru ve hızlı bir şekilde tespiti; kapsayıcı ve esnek bir planlama, çoklu kaynak mobilizasyonuna dayalı bir uygulama, yurttaşların ve sivil toplumun katılımına dayalı etkili bir izleme ve denetleme sistemi, ademi merkezîyetçi bir kamu idaresini gerektirir.

Yerel farklılıklara duyarlı, su havzaları başta olmak üzere fiziki coğrafyaları, ekonomik, sosyal ve demografik değişkenleri dikkate alan kapsayıcı bir ademi merkezîyet reformu, kamu idaresinde modernizasyon ve rasyonalizasyon sağlayarak hizmetlerin sunumunda

daha etkin ve verimli bir yapı ortaya çıkaracaktır. Böylesi bir reform girişimi, yerel ve bölgesel planlama süreçlerini iyileştirme, uygulama süreçlerinde uyum ve bütünlüğü sağlama, iyileştirilmiş bir mali, insani ve bilgi temelli kaynak yönetimi fırsatı sunacaktır.

Kapsayıcı ve dengeli mekânsal gelişme fırsatı

Sosyo-ekonomik alandaki yüzyıllık merkezîyetçi yönetim geleneği, bir yandan gelişimi sınırlandırırken öte yandan iller ve bölgeler arasında devasa eşitsizlikler ortaya çıkardı. Nitekim, hiçbir gelişmiş Batı toplumunda görülmeyen bir tarzda, Türkiye'de 1975 yılından bu yana otuz milyonu aşkın kişi, daha iyi bir hayat için, yaşadığı yerden çoğunluğu metropol kentler olmak üzere, başka bir mekâna taşındı. Bu, toplam nüfusun %40'ının, yetişkin nüfusun ise yarısından fazlasının göç ettiğini gösteriyor (Ağırdır 2020, 274–78). Tek başına bu tablo bile merkezîyetçi yönetimin ekonomik ve sosyal gelişimdeki başarısızlığını teyit ediyor.

Siyasi güç paylaşımı ve ademi merkezîyet, Türkiye için kapsayıcı ve dengeli mekânsal gelişme fırsatı sunabilir. Ekonomik ve sosyal alanın yönetiminde yerelleşme ve bölgeselleşme, her şeyden önce sosyo-ekonomik politikaların belirlenmesinde dikkate değer bir iyileşme sağlayacaktır. Zira aşırı merkezîyetçi yönetsel yapıdan farklı olarak, yerel ve bölgesel yönetimlerin güçlü olduğu durumda, yerel ihtiyaçları yerinde, doğru ve zamanında belirlemek; kaynaklar ve imkânlar kadar eksikleri ve engelleri doğru analiz etmek; değişen şartlara hızlı bir şekilde uyum sağlamak daha kolay olacaktır. Tüm il ve bölgelerin sosyo-ekonomik politika ve planlarının Ankara'da belirlenmesi yerine, her bir yerel ve bölgede politikaların belirlenmesi ve planların hazırlanması, sorunların çözümünü ve sosyo-ekonomik gelişimi kolaylaştıracaktır. Böylesi bir yapıda merkezi idarenin ortak sorunlara odaklanması, il ve bölgeler arasında denge ve koordinasyon sağlaması daha kolay olacaktır.

Politika belirleme ve planlama süreçleri kadar insani, maddi ve bilgi temelli kaynakların yönetim ve mobilizasyonu da ademi merkezîyetçi bir kamu idaresinde daha etkin ve verimli hale gelecektir. Zira politika belirleme ve planlama süreçleri kadar, uygulama süreçleri de iyileşecektir. Mevcut durumda il ve bölgelerin kaynakları İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ile Adana-Mersin il ve etki alanlarındaki bölgelere aktarılıyor (Keyman vd. 2017, 21–23; O. Işık 1995). 1980 sonrasında bu odaklara Eskişehir, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi iller eklense de (Keyman vd. 2017, 195–203) eşitsiz mekânsal gelişim, kapsayıcı bir gelişmeyi engelliyor ve ülkenin geri kalan bölgelerindeki kaynakların yeterince değerlendirilmemesine neden oluyor. Her bir yerel kendi sorun, ihtiyaç ve

mevcut kaynaklarını Ankara'dan daha iyi biliyor. Bu anlamda ademi merkezîyet, daha fazla kaynağın daha etkin mobilizasyonunu sağlayacaktır. Ayrıca, karar ve uygulama süreçlerinin merkezden yerel ve bölgelere aktarılması, bu süreçlerin izlenmesini ve denetlenmesini de kolaylaştıracaktır.

Ademi merkezîyet, sosyal ve ekonomik alanda çeşitlilik ve rekabeti de büyütme potansiyeli taşıyor. Zira il ve bölgelerin sosyo-ekonomik tablosu, dikkate değer düzeyde farklılıklar taşıyor. Örneğin İstanbul, küresel şehir görünümüyle Türkiye'nin kalan bütün illerinden ayrışırken diğer şehirler arasında da dikkate değer farklar bulunuyor (Ağırdır 2020, 86–87). Ankara, hizmet sektörü ve orta düzey teknoloji üretiminde ilerlemiş bir kent. Antalya esas olarak turizm ve tarım odaklı geliyor. Öte yandan, Eskişehir'de yüksek getirili üretim ile araştırma-geliştirme faaliyetleri kümelenmiş durumda. Yine, Konya, Kayseri, Gaziantep gibi şehirlerde imalat sanayiinde dikkate değer bir mesafe alınmış durumda. Buna karşın Adana-Mersin hattında tarımın yanı sıra lojistik sektörü gelişkin. Van'da sınırötesi ticaret ön planda (Keyman vd. 2017). Tüm bu farklılıkları dikkate alan kapsayıcı bir büyüme için ekonomik ve sosyal alanın yönetiminde, yerleşmiş ve çeşitlenmiş bir karar mekanizmasına ihtiyaç var.

Kuşkusuz ademi merkezîyetçi bir kamu idaresi, en önemli etkisini, sosyo-ekonomik gelişimin mekânsal dağılımında gösterecektir. Mali özerkliği içerecek bir ademi merkezîyetçi yapı ile en azından, bölgeler arasında kaynak transferi süreci durdurulabilir. İl ve bölgelerden elde edilen kaynaklarla bu yörelerde yapılan kamu harcamaları arasında bir denge kurulabilir. Ayrıca, gelişmiş il ve bölgelerden geri bırakılmış il ve bölgelere, tarihsel eşitsizliği giderici, "dengeleyici" kaynak transferi sağlanabilir. Böylesi bir eğilim, eğitim alanında iyi lise ve üniversitelerin ya da sağlık alanında donanımlı hastanelerin sadece İstanbul, İzmir ve Ankara'da değil tüm bölgelerde gelişmesinin önünü açacaktır. Bu konuda en azından seksen bir ilin hepsinde olmasa bile otuz büyükşehrin her birinde, kamu hizmetlerinin niteliğinde dikkate değer bir iyileşme sağlanabilir. Yine, Kovid-19 pandemisi gibi kriz durumlarında farklılaşan yerel şartlar karşısında ya da deprem gibi afetlerde esnek, hızlı ve yerinde yönetim süreçleri gerekir. Bu anlamda ademi merkezîyetçi bir anlayışla güçlendirilmiş ve yerleştirilmiş bir kamu yönetimi, normal durumların yanı sıra kriz durumlarında da daha etkili olacaktır.

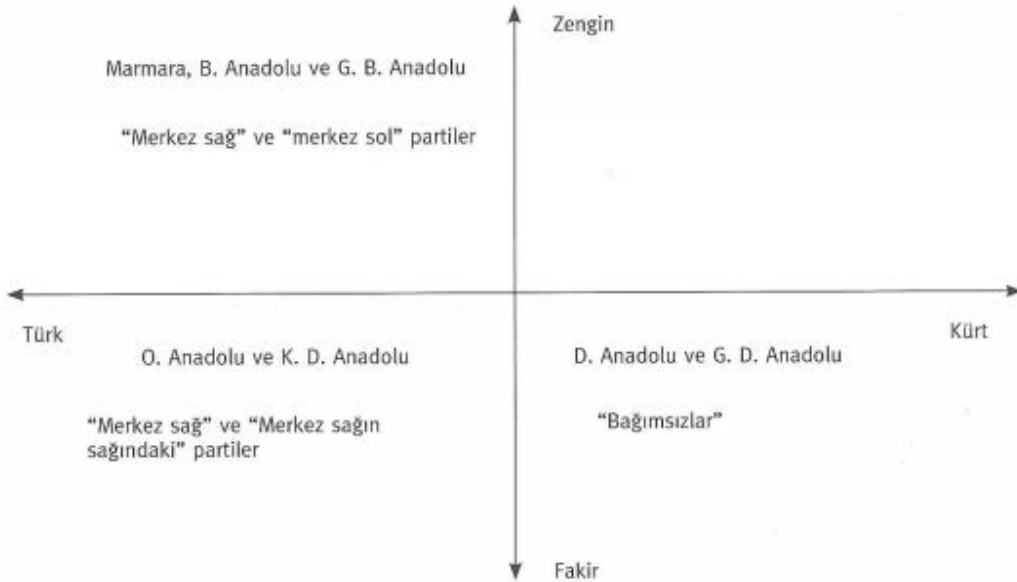
Türkiye'nin siyasi haritası ve ademi merkezîyet ihtiyacı

Türkiye'nin siyasi haritası, ademi merkezîyet açısından önemli bir kaynak sunuyor ve siyasetin çoğulculaşması ve rekabetçi bir yapıya kavuşması için dikkate değer fırsatlar

barındırıyor. Seçim çalışmaları Türkiye'nin siyasi açıdan bölgeselleştiğini ve farklı siyasi coğrafyaların oluştuğunu gösteriyor. Üstelik siyasi coğrafyalarda meydana gelen farklılaşmalar, görece olarak istikrar gösteriyor.

Murat Güvenç ve Hasan Kirmanoğlu tarafından yapılan *Türkiye Seçim Atlası: 1950-2009* adlı araştırma, Türkiye'deki siyasi coğrafyanın iki eksen üzerine şekillendiğini gösteriyor. Bunlardan birincisi Kürt meselesi, diğeri ise sosyo-ekonomik eşitsizlikler. Yaklaşık altmış yıllık seçim sonuçları, Türkiye'nin bu iki eksen üzerinden üç ana coğrafyaya ayrıldığını gösteriyor: (1) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi olarak adlandırılan Kürt coğrafyası, (2) Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu olarak adlandırılan İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi, son olarak (3) Marmara, Batı Anadolu ve Güneybatı Anadolu olarak adlandırılan Marmara Bölgesi ve kıyı şeridi. Araştırma sonuçlarına göre, birinci siyasi coğrafyada ağırlıklı bağımsızlar, ikinci siyasi coğrafyada ağırlıklı "merkez sağın sağındaki" partiler, üçüncü coğrafyada ise "merkez sağ" ve "merkez sol partiler" partiler güçlü toplumsal tabana sahip (Bkz.: Şekil 4) (Güvenç ve Kirmanoğlu 2009, 124–25).

Şekil 4. Türkiye'nin siyasi coğrafyaları ve politik eğilimler (1950-2009)

KONDA tarafından, 2011-2020 yılları arasında yapılan çalışmalar da benzer bir siyasi coğrafya sınıflandırması sunuyor (Ağırdır 2020, 206–21). Buna göre, Türkiye'nin siyasi coğrafyaları bir yandan Kürt meselesi, öte yandan sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine göre şekilleniyor. Ülkenin batı yakasında, sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi

ile seküler/dindar-muhafazakâr kimlik ayrımları arasında bir korelasyon bulunuyor. Türkiye'de söz konusu eksenler üzerinden kabaca üç ana siyasi coğrafya bulunuyor. Bunlardan ilkini Kürt coğrafyası, ikincisini Marmara, Ege, İç Ege ve Akdeniz Bölgeleri, üçüncüsünü ise Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri oluşturuyor. Kürt coğrafyasının siyasi haritasının şekillenişinde temel dinamiği, Kürtlük/Türklük ayrımı oluşturuyor ve bu coğrafya sosyo-ekonomik açıdan ülkenin en dezavantajlı bölgesi. Öte yandan, ikinci bölge sosyo-ekonomik açıdan en avantajlı bölgeyi oluşturuyor ve bu bölgede seküler siyaset çoğunlukla destek buluyor. Buna karşın, üçüncü siyasi coğrafya sosyo-ekonomik açıdan birinci bölgeye kıyasla avantajlı ancak ikinci bölgeye kıyasla dezavantajlı bir bölgeyi içeriyor ve esas olarak dindar/muhafazakâr nitelik taşıyor. KONDA çalışmalarına göre, Türkiye'nin kıyı şeridinde ağırlıklı olarak CHP ve kısmen İYİ Parti hâkim iken, Kürt coğrafyasında bugün HDP'nin temsil ettiği ana akım Kürt partileri en fazla toplumsal desteğe sahip. Öte yandan İç Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinde ağırlıklı olarak AK Parti ve MHP en fazla oyu alıyor.

Yapılan çalışmalar, her ne kadar Türkiye'nin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi olarak üç ana coğrafyadan oluştuğunu gösterse de her birinin içerisinde farklılıkların olduğunu not etmek gerekiyor. Kıyı şeridinde bulunan İzmir ve çevresi ile Antalya bölgesi arasında hem siyasi hem kültürel hem de sosyo-ekonomik açıdan önemli farklar var. Adana-Mersin hattı ise başka bir görüntüye sahip. Yine Orta Anadolu Bölgesi'nde Eskişehir, Ankara, Konya ve Kayseri, Gaziantep, Trabzon gibi iller bile tek başına önemli farklılıklar içeriyor. Aynı durum, Kürt coğrafyasındaki Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Van metropollerini ve etki alanlarındaki bölgeler için de geçerli. Bu anlamda, Türkiye'de ademi merkezileşmenin dayanacağı birimler belirlenirken sadece bu üç ana siyasi coğrafyayı değil, aynı zamanda bu bölgeler içerisindeki farklılıkları da dikkate almak gerekir.

Türkiye genelinde bir ademi merkezileşme yapısının kurulması durumunda, farklı siyasi vizyonlar, yerelde ve bölgelerde daha etkin bir şekilde hayat bulabilir. Bu durum, siyasetin yerelleşmesini ve çoğulculuşmasını sağlayarak siyasi rekabetin güçlenmesine katkı sunabilir. Ayrıca ademi merkezileşme, zaman içerisinde siyasi partilerin yerelleşmesini sağlayarak siyaset kurumunun demokratik yönde dönüşümüne katkı sunabilir. Zira Türkiye'de siyaset, büyük oranda merkezde yapılıyor. Yerel seçimlerde bile partiler arasındaki rekabet, esasında ulusal ölçekteki siyasi meseleler üzerinden şekilleniyor. Ötesi, siyasi partiler, aşırı merkezileşme ve lider eksenli siyasi kültürün üretildiği kurumlar olarak işlev görüyor. Ademi merkezileşme bu anlamda, Türkiye'de siyasetin ve siyasi partilerin yerelleşmesini, siyaset ile gündelik hayat arasında daha güçlü bir bağın kurulmasını sağlayabilir.

Denge ve denetleme gücü olarak yerel yönetimler

Ademi merkezîyet, denge ve denetleme mekanizmalarını güçlendirerek Türkiye'de, güçler ayrımı ve güç paylaşımına dayalı bir siyasal rejimin inşasına katkı sunabilir. Türkiye'de denge ve denetleme mekanizmaları esas olarak yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınıyor. Oysa üniversite, medya, ekonomi alanları, toplumsal hareketler ve sivil toplum örgütleri gibi yapı ve aktörler de iyi işleyen demokrasilerde denge ve denetleme sisteminin bir parçasını oluşturur.

Öte yandan, yukarıda sayılan mekanizmalar, denge ve denetleme sisteminin yatay düzlemini ifade eder. Gerçek anlamda güç paylaşımı ve karşılıklı bir denge ve denetlemenin sağlanabilmesi için devlet örgütlenmesinde, dikey düzlemde de bir denge ve denetlemenin sağlanması gerekir. Ademi merkezîyetçi bir yapı, dikey düzlemde merkezi dengeleyecek ve denetleyecek bir yerel ekonomik, siyasal ve kültürel gücün ortaya çıkmasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca, yerel yönetimlerin güçlenmesiyle birlikte, yatay düzlemde, yerel ve bölgesel yönetimler arasında da bir denge ve karşılıklı denetlemenin oluşmasına imkân tanıyacaktır.

Denge ve denetleme mekanizmalarının inşası, her ne kadar tarihsel bir sorun olsa da özellikle 2017 yılından bu yana uygulamada olan Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi ile birlikte daha da önem kazandı. Ademi merkezîyet bu anlamda, Türkiye'nin son yıllarda içine düştüğü otoriter konsolidasyon sürecinden çıkıp demokrasiyi kurabilmesi için önem arz ediyor.

Son olarak, muhalefet içerisinde "güçlendirilmiş parlamenter sistem" konusunda oluşan mutabakatın altını çizmek gerekiyor. Sistem değişikliği tartışmaları hem siyasetin hem de kamu idaresinin ademi merkezîyetçi bir anlayışla yeniden yapılandırılması için önemli bir fırsat sunuyor. Bununla birlikte, söz konusu tartışmanın tek başına yasama, yürütme ve yargı arasındaki güçler ayrımını sağlama ve parlamentoyu güçlendirmeye indirgenmemesi önem arz ediyor. Söz konusu sistem tartışmalarının yatay ve dikey düzlemde kurulacak denge ve denetleme yapı ve mekanizmalarını içermesi, Türkiye'nin otoriterleşme eğiliminden çıkıp tekrar demokrasiye yönelmesine önemli bir fırsat sunacaktır.

Yerel yönetimleri güçlendirme konusundaki siyasal mutabakat

Güçlendirilmiş parlamenter sistem konusunda, muhalefet partileri arasındaki uzlaşma eğilimi kadar önem arz eden bir diğer konu, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda,

ana akım siyasi partiler arasındaki mutabakat. Her ne kadar somut bir model üzerinde uzlaşma olmasa da özellikle muhalif partilerin, bu konuda ortak bir siyasi vizyon ve söyleme sahip olması, ademi merkezîyet konusunda önemli bir imkân sunuyor.

Önceki bölümlerde altı çizildiği üzere, HDP yerel ve bölgesel özerk yönetimleri savunuyor. CHP ise Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konulan şerhlerin kaldırılacağını ve buna uygun olarak yerel yönetimlerin güçlendirileceğini belirtiyor.

Diğer muhalefet partileri de yerel yönetim reformunu savunuyor. Meral Akşener liderliğinde, Ekim 2017'de kurulan ve hızla dikkate değer düzeyde taban bulan İYİ Parti, ilk girdiği seçimde “yerel demokrasiye” vurgu yaparak “halkın hizmet ihtiyaçlarının en yakın hizmet birimince karşılanmasını öncelikli hedef” olarak kamuoyuna sundu. İYİ Parti, “Mahalli İdareler Reform Kanunu” ile mahalli idareleri yeniden yapılandırmayı vaat ediyor. Söz konusu vaat, demokrasi ve kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu ile ilişkilendiriliyor (İYİ Parti 2018, 33).

Saadet Partisi de “demokrasinin derinleşmesi, katılımcı ve çoğulcu bir siyasi rejimin hayata geçirilmesi açısından yerel ihtiyaçlara göre yönetim sisteminin değişmesi” gerektiğini belirterek mahalli idare reformu öneriyor. Yerel yönetim reformunu, demokrasi kadar kamu idaresinin rasyonalizasyonu ve modernizasyonu ile de ilişkilendiren Saadet Partisi, diğer partilere kıyasla yerel yönetimlere geniş yetkiler tanımayı hedefliyor. Parti programında yer alan “savunma, dış politika, adalet, iç güvenlik, vergi ve hizmetlerin koordinasyonu gibi genel ve zorunlu hizmetlerin dışında kalan merkezi idare görevleri, belli bir programla illere ve mahalli idarelere devredilecektir” vurgusu ile Saadet Partisi, ademi merkezîyet konusunda ana akım Türk partilerine kıyasla daha ileri bir reform çerçevesi sunuyor (Saadet Partisi 2019, 35).

Ahmet Davutoğlu liderliğinde, Aralık 2019'da kurulan Gelecek Partisi de İYİ Parti ve Saadet Partisi gibi demokratikleşme ve kamu idaresinin rasyonalizasyonu gerekçeleriyle yerel yönetimler reformunu savunuyor. Gelecek Partisi'ne göre, hem demokrasinin hem de ekonominin gelişmesi için “tam demokratik bir kamu yönetimine ve yerinden yönetime” ihtiyaç var. Partiye göre, “sıhhatli, verimli ve sürdürülebilir bir merkezi yönetim için etkin bir yerelleşme ve yerinden yönetim Türkiye'nin acil ihtiyaçlarından.” Bundan dolayı, “demokratik ve rasyonel yaklaşım çerçevesinde” kamu idaresi reforme edilmeli ve yerel yönetimler güçlendirilmelidir (Gelecek Partisi 2019, 51-53).

Ali Babacan liderliğinde kurulan Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA Partisi) de demokrasi ve kamu yönetiminin rasyonalizasyonu argümanlarıyla yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğini belirtiyor. DEVA Partisi'ne göre "kaynaklarının yerinde, verimli ve etkin kullanılabilmesi, demokratik temsilin geliştirilmesi ve demokratik kültürün derinleştirilmesi için yerel yönetimlerin güçlendirilmesi bir zorunluluktur. Ülkemizin iktisadi ve siyasi istikrarını kuvvetlendirmek için yerel yönetimler alanında doğru adımlar atılması gereklidir" (DEVA Partisi 2020, 30).

Ademi Merkeziyet: Kürt Barışından Öteye

Siyasi güç paylaşımı ve ademi merkeziyet konusunda, hem tartışma bağlamları ve tarihsel referanslar hem de yukarıda özetlenen engeller ile imkânlar, kaynaklar ve fırsatlar birlikte ele alındığında, Türkiye'de olası seçenekler ne olabilir? Mevcut durum dikkate alındığında iki temel seçenek beliriyor: (1) İl ölçeğinde idari ademi merkeziyet ve (2) bölgesel ölçekte idari ve siyasi ademi merkeziyet. Birinci seçenek Kürt çatışmasının sonlanmasını sağlayabilir. Bununla birlikte sorunu kapsayıcı ve kalıcı bir çözüme kavuşturmak için ikinci seçenek daha rasyonel bir tercih olarak öne çıkıyor.

Kürt çatışmasının sonlanması için idari ademi merkeziyet

İl ölçeğinde yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan güçlendirileceği, yetki ve sorumluluklarının artırılacağı bir idari ademi merkeziyet, kısa ve orta vadede Kürt çatışmasını sonlandırıp Kürt meselesinde şiddet sorununu çözebilir.

Mevcut durumda idari ademi merkeziyet konusunda, siyasi bir mutabakat sağlanmış durumda. AK Parti, her ne kadar Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemiyle birlikte otoriter konsolidasyona yönelse de Cumhuriyet tarihi boyunca yapılmış olan en önemli kamu yönetimi reformu girişimlerine, 2000'lerde öncülük etti. Öte yandan bugün ana akım muhalif partilerin tamamı, demokrasi ve kamu idaresinin rasyonalizasyonu gerekçeleriyle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda mutabık görünüyor.

Kürt alanında benzer bir mutabakatın olduğu söylenebilir. Kürt partileri içerisinde yerelleşme, özerklik ve federasyon olmak üzere üç ana yönelim bulunuyor. AK Parti etrafında mobilize olan Kürtler, büyük oranda yerelleşmeyi destekliyor. Öte yandan, ana akım Kürt Partisi HDP, idari ademi merkeziyetten bütünlük özerk bir Kürdistan bölgesine kadar farklılaşan yorumlara açık demokratik özerkliği savunuyor. 2000'lerle

birlikte kurulan diğer Kürt partileri, çoğunlukla federasyonu savunuyor, sınırlı sayıda parti ise bağımsızlık taraftarı. Özerk, federe ya da bağımsız Kürdistanı savunanlar, yerel ölçekte idari bir ademi merkeziyeti nihai çözüm olarak görmeseler de destekliyorlar.

Bu konuda son olarak Öcalan ve KCK'nin, konuya dair tutumuna yer vermek gerekiyor. HDP ve KCK üzerinde etkisi olan Öcalan'ın, 1999 sonrasındaki tutumu ve sunduğu çözüm önerileri bir bütün olarak değerlendirildiğinde; idari ademi merkeziyet, KCK'nin silahı bırakmasını ve yüzyıllık Kürt meselesini şiddetten arındırmayı sağlayabilir. Öcalan'ın 1999'dan bu yana "demokratik cumhuriyet", "demokratik özerklik" ve "yerel demokrasi" konseptleri etrafında sunduğu çözüm önerileri, yine en son Çözüm Süreci'nde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda varılan sözlü mutabakat ve konuya dair yasal düzenleme hazırlık ve girişimleri, bunu teyit ediyor.

KCK'nin tutumunun daha belirsiz olduğu söylenebilir. 1999-2015 yılları arasındaki üç büyük diyalog sürecinde, Öcalan'a kıyasla KCK, siyasi talepler konusunda daha maksimalist bir yaklaşım sergiledi. Bununla birlikte, Öcalan'ın önerilerini esasında kabul etti. Bu noktada, Rojava'nın resmi olmasa bile fiili olarak tanınmasını içerecek bir diyalog ve müzakere sürecinin KCK'yi, idari ademi merkeziyet karşılığında Türkiye'de silahı bırakmaya ikna edeceği söylenebilir. Böylesi bir çerçeve, en azından toplumsal alanda dikkate değer bir memnuniyet yaratarak KCK'yi silahsızlanmaya zorlayabilir.

İdari ademi merkeziyetin yerel yönetimlere sağlayacağı yeni yetki, sorumluluk ve kaynaklar, önemli bir tartışma konusu. Bu konuda ayrıntılı tartışma ve müzakerelere ihtiyaç var. Bununla birlikte, anadilde eğitim ve kamu hizmetlerinin Türkçenin yanı sıra Kürtçe de verilebilmesine olanak tanıyacak yetkilerin yerel yönetimlere bırakılması, Kürt meselesinde şiddetin sonlanması için kritik öneme sahip. Zira bugün hem farklı siyasi çizgideki Kürt partilerinin uzlaşısı sağladığı hem de Kürt toplumunun büyük çoğunluğunun mutabık olduğu, neredeyse yegâne talep anadil meselesi (Ağırdır 2020, 304). Anadilde eğitim hakkının tanınması ve kamu hizmetlerinin çok dilli hale getirilmesi, il ölçüğünde idari bir ademi merkeziyet ile çözülebilir.

İstikrarlı ve kapsayıcı çözüm için özerk bölgeler/vilayetler

İl ölçüğünde idari ademi merkeziyet, Kürt meselesinde şiddetin sonlanmasını sağlayabilir. Öte yandan, Kürt meselesi gibi iki asırlık tarihsel geçmişi olan ve arkasında büyük yıkımlar bırakmış, kimlik temelli teritoryal bir çatışmanın sonlanması, kalıcı ve kapsayıcı bir çözüme kavuşması için siyasi güç paylaşımını mümkün kılacak bir

bölgesel idari ve siyasi ademi merkezîyet gerekiyor. İspanya ve İtalya'daki bölgesel devlet modeli, bu anlamda Türkiye'nin Kürt meselesinin çözümü için temel referanslar olarak değerlendirilebilir. Böylesi bir çözüm, il ölçeğindeki bir idari ademi merkezîyeti takiben gelişebilir. Bununla birlikte İspanya'da olduğu gibi bölgesel ademi merkezîyet, demokrasiye geçişin kurucu bir bileşeni olarak da gerçekleştirilebilir.

Ademi merkezîyet konusundaki kavramsal ve tarihsel referanslar dikkate alındığında, coğrafi birimler temelli bir bölgesel idari ve siyasi ademi merkezîyet, Kürt meselesine istikrarlı ve kapsayıcı bir çözüm sunacaktır. Bu konuda en az dört temel argümanın altı çizilebilir. İlk olarak, bölgesel ademi merkezîyet bir yandan Kürtlerin kimlik ve siyasal hayata katılım taleplerini karşılarken öte yandan, hâkim Türk siyaseti ve devletin tarihsel beka kaygısını giderecektir. Eğitim, sağlık, kültür, ulaşım, ekonomi, çevre gibi alanlarda yetki ve sorumlulukların bölgesel yönetimlere bırakıldığı bir idari ve siyasi yapıda, Kürtler, bir yandan dilsel ve kültürel kimliklerini koruyup yeni kuşaklara aktarma öte yandan sosyo-politik hayatlarını düzenleme imkânına kavuşacaktır. Üstelik bu bütünlük bir Kürdistan bölgesinden ziyade, coğrafi birimlere dayalı bir idari ve siyasi güç paylaşımı, Türkiye siyasetinin ve devletin tarihsel beka kaygısını giderecektir. Son yirmi yılda Irak ve Suriye'de meydana gelen gelişmeler, söz konusu beka kaygısını göz ardı edilemeyecek düzeyde arttırdı. Bu anlamda çözüm önerilerinin, bu kaygıyı dikkate alması ve gidermesi gerekir. KCK'nin silahsızlandığı ve şiddet meselesinin bir bütün olarak ortadan kalktığı bir durumda, bu kaygının daha da azalacağı beklenebilir.

İkinci olarak, bütünlük bir Kürt/Kürdistan bölgesinden ziyade birkaç bölgeye dayalı bir bölgesel yönetim modeli, tarihsel geleneğe daha uygundur. Kürtler arası dilsel, mezhepsel/dinsel, ekonomik ve coğrafi ayrımlar, Osmanlı döneminde Kürtlerin parçalı yönetimler kurmasıyla sonuçlandı. Söz konusu ayrımlar, bugün sadece Türkiye Kürtleri içinde değil, aynı zamanda Irak, Suriye ve İran Kürtleri içinde de güçlü bir biçimde devam ediyor. Hâkim milliyetçi Kürt siyasetleri içerisinde, Kürdistan'ın parçalandığı söylemi güçlü bir şekilde kabul görse de geçmişte, bir siyasi yapı olarak, bütünlük bir Kürdistan'dan ziyade parçalı Kürt yönetimlerinin olduğu görülüyor. Geçmiş deneyim, toplumsal yapıdaki etkisini bugün de sürdürüyor. Van, Bitlis, Dersim, Hakkâri, Diyarbakır, Mardin, Cizre, Şanlıurfa hem coğrafi hem de ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan farklılaşmış ana mekânsal odaklar olarak, geçmiş deneyimin izlerini bugün de sürebildiğimiz ana şehirleri oluşturuyor.

Üçüncü olarak, bölgesel ademi merkezîyet, Türkiye'de siyasi ve idari yapının yeniden düzenlenmesi meselesini, Kürt meselesinin yanı sıra ülke genelinde yaşanan siyasi,

ekonomik ve idari meselelerle ilişkilendirmeyi sağlar. Siyasi güç paylaşımını Kürt meselesiyle sınırlandıran ya da bu meseleye indirgeyen bir yaklaşım, çoğunlukla sorunu kayıplar/kazançlar ya da kaybedenler/kazananlar denkleminde sokma riski taşıyor. Bu durum, sorunu kapsamlı bir şekilde ve sükûnet içinde tartışmayı engelliyor. Buna karşın, bölgesel ademi merkezîyet, Kürt meselesi gibi kimlik temelli teritoryal bir çatışmanın çözümünü ülke genelinde en az üç temel meseleyle doğrudan ilişkilendirmeyi sağlar. Bunlardan ilkinin demokratikleşme, ikincisini kapsayıcı ve dengeli büyüme, üçüncüsünü ise kamu idaresinin rasyonalizasyonu ve modernizasyonu oluşturuyor. Bu anlamda söz konusu model, kapsayıcı bir denklem kurma olanağı sunuyor. Türkiye'de nüfusun dörtte üçünden fazlasının otuz büyükşehirde yaşadığı ve bu yoğunlaşmanın, dünyadaki metropolleşme eğilimine paralel olarak önümüzdeki yıllarda artacağı dikkate alındığında hem siyasal katılımı artırma hem daha rasyonel bir kamu idaresi oluşturma hem de sosyo-ekonomik gelişme için, il ölçeğinden ziyade iller üstü metropoliten kent bölgelerin oluşturulması gerekiyor.

Son olarak, bölgesel ademi merkezîyet, Kürt meselesinin kendisi için de daha kapsayıcı bir çözüm çerçevesi sunuyor. Kürt meselesi Türkiye'de, bugüne kadar, çoğunlukla iki temel eksen etrafında ele alındı: Kürtlerin kimlik ve kolektif haklarının tanınması ile şiddetin sonlanması. Bununla birlikte, Kürt meselesi çok daha kapsayıcı bir çözümü gerektiriyor. Bu konuda altı çizilmesi gereken ilk meseleyi, iller ve bölgeler arası eşitsizlik ve kaynak bölüşümü oluşturuyor. Bölgesel ademi merkezîyet, idari ve siyasi güç paylaşımı meselesini kapsayıcı ve dengeli büyüme meselesiyle ilişkilendirerek hem Türkiye genelindeki hem de Kürt bölgeleri ve illeri arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizliklere, yaygın ve derin yoksulluğa ve kaynak bölüşümüne odaklanma ve çözüm üretme potansiyeli taşıyor. Kürt meselesi bağlamında yapılan tartışmalarda, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve kaynak bölüşümü meselesinin çoğunlukla göz ardı edildiği dikkate alındığında, bu husus daha da önem kazanıyor.

Sosyo-ekonomik boyut kadar siyasal ve toplumsal boyut açısından da bölgesel ademi merkezîyet, Kürt meselesine kapsayıcı bir çözüm sunma potansiyeli taşıyor. Kürtler arası dilsel (Kurmançî/Zazakî) ve dinsel (Alevî, Sünnî, Ezidî) farklılıkların tanınması ve ifade edilmesi; Kürdistan coğrafyasındaki Kürtler dışındaki diğer etnik/ulusal grupların ve dini azınlıkların tanınması ve söz konusu grupların siyasal ve toplumsal hayata katılımları gibi birçok mesele dikkate alındığında, bölgesel ademi merkezîyet, Kürt coğrafyasında siyasal ve toplumsal çoğulculuşmaya katkı sunacaktır. Örneğin, böylesi bir idari ve siyasal sistemde, Dersim coğrafyasında Kürt Aleviliği kendisini örgütlenme ve ifade etme olanağı bulurken Mardin ve Siirt gibi şehirlerde Kürtler, Araplar ve

Süryanilerin siyasal ve toplumsal yaşama katılımını güvence altına alan, kapsayıcı ve çoğulcu bir yapı inşa edilebilecektir.

Ademi merkezîyetin sadece idari değil siyasi olarak da sağlanması gerekir. İdari ademi merkezîyetten farklı olarak siyasi ademi merkezîyette, yerel/bölgesel yönetimlerin yasama ve yargı gücü de bulunur (Keleş 2006, 22–23). Fransa'nın iyi bir model teşkil ettiği idari ademi merkezîyet, esasında kamu idaresini rasyonalize etmek ve kamu hizmetlerini daha verimli ve etkin sağlamakla sınırlı bir çerçeve sunar. Buna karşın İspanya ve İtalya'da iyi örnekleri görülen idari ve siyasi ademi merkezîyette, kamu idaresinin rasyonalizasyonunun yanı sıra demokrasi, yurttaşlık, katılım, çoğulculuk, kolektif kimlikler, güç paylaşımı, denge denetleme mekanizmaları, kaynakların yönetimi ve bölüşümü gibi hususlarda siyasal normların ve yapıların gelişmesi önem arz eder (Çam 2015, 23; Keleş 2006, 89–105).

Bölgesel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları ile kaynakları konusunda, ayrıntılı akademik çalışmalar yapıp örnekler incelenebilir.³⁹ Bununla birlikte bu meselenin esasında bir siyasal müzakere konusu olduğunu not etmek gerekiyor. Ayrıca, tüm bölgeler için simetrik bir düzenleme yerine, İspanya ve İtalya'da olduğu gibi her bir bölgenin özgün şartlarına göre farklılaşmış yönetim modelleri de geliştirilebilir. Bugün İstanbul ya da Ankara merkezli bölgeler için geliştirilecek bir yönetsel model ile Antalya, Adana-Mersin ya da Van merkezli bir bölge için yönetsel model farklı olmalıdır. Zira bu bölgeler demografik, sosyo-ekonomik, coğrafi, kültürel gibi birçok yönden dikkate değer düzeyde farklılıklar içeriyor. Tüm bu farklılıklara rağmen, idarenin bütünlüğü ademi merkezîyet prensibine dayalı olarak sağlanmalıdır. Bu anlamda, genel ilke olarak tüm bölgeleri ilgilendiren dış ilişkiler, savunma, adalet, maliye, hazine, dış ticaret, gümrük hizmetleri gibi alanlar merkezi idareye; eğitim, sağlık, ekonomi, ulaşım, tarihsel ve kültürel miras, çevre ve kentleşme gibi kalan tüm kamu hizmetleri genellik ilkesi çerçevesinde yerel/bölgesel yönetimlere bırakılabilir. Bu konuda, İspanya ve İtalya modelleri gibi 1921 Anayasası da önemli bir referans oluşturuyor.

Bölgesel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları kadar ölçeği de önem arz ediyor. Bu konuda önceki bölümlerde altı çizildiği üzere, kamu idaresinde bölgesel yönetimlere atlık teşkil edebilecek farklı ölçekler var. Otuz büyükşehir, yirmi altı ikinci kademe İBBS bölgesi (kalkınma ajansı bölgesi), on iki birinci kademe İBBS bölgesi, on beş meteoroloji bölgesi, on sekiz karayolları bölgesi, yirmi altı Devlet Su İşleri (DSİ) bölgesi

---

³⁹ Bu konuda yapılmış detaylı çalışmalar için bkz.: (Benedikter 2009; Ackren 2009; Toksöz 2014; Güner 2015)

ilk akla gelenler. Söz konusu bölgesel sınıflandırmalar dikkate alınarak yeni bir ölçek oluşturulabilir. 2014 yılında yürürlüğe giren büyükşehir yasası ile zaten, nüfusun büyük bir bölümünün yaşadığı otuz büyükşehirde, il özel idareleri feshedildi. Bu anlamda, bölgesel yönetimler il özel idarelerinin bölgesel ölçekte yeniden yapılandırılması üzerinden, bir tür genişletilmiş iller olarak tasarlanabilir. Osmanlı'daki vilayet sistemi deneyimi de dikkate alınarak yeni bölge/vilayet yönetimleri oluşturulabilir.

Bu konuda dikkate değer akademik çalışmalar bulunuyor. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) bünyesinde, geniş bir danışma kurulunun desteğiyle Oktay Uygun tarafından hazırlanan *Yeni Anayasada Yerel ve Bölgesel Yönetim için Öneriler* (Uygun 2012) adlı çalışma ile Fikret Toksöz ve Ferhan Gezici tarafından hazırlanan *Türkiye'de Bölgesel Yönetim: Bir Model Önerisi* (Toksöz ve Gezici 2014) bu konuda önemli referansları oluşturuyor. Örneğin Toksöz ve Gezici, ayrıntılı çalışmalarında, somut bir ölçek önerisinde bulunmasalar da bu önerinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken kriterleri ayrıntılı bir şekilde tartışıyor. Buna göre, çevre kriterleri, tarihi ve toplumsal birikimi ifade eden toplumsal kriterler, finansal kriterler ve dönüşüm maliyeti ile kurumsal kriterler birlikte ele alınmalıdır (Gezici 2014, 25–29).

Yeni bir bölgesel ölçek belirlenirken en az altı farklı ölçeklendirme dikkate alınmalıdır. Bu ölçeklendirmeler şunlardır (Ayrıntılar için bkz.: Ekler):

1. Coğrafya: Türkiye'nin yirmi altı akarsu havzası
2. Tarihsel gelenek: Osmanlı vilayet sistemi
3. İşlevsellik: DPT tarafından belirlenen on altı fonksiyonel bölge (1982)
4. Sosyo-ekonomik gelişme: Düzey 1 ve Düzey 2 İBBS bölgeleri
5. İdari birikim: Kamu kuruluşlarının ve özel sektör kuruluşlarının bölgesel yapılanmaları
6. Metropolleşme: Otuz büyükşehir

Gezici'nin de altını çizdiği üzere bölgeler/vilayetler belirlenirken bir yandan uzmanlarla ayrıntılı çalışmalar yapılması öte yandan toplumsal katılımın ve rızanın esas alınması gerekir. Bu anlamda, bölgeler/vilayetler tek başına merkezi kamu otoritesinin yukarıdan aşağıya doğru uzmanların desteğiyle yapacağı bir düzenlemeyle değil, bununla birlikte tüm illerde yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütleri ve vatandaşların katılımıyla yapılmalıdır. Bölge/vilayet yönetiminin demokrasiyi, sosyo-ekonomik gelişmeyi ve kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik ve verimliliği arttırması, ancak yeni yapılanmanın toplum tarafından benimsenmesiyle mümkün olacaktır. Bu da aşağıdan yukarıya bir toplumsal tartışma, diyalog ve müzakere ile gerçekleşebilir.

Ademi merkezietten sonrası: Ayrılık ya da ortak gelecek inşası?

Bölgesel idari ve siyasi ademi merkeziet önerisine, iki ayrı uçtan eleştiri yapılabilir. Ana akım Türk siyasetine hâkim olan görüşe göre, yerel ya da bölgesel özerklik, ayrılıkçı siyasete zemin hazırlayacaktır ve bağımsız Kürdistan'ın yolunu açacaktır. Öte yandan, Kürt meselesinin çözümünü federasyon ya da bağımsızlıkta gören milliyetçi çizgideki Kürt siyasetine göre bölgesel ademi merkeziet, "nihai çözüme" dönük bir ilk adım olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu milliyetçi çizgiye göre ihtiyaç ve talepleri karşılayamayacak ve Kürdistan'ın teritoryal bütünlüğünü daha da parçalayacaktır (Çiçek 2015, 211–40; Dönmez 2014).

Bölgesel ademi merkeziet, kuşkusuz bağımsız Kürdistan'ın yolunun taşlarını döşeyebilir. Bununla birlikte, ademi merkezietin, Kürtlerin Türkiye'den ayrılarak ve hatta Irak, İran ve Suriye Kürtleriyle birleşerek bağımsız bir Kürdistan kurmaya mı yoksa ortak bir gelecek inşa etmeye mi yönelteceği, Kürtlerle Türklerin ilişkilerinin alacağı seyre bağlı. Burada dikkate alınması gereken temel mesele şu: Kürt meselesi konusundaki yüzyıllık Türk siyaseti başarısız oldu ve bir seçenek olmaktan büyük oranda çıktı. Kürt meselesinin iki yüzyıllık tarihinin sonuçlarının gösterdiği üzere, büyük kayıplara neden olan ve normatif olarak karşı çıkılması gereken bu siyaset, operasyonel düzeyde de geçerliliğini büyük oranda yitirdi. Görünür gelecekte iki seçenek beliriyor: (1) Bugün devam eden çatışmalı ilişkinin, Kürdistan jeopolitiğinde meydana gelen gelişmelerle birlikte, kriz içerisinde kötüleşerek sürmesi ya da (2) ortak bir gelecek inşası.

Bölgesel ademi merkeziet, krizden çıkış ve ortak gelecek inşası için bir olanak sunuyor. İspanya/Katalunya örneğinde olduğu gibi, bir yandan yerel ve bölgesel talep ve ihtiyaçları önemli oranda karşılarken öte yandan ülke genelinde demokratik bir rejimin inşasını mümkün kılabilir. Kürt meselesini bir bütün olarak şiddetten arındırarak bu model, kuşkusuz Katalunya'da yapılan bağımsızlık referandumu gibi bir seyir de izleyebilir. Bununla birlikte, böylesi bir seyir izlemesi durumunda bile Katalunya'da olduğu gibi, bunun siyasal araç ve yöntemlerle sürmesi sağlanacaktır.

Bölgesel ademi merkeziet, Kürdistan coğrafyasının teritoryal bütünlüğünü de bozabilir. Söz konusu bölgeler arasındaki ayrımlar zaman içerisinde derinleşebilir. Yine bu bölgeler arası siyasi, kültürel ve ekonomik rekabetler, her bir bölgenin hem merkezi idareyle hem de Türkiye'nin diğer bölgeleriyle kuracakları ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler artabilir. Öte yandan, illerin gruplandırılmasıyla oluşturulacak olan

bölgeler vasıtasıyla söz konusu teritoryal entegrasyon daha da artabilir. Tüm bunlar siyasetin konusunu oluşturuyor. Burada önem arz eden temel mesele, söz konusu farklı yaklaşımların gayrimeşru kılınmadan kendisini ifade etmesi ve siyasal alanda tartışılabilmesidir.

SONUÇ YERİNE

Bu araştırmada, Kürt meselesi kapsamında siyasi barış ve güç paylaşımı konusu ele alındı. Bu kapsamda, "güç paylaşımı bağlamında ademi merkeziet, Türkiye'nin Kürt meselesinde siyasi barışı sağlayabilir mi?" ve "ademi merkeziet Kürt meselesinden öteye neler vadediyor" soruları etrafında ademi merkezietin imkân ve sınırları, 2013-2015 zm Süreci ve sonrası merkeze alınarak tartışıldı.

Kürt meselesinin yaklaşık iki asırlık tarihsel ve siyasal inşa süreci dikkate alındığında, güç paylaşımı ve ademi merkeziet konusunda beş temel engelin altı çizilmelidir: (1) Türk devleti ve ana akım Türk siyasetine hâkim olan beka söylemi ve tarihsel güvenlik kaygısı, (2) aşırı merkezietçi devlet ve siyaset geleneği, (3) bölgesel eşitsizlik ve ekonomik kaynakların merkezileşmesi/kümelenmesi, (4) Kürt atışmasının ademi merkeziet üzerindeki gölgesi ve (5) Türk siyasetinin Kürt meselesine dair sınırları ve Kürt meselesinin araçsallaştırılması.

Buna karşın, ademi merkeziet konusunda beş ana imkân ve kaynak ile üç temel fırsat bulunuyor. Temel imkân ve kaynaklar şunlar: (1) Ademi merkeziet konusundaki tarihsel birikim, (2) kamu yönetimi bağlamında ortaya çıkan yerel ve bölgesel yönetim deneyimi, (3) yerel ve bölgesel idareye dair 2000 sonrası reform girişimleri, (4) yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda ana akım siyasi partiler arasındaki mutabakat ve (5) Türkiye'nin siyasi coğrafyası. Ademi merkezietin sağlayabileceği temel fırsatlar ise şunlar: (1) Kapsayıcı ve dengeli büyüme, (2) kamu idaresinin modernizasyonu ve rasyonalizasyonu ile kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliğin artırılması ve (3) dikey düzlemde bir denge ve denetleme gücünün oluşturulmasıyla demokrasinin güçlendirilmesi.

Söz konusu engeller ile imkânlar, kaynaklar ve fırsatlar değerlendirildiğinde iki seğeneğin ne çıktığı söylenebilir: (1) İl leğinde idari ademi merkeziet ve (2) coğrafi bölgeler temelli idari ve siyasi ademi merkeziet. Birinci seçenek kısa vadede Kürt meselesinde şiddet sayfasını kapatma potansiyeli taşıyor. Bununla birlikte, kapsayıcı ve istikrarlı bir çözüm için siyasi güç paylaşımına imkân tanıyacak ikinci seçenek, daha rasyonel bir tercih olarak öne çıkıyor. İkinci seçenek ayrıca Kürt meselesi gibi devlet-altı kimlik temelli teritoryal bir çatışmanın çözümünü demokratikleşme, kapsayıcı ve dengeli mekânsal büyüme ve kamu idaresinin rasyonalizasyonu sorunlarıyla ilişkilendirerek kapsayıcı bir model sunuyor.

Kürt meselesi ve ondan kaynaklı çatışmalar, bugüne kadar Türkiye'de siyasal alanda otoriterliğin, ekonomik alanda eşitsizliğin inşasında oldukça kullanışlı bir kaynak işlevi gördü. Bu anlamda güç paylaşımı ve ademi merkeziet, sadece Kürt meselesinin çözümü

ve siyasi barışın inşası açısından değil, aynı zamanda Türkiye'de sosyo-politik ve sosyo-ekonomik alanın bir bütün olarak dönüşümü için önem arz ediyor. Konuya dair farklılaşan/çatışan yaklaşımların olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kapsayıcı bir tartışmayı farklı toplumsal grupların katılımıyla sürdürmek gerekiyor. Meselenin tüm boyutlarıyla ele alınması ve konuya dair toplumsal bir uzlaşının sağlanması, farklı yaklaşımların gayrimeşru kılınmadan kendisini ifade edebileceği bir tartışma süreciyle mümkün olacaktır.

EKLER:

BÖLGESEL YÖNETİM

BİRİMLERİNİN BELİRLENMESİNDE

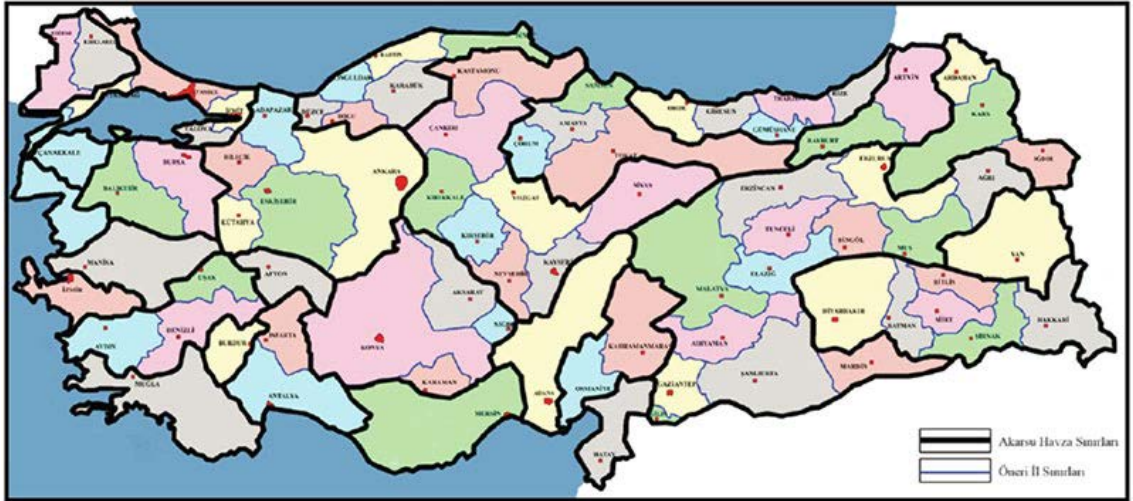
KULLANILABİLECEK ÖLÇEKLER

EK 1. Coğrafya ve Çevre:

Türkiye'nin 26 Akarsu Havzası

Kaynak: (Efe ve Aydın 2009)

Kaynak: (Efe ve Aydın 2009)

EK 2. Tarihsel Gelenek:

Osmanlı Vilayet Sistemi

Osmanlı vilayet ve sancakları ile il sınırlarının karşılaştırılması

Osmanlı İmparatorluğu		Türkiye Cumhuriyeti				
Vilayet	Sancak	Vilayet	Sancak			
			%50+	%50-25	%25-	
Aydın	İzmir	İl			+	
	Manisa	İl			+	
	Aydın	İl			+	
	Denizli	İl		+		
	Muğla	İl			+	
	Midilli		Sınır dışı			
Konya	Konya	İl				
	Antalya	İl				
	Burdur	İl				
	Hamid		İl (Isparta)			
	Niğde		İl			
Hüdavendigâr	Brusa	İl (Bursa)			+	
	Karesi	İl (Balıkesir)			+	
	Bilecik	İl		+		
	Kütahya	İl		+		
	Karahisar	İl (Afyon)		+		
İzmit	İstanbul	İl			+	
	İzmit	İl		+		

Osmanlı İmparatorluğu		Türkiye Cumhuriyeti			
Vilayet	Sancak	Vilayet	Sancak		
			%50+	%50-25	%25-
Edirne	Edirne	İl	+		
	Kırkkilise	İl (Kırklareti)			+
	Tekfurdağı	İl (Tekirdağ)			+
	Dedeağaç	Sınırdışı			
	Gümülcene	Sınırdışı			
	Gelibolu	İlçe (Çanakkale)			
Biga	Biga	İlçe (Çanakkale)			
Ankara	Ankara	İl			+
	Kırşehir	İl (Kırşehir)			+
	Yozgat	İl			+
	Kayseriye	İl (Kayseri)	+		
Trabzon	Trabzon	İl	+		
	Samsun	İl			+
	Gümüşhane	İl			+
	Rize	İl			+
Erzurum	Erzurum	İl			+
	Erzincan	İl			+
	Beyazıt	İlçe – Doğu Beyazıt (Ağrı)			
Bitlis	Bitlis	İl			+
	Muş	İl			+
	Siirt	İl			+
	Çapakçur	İl (Bingöl)	+		

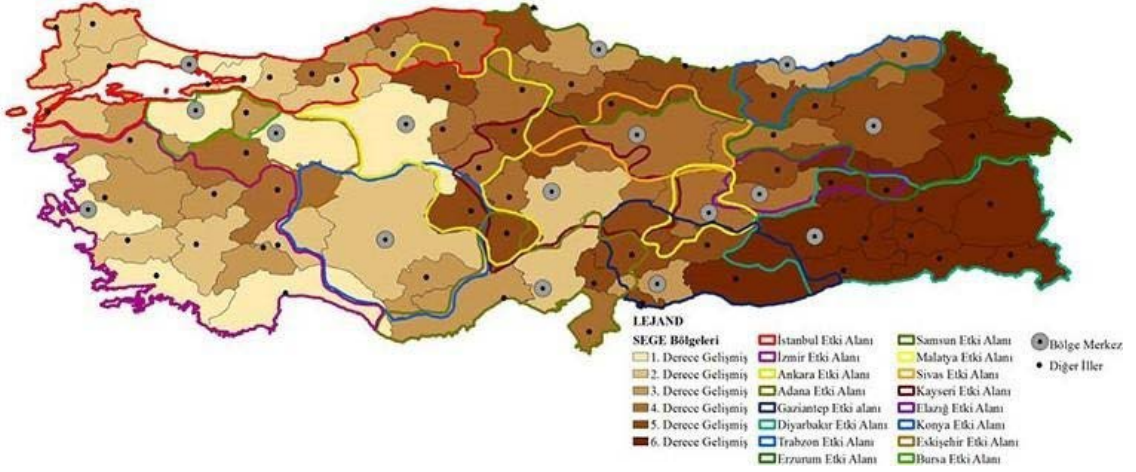
Osmanlı İmparatorluğu		Türkiye Cumhuriyeti			
Vilayet	Sancak	Vilayet	Sancak		
			%50+	%50-25	%25-
Diyar-ı Bekir	Diyaribekir	İl (Diyarbakır)		+	
	Ergani	İlçe (Diyarbakır)			
	Mardin	İl		+	
M. Aziz	Harput	İl (Elâziğ)			
	Malatya	İl	+		
	Hozat	İlçe (Tunceli)			+
Sivas	Sivas	İl			+
	Amasya	İl		+	
	Tokat	İl			+
	Karahisar-ı Sarki	İlçe – Şebinkarahisar (Giresun)			
Adana	Adana	İl	+		
	Silifke	İlçe (Mersin)			
	Cebeli	-			
	Bereket	-			
	Sis	-			
Halep	Halep	Sınır dışı			
	Urfa	İl		+	
	Maraş	İl (Kahramanmaraş)			+
Van	Van	İl		+	
	Çölemerik	İl (Hakkâri)	+		
Kastamoni	Kastamoni	İl (Kastamonu)		+	
	Bolu	İl	+		
	Sinop	İl			+
	Kengiri	İl (Çankırı)			+

Kaynak: Mercan Efe ve Burcu Sılaydın Aydın, "İdari Sınırlara Dayalı Planlamanın Değiştirilebilirliği ve Havza Temelli İl Sınırları Önerisi", *Ege Coğrafya Dergisi* 18, sayı 1-2 (2009): 73-84, s. 80.

EK 3. İşlevsellik:

Fonksiyonel Bölgeler

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından belirlenen 16 fonksiyonel bölge (1982)

Kaynak: Yurttaşlık Derneği, "Bölgesel İdare ve Yerel Demokrasi", Yurttaşlık Derneği, 2016, <https://yereldemokrasi.net/bolgesel-idare-ve-yerel-demokrasi>, erişim tarihi: 15.02.2021.

EK 4. Sosyo-ekonomik Gelişme:

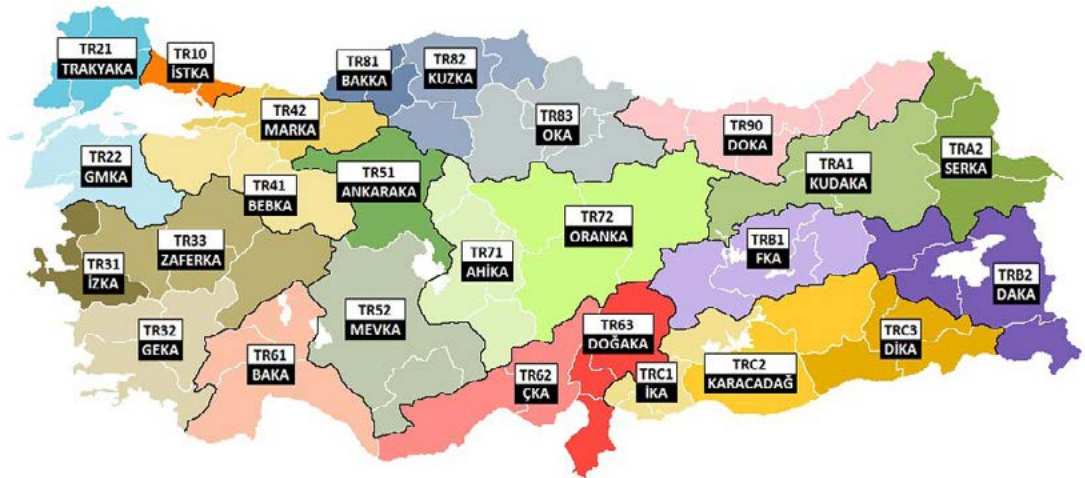
İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması

Birinci Düzey 12 İstatistikî Bölge

Kaynak: Türkiye'nin İşlevsel Bölgeleri - Coğrafyacı (cografyaci.gen.tr), erişim tarihi: 15.12.2020.

İkinci Düzey 26 İstatistikî Bölge ve Kurulan Kalkınma Ajansları

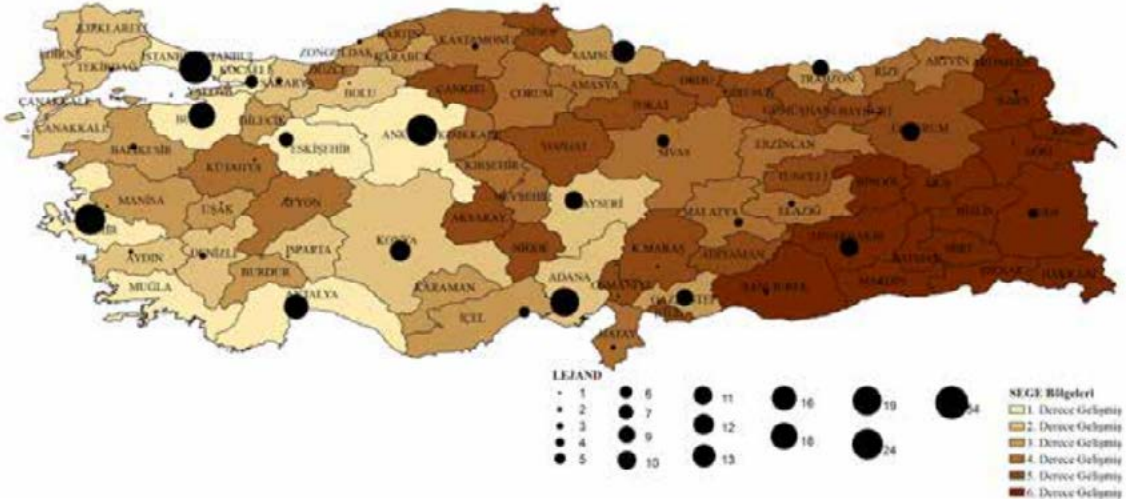
Kaynak: Türkiye Kalkınma Ajansları İndeksi (wowturkey.com), erişim tarihi: 15.12.2020.

EK 5. İdari Birikim:

Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarının

Bölgesel Yapılanması

Farklı kamu ve özel sektör kuruluşlarının bölge merkezlerinin yoğunlaştığı iller

Kaynak: Ferhan Gezici, "Bölüm 2: Bölge Sınırlarının Saptanmasında Yararlanılacak Ölçütler", içinde *Türkiye'de Bölgesel Yönetim: Bir Model Önerisi*, ed. Fikret Toksöz ve Ferhan Gezici (İstanbul: TESEV Yayınları, 2014), 25–29, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Bolgesel_Yonetim_Bir_Model_Onerisi.pdf, s. 25.

Not: Nokta büyüklükleri kamu ve özel sektör kuruluşlarının bölge teşkilatlarının sayısı ile orantılıdır.

EK 6. Metropolleşme:

30 Büyükşehir

Türkiye'nin 30 büyükşehri

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ

Kaynak: Yurttaşlık Derneği, “Bölgesel İdare ve Yerel Demokrasi”, Yurttaşlık Derneği, 2016, <https://yereldemokrasi.net/bolgesel-idare-ve-yerel-demokrasi>, erişim tarihi: 15.02.2021.

KAYNAKÇA

"1971-1980 Arasında Kürt Sorunu". 1988. İçinde *Sozializm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2304–23. İletişim Yayınları.

Acar, Salih, Leyla Bilen Kazancı, Mustafa Caner Meydan ve Mustafa Işık. 2019. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017*. Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

Ackren, Maria. 2009. *Conditions for Different Autonomy Regimes in the World*. Turku: Abo Akademi University Press.

Adalet ve Kalkınma Partisi. 2011. *Türkiye Hazır Hedef 2023: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Ankara: Adalet ve Kalkınma Partisi. <https://www.akparti.org.tr/media/318778/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-1.pdf>.

Ağırdır, Bekir. 2020. *Hikayesini Arayan Gelecek*. İstanbul: Doğan Kitap.

Agos Gazetesi. 2015. "KCK: Hükümet sorumluluklarını yerine getirirse biz de getireceğiz". Agos Gazetesi. 01 Mart 2015. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10726/kck-hukumet-sorumluluklarini-yerine-getirirse-biz-de-getirecegiz>.

Akkaya, Ahmet H. ve Joost Jongerden. 2011. "The PKK in the 2000s: Continuity through breaks?" İçinde *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*, editör Marlies Casier ve Joost Jongerden, 143–62. London: Routledge.

———. 2012. "Reassembling the Political: The PKK and the Project of Radical Democracy". *European Journal of Turkish Studies (Online)*, sayı 14. <http://ejts.revues.org/4615>.

———. 2014. "Confederalism and autonomy in Turkey: The Kurdistan Workers' Party and the reinvention of democracy". İçinde *The Kurdish Question in Turkey: New perspectives on violence, representation, and reconciliation*, editör Cengiz Gunes ve Welat Zeydanlıoğlu, 186–204. London & New York: Routledge.

Aktar, Cengiz. 2014. *Ademimerkeziyet Elkitabı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktoprak, Elçin. 2015. "Katalonya'dan Yükselen Bağımsızlık Rüzgârı". Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Merkezi - demos. 12 Kasım 2015. <https://demos.org.tr/katalonyadan-yukselen-bagimsizlik-ruzgari>.

Altıok, Zeynep. 2018. "OHAL Bilançosu: Hak İhlalleri Raporu". Ankara. <https://content.chp.org.tr/file/24857.pdf>.

Altun, Fahrettin. 2017. "KAOS Referandumu: Bu Maceranın Kazananı Olmaz". *Kriter*, sayı 17. <https://kriterdergi.com/cerceve/kaos-referandumu-bu-maceranın-kazananı-olmaz>.

Amerikanın Sesi (VOA). 2015. "Karayılan'dan 'Özgür Kürdistan' İddiası". Amerikanın Sesi (VOA). 26 Eylül 2015. <https://www.amerikaninsesi.com/a/karayilan-dan-ozgur-kurdistan-iddiasi/2980472.html>.

Anadolu Ajansı. 2014. "Yerel yönetime özerklik şartını getireceğiz". Anadolu Ajansı. 05 Eylül 2014. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/yerel-yonetime-ozerklik-sartini-getirecegim/124910>.

———. 2017. "Başbakan Yıldırım: Referandum ülkemiz için bir ulusal güvenlik meselesidir". Anadolu Ajansı. 16 Eylül 2017. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/basbakan-yildirim-referandum-ulkemiz-icin-bir-ulusal-guvenlik-meselesidir/912139>.

Appleby, Paul H. 1945. *Big Democracy*. New York: Alfred E. Knopf.

Arıkboğa, Erbay. 2020. "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Temel Çerçevesi". İstanbul.

Armstrong, David. 1998. "Globalization and the Social State". *Review of International Studies* 24 (4): 461–78.

Aspinall, Edward. 2005. *The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?* Washington, DC: East-West Center Washington.

Astleithner, Florentina ve Alexander Hamedinger. 2003. "Urban Sustainability as a New Form of Governance: Obstacle and Potentials in the Case of Vienna". *Innovation* 16 (1): 51–75.

Ataay, Faruk. 2006. *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*. Ankara: De Ki Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 14. 2004. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aydın, Yaşar. 2017. "Referandum Kürtleri böldü". *Birgün*, 29 Ağustos 2017. <https://www.birgun.net/haber/referandum-kurtleri-boldu-176965>.

Bafoil, François. 2006. *Europe centrale et orientale: Mondialisation, Europeanisation et changement social*. Paris: Presses de SicencesPo.

———. 2009a. *Central and Eastern Europe: Europeanization and Social Change*. New York: Palgrave Macmillan.

———. 2009b. "Polonya'da Bölgeselleşme ve Ademi Merkezileşme: Karşılaştırmalı Perspektiften Bir Avrupalılışma Süreci". İçinde *Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice'nin Karşılaştırmalı Analizi*, editör François Bafoil ve Ayhan Kaya, 70–84. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bafoil, François ve Ayhan Kaya. 2009. "Karşılaştırmalı Perspektiften Bölgeselleşme Süreçleri, Endüstriyel Yeniden Yapılanma ve Kentsel Yenilenme: Türkiye, Fransa ve Polonya". İçinde *Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice'nin Karşılaştırmalı Analizi*, editör François Bafoil ve Ayhan Kaya, 1–13. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Barber, Benjamin. 1995. *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Barkey, Henri J. ve Graham Fuller. 1998. *Turkey's Kurdish Question*. New York: Rowman & Littlefield Publisher.

Bates, Robert H. 2001. "Ethnicity, Capital Formation, and Conflict". 27A. Cambridge.

Bayramoğlu, Ali. 2015. "Çözüm Süreci: Siyasetten Silaha". Londra.

BBC News. 2017. "Catalonia independence: Rajoy dissolves Catalan parliament". BBC News. 28 Ekim 2017. <https://www.bbc.com/news/world-europe-41783289>.

———. 2018. "Catalonia profile - Timeline". BBC News. 14 Mayıs 2018. <https://www.bbc.com/news/world-europe-20345073>.

BBC News Türkçe. 2014. "CANLI: Suriye-Irak tezkeresi TBMM'de kabul edildi". BBC News Türkçe. 02 Ekim 2014. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141002_tezkere_canli.

———. 2016. "Suriyeli Kürtler federasyon ilan etti, Şam 'tanımıyoruz' dedi". BBC News Türkçe. 17 Mart 2016. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160317_suriye_federasyon.

———. 2017a. "Iraklı Kürtlerin bağımsızlık referandumu: Hangi ülke destekliyor, kim karşı çıkıyor?" BBC News Türkçe. 27 Eylül 2017. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41414173>.

———. 2017b. "Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi Sözcüsü Amedi: AKP'nin birçok Kürt teşkilatı KDP'li, böyle giderse koparlar". BBC News Türkçe. 29 Eylül 2017. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41440457>.

Benedikter, Thomas. 2009. *The World's Modern Autonomy Systems: Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy*. Bolzano/Bozen: EURAC Research - Institute of Minority Rights.

Benz, Arthur. 2007. "Comments on François Bafoil's contribution". İçinde *La citoyenneté démocratique dans l'Europe des Vingt-sept*, editör Christian Lequesne ve Monika MacDonagh-Pajerova, L'Harmatta, 251–56. Paris.

Benz, Arthur ve Yannis Papadopoulos. 2006. "Introduction: governance and democracy: concepts and key issues". İçinde *Governance and Democracy: Comparing national, European and international experiences*, editör Arthur Benz ve Yannis Papadopoulos, 1–26. London & New York: Routledge.

BertelsmannStiftung. 2020. "Political Transformation". Bertelsmann Transformation Index. 2020. <https://www.bti-project.org/en/index/political-transformation.html>.

Beşikçi, İsmail. 1992. *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*. Yurt Kitap. İstanbul.

Bianet Bağımsız İletişim Ağı. 2007. "DTP Kongresi Sonuç Bildirgesinin Tam Metni". Bianet Bağımsız İletişim Ağı. 31 Temmuz 2007. <https://bianet.org/bianet/siyaset/102616-dtp-kongresi-so-nuc-bildirgesinin-tam-metni>.

Birdal, Sinan. 2016. "Suriye'ye müdahale: Jeopolitik ve rejim inşası". *Gazete Duvar*, 14 Eylül 2016. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/14/suriyeye-mudahale-jeopolitik-ve-rejim-insasi>.

Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. 2013. İllerin ve Bölgelerin *Sosyo-ekonomik Sınıflandırması Araştırması* (SEGE-2011). Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.

Bookchin, Murray. 1996. *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

———. 2010. *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bozarslan, Hamit. 2000. "Why the Armed Struggle?" Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey". İçinde *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Changes for Peace and Democracy*, editör Ferhad Ibrahim ve Gülistan Gürbey, 17–30. New York: St. Martin's Press.

———. 2005. "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnı Sözleşmeden İsyana (1919-1925)". İçinde *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, editör Abbas Vali. İstanbul: Avesta Yayınları.

———. 2012. "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left". *European Journal of Turkish Studies (Online)*, sayı 14. <http://ejts.revues.org/4663>.

Bozarslan, Mehmet Emin. 1966. *Doğunun Sorunları*. Ankara: İş Matbaası.

Bozçalı, Hikmet. 2006. "DDKO'lu Siyasi Serüvenim". *Bir Araştırma-İnceleme Dergisi*, sayı 5: 205–6.

Bozkurt, Ömer, Turgay Ergun ve Seriyse Sezen, ed. 1998. *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: Yorum Matbaası.

Bozkurt, Serhat ve Alişan Akpınar, ed. 2011. *Osmanlı Kürdistanı - Kürdistan Osmanî*. İstanbul: bgst Yayınları.

Bruinessen, Martin van. 1992. *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structure of Kurdistan*. London: Zed Book Ltd.

Bucak, Yusuf Serhat. 2021. *Kürt Hakim: Faik Bucak'ın Yaşamı*. İstanbul: Avesta Yayınları.

Bulpitt, J. G. 1972. "Participation and Local Government: Territorial Democracy". İçinde *Participation in Politics*, editör Geraint Parry. Totowa, NJ: Rowan and Littlefield.

Çam, Çiğdem Aksu. 2015. "Yerinden Yönetim ve Kentsel Siyaset: Avrupa Yerel Yönetim Sistemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış". İçinde *Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi*, editör Pınar Uyan Semerci, 15–47. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çandar, Cengiz. 2007. "Özal federasyonu istemedi ama tartıştı eyaleti istedi ama sustu". *Hürriyet Gazetesi*, 04 Mart 2007. <https://www.hurriyet.com.tr/ozal-federasyonu-istemedi-ama-tartisti-eyaleti-istedi-ama-sustu-6058509>.

———. 2013. "Eyalet Sistemi: Özal'dan Erdoğan'a". *Hürriyet Gazetesi*, 02 Nisan 2013. <https://www.hurriyet.com.tr/eyalet-sistemi-ozal-dan-erdogan-a-22946108>.

———. 2014. *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Catalan News. 2010. "Catalonia answers back through a colossal demonstration: 'We are a nation'". Catalan News. 11 Haziran 2010. <https://www.catalannews.com/politics/item/catalonia-answers-back-through-a-colossal-demonstration-we-are-a-nation>.

———. 2014. "Milestones in Catalonia's self-determination before 2012 massive pro-independence demonstration". Catalan News. 08 Kasım 2014. <https://www.catalannews.com/politics/item/milestones-in-catalonia-s-self-determination-before-2012-massive-pro-independence-demonstration>.

- Cebeci, Eda ve Seçkin Barış Gülmez. 2020. "Self-Determinasyon ve Katalonya Sorunu". İçinde *Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrılıkçı Hareketler: Katalonya, Bask Bölgesi, Kuzey İrlanda, İskoçya, Flaman Bölgesi ve Kuzey İtalya*, editör Uğur Burç Yıldız, 39–88. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çiçek, Cuma. 2011. *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi. Liberal Katılım Söyleminin Sınırları: Diyarbakır Örneği*. İstanbul: Vate Yayınları.
- . 2012. "Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik". *Praksis*, sayı 28: 11–42.
- . 2014. "Demokratik Özerklik: Bir Ulusal ve Sosyal İnşa Projesi Mi?" *İktisat Dergisi*, sayı 525: 35–48.
- . 2015. *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2016. "Demokratik Ulusçuluk ve Radikal Demokrasi". İçinde *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, editör Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım, 351–403. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- . 2017. "Kurds and Elections Under the AK Party's Rule: The Shifting Internal and External Borders of the Kurdish Political Region". İçinde *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, editör Bahar Baser ve Ahmet Erdi Öztürk, 157–88. London & New York: I. B. Tauris.
- . 2018. *Süreç: Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiçek, Cuma ve Vahap Coşkun. 2016. "Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak". İstanbul.
- Çimen, Ahmet ve Nalin İnce. 2013. "Karasu: AKP Çözüm Yaklaşımını Geliştirmeli". *ANF News*, 24 Nisan 2013. <https://firatnews.com/guncel/karasu-akp-cozum-yaklasimini-gelistirmeli-18640>.
- Cole, Alistair. 2012. "France: Between Centralization and Fragmentation". İçinde *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, editör John Loughlin, Frank Hendriks ve Anders Lidström, 307–31. Oxford: The Oxford University Press.
- Colino, César. 2009. "Constitutional Change without Constitutional Reform: Spanish Federalism and the Revision of Catalonia's Statute of Autonomy". *Publius* 39 (2): 262–88.
- Colino, César ve Eloisa del Pino. 2012. "Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and Its Limits of Local Decentralization". İçinde *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, editör John Loughlin, Frank Hendriks ve Anders Lidström, 356–84. Oxford: The Oxford University Press.
- Collier, Paul, Anke Hoeffler ve Mans Soderbom. 2004. "On the Duration of Civil War" 41 (3): 253–73.
- Cumhuriyet. 2013. "Bahçeli: Ver Başkanlığı, al özerkliği". Cumhuriyet. 26 Şubat 2013. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bahceli-ver-baskanligi-al-ozerkligi-406212>.
- . 2014. "Mesut Barzani'den 'çözüm süreci' açıklaması". Cumhuriyet, 13 Kasım 2014. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mesut-barzaniden-cozum-sureci-aciklamasi-140271>.
- . 2015. "Bahçeli: Sevr anlaşmasıyla ihanet metni arasında fark yoktur". Cumhuriyet. 03 Mart 2015. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bahceli-sevr-anlasmasiyla-ihanet-metni-arasinda-fark-yoktur-225385>.
- . 2020. "Son anket: AKP'nin oyunda büyük düşüş". Cumhuriyet. 21 Ekim 2020. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/son-anket-akpnin-oyunda-buyuk-dusus-1775143>.
- David, Paul A. 1985. "Clio and the Economics of QWERTY". *The American Economic Review* 75 (2): 332–37.
- Demir, Mehmet Emin. 2020. "İbrahim Halil Baran: Kürtler realist bir politikaya yönelmeli". Rudaw. 26 Kasım 2020. <https://www.rudaw.net/turkish/interview/26112020>.
- Demirkent, Dinçer. 2018. "Türkiye'de Cumhuriyetin Kuruluşu ve Sorunu: 1921 ve 1924 Anayasaları". *Ayrıntı Dergi*, sayı 25. <https://ayrintidergi.com.tr/turkiyede-cumhuriyetin-kurulusu-sorunu-1921-ve-1924-anayasalari/>.

- Democratic Progress Institute. 2013. "Hayırlı Cuma Anlaşması: Genel Açıklama". London. <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2014/02/TURKISH-PDF.pdf>.
- Demokrat Haber. 2013. "KCK 'çözüm deklarasyonu'nu açıkladı". Demokrat Haber. 10 Ekim 2013. <https://www.demokrathaber.org/siyaset/kck-cozum-deklarasyonunu-acikladi-h23537.html>.
- Demokrat Parti. 1946. "Demokrat Parti Programı 1946". Ankara. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Derviş, Görkem. 2012. "Başbakan Erdoğan'dan 'Oslo görüşmeleri' açıklaması". *Milliyet Gazetesi*, 27 Eylül 2012. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogandan-oslo-gorushmeleri-aciklamasi-1602761>.
- Deutsche Welle. 2019. "Avrupa Birliği kayyum atamalarından endişeli". Deutsche Welle. 19 Ağustos 2019. <https://www.dw.com/tr/avrupa-birligi-kayyum-atamalarindan-endiseli/a-50084792>.
- DEVA Partisi. 2020. *Demokrasi ve Atılım Partisi Programı*. Ankara: DEVA Partisi. <https://cdn.devapartisi.org/14/DEVA-PARTISI-PROGRAMI2.pdf>.
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1963. "Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967". Ankara.
- . 1968. "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972". Ankara.
- . 1973. "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977". Ankara.
- . 1982. *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT).
- . 2000. "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu". Ankara.
- Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu. 2018. "OHAL ve Başkanlık Emeğe Zararlıdır: OHAL'in İki Yılına ve Başkanlık Rejiminin Çalışma Hayatına Etkileri". İstanbul. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/OHAL-2-Yil-ve-Basbakanlik-Rejimi-Yeni-Rapor-TASLAK-SON.pdf>.
- Diamon, Larry. 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Diñçer, Bülent, Metin Özaslan ve Taner Kavasoğlu. 2003. İllerin ve Bölgelerin *Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması* (2003). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT).
- Diñçer, Bülent, Metin Özaslan ve Erdoğan Satılmış. 1996. İllerin ve Bölgelerin *Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması* – 1996. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT).
- Diñçer, Ömer. 2020. *Türkiye'de Değişim Yapmak Neden Bu Kadar Zor?* İstanbul: Alfa Yayınları.
- Diñçer, Ömer ve Cevdet Yılmaz. 2003. "Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim". Ankara.
- Doğan, Kutlay. 1994. *Turgut Özal Belgeseli*. Ankara: Türk Haberler Ajansı Yayınları. <http://tha.com.tr/turgutozal/sayfa322.htm>.
- Dönmez, Emre. 2014. "Ek-1: Çalıştaylar Üzerine Bir Değerlendirme". İçinde *Türkiye'de Bölgesel Yönetim: Bir Model Önerisi*, editör Fikret Toksöz ve Ferhan Gezici, 37–40. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Duman, Yasin. 2016. *Rojava: Bir Demokratik Özerklik Deneyimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, Fuat. 2008. *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2011. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2013. *Kahir Ekseriyet: Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dünya. 2017. "Hava sahası İKBY'ye kapatıldı". Dünya. 16 Ekim 2017. <https://www.dunya.com/gundem/hava-sahasi-ikbye-kapatildi-haberi-386533>.

- Edwards, Sian. 1999. "Reconstructing the nation: the process of establishing Catalan autonomy". *Parliamentary Affairs* 52 (4): 666–76.
- Efe, Mercan ve Burcu Silaydın Aydın. 2009. "İdari Sınırlara Dayalı Planlamanın Değiştirilebilirliği ve Havza Temelli İl Sınırları Önerisi". *Ege Coğrafya Dergisi* 18 (1–2): 73–84.
- Elazar, Daniel J. 1991. *Exploring Federalism*. Tuscaloosa&London: The University of Alabama Press.
- . 1995. *Federalism: An Overview*. Pretoria: The Center for Constitutional Analysis Publishers.
- Elbadawi, Ibrahim ve Nicholas Sambanis. 2000. "How Much War Will We See? Estimating the Incidence and Amount of Civil War in 191 Countries". Washington, DC.
- Ender, Sema ve Nihal İncioğlu. 2013. *Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ersanlı, Büşra ve Halil Bayhan. 2012. "Demokratik Özerklik: Statü Talebi ve Demokratikleşme Arzusu". İçinde *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım*, editör Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan ve Nesrin Uçarlar, 203–50. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eskin, İsmail. 2015. "Ya Dolmabahçe ya uçurum". *Özgür Gündem Gazetesi*, 01 Aralık 2015.
- Euronews Türkçe. 2013. "Abdullah Öcalan'ın mektubunun tam metni". Euronews Türkçe. 22 Mart 2013. <https://tr.euronews.com/2013/03/22/abdullah-ocalan-in-mektubunun-tam-metni>.
- . 2017. "Irak-Suriye tezkeresi meclisten geçti". Euronews Türkçe. 23 Eylül 2017. <https://tr.euronews.com/2017/09/23/irak-suriye-tezkeresi-meclisten-gecti>.
- European Union. 1992. *Treaty on European Union*. Official Journal of the European Communities.
- Evrensel. 2011. "DTK Demokratik Özerkliği ilan etti". Evrensel. 14 Temmuz 2011. <https://www.evrensel.net/haber/9833/dtk-demokratik-ozerkligi-ilan-etti>.
- . 2014a. "Efrin Kantonu da özerkliğini ilan etti". Evrensel. 29 Ocak 2014. <https://www.evrensel.net/haber/77341/efrin-kantonu-da-ozerkligini-ilan-etti>.
- . 2014b. "Demirtaş: Başkanlık sistemi pazarlığına girmeyiz". Evrensel. 04 Eylül 2014. <https://www.evrensel.net/haber/91186/demirtas-baskanlik-sistemi-pazarligina-girmeyiz>.
- . 2020. "Eskişehir Büyükşehir Belediyesinin aşevi hesabı da bloke edildi". Evrensel. 10 Nisan 2020. <https://www.evrensel.net/haber/401836/eskisehir-buyuksehir-belediyesinin-asevi-hesabi-da-bloke-edildi>.
- Fesler, James W. 1965. "Approaches to the Understanding of Decentralization". *The Journal of Politics* 27 (3): 536–66.
- Gazete Duvar. 2019. "Barzani: Çözüm süreci için çabamız sürecektir". *Gazete Duvar*, 08 Eylül 2019. <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2019/09/08/barzani-cozum-sureci-icin-cabamiz-surecek>.
- . 2020. "Ankara ve İstanbul'un bağış hesapları bloklandı". *Gazete Duvar*. 31 Mart 2020. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/03/31/ankara-ve-istanbulun-bagis-hesaplari-bloklandi>.
- Gazete Vatan. 2015. "Suriye'nin güneyinde devlet kurulmasına müsaade etmeyeceğiz". *Gazete Vatan*. 25 Haziran 2015. <http://www.gazetevatan.com/suriye-nin-guneyinde-devlet-kurulmasına-musaade-etmeyecegiz-806445-gundem/>.
- Gelecek Partisi. 2019. *Program*. Ankara: Gelecek Partisi. https://gelecekkpartisi.org.tr/uploads/kurumsal/Gelecek_Partisi_Program.pdf.
- Generalitat de Catalunya. 2017. "Report on the incidents that took place from the 1st to the 4th of October 2017". <https://govern.cat/govern/docs/2018/09/26/11/38/9c8d962d-9425-41f3-954f-794f0dad658c.pdf>.
- Genro, Tarso ve Ubiratan Souza. 1999. *Porto Alegre: Özgün Bir Belediyecilik Deneyimi*. İstanbul: Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi (WALD).

- Gezici, Ferhan. 2014. "Bölüm 2: Bölge Sınırlarının Saptanmasında Yararlanılacak Ölçütler". İçinde *Türkiye'de Bölgesel Yönetim: Bir Model Önerisi*, editör Fikret Toksöz ve Ferhan Gezici, 17–29. İstanbul: TESEV Yayınları. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Bolgesel_Yonetim_Bir_Model_Onerisi.pdf.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Goodin, Robert E. 1996. "Institutionalizing the Public Interest: The Defense of Deadlock and Beyond". *American Political Science Review* 90 (2): 331–43.
- Griffiths, Ryan D., Pablo Guillen Alvarez ve Ferran Martinez. 2015. "Between the Sword and the Wall: Spain's Limited Options for Catalan Secessionism". *Nation and Nationalism* 21 (1): 43–61.
- Güler, Birgül A. 2003. "İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon". *Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri. Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye'den Perspektifler*, sayı 59: 1–34.
- . 2006. *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. İmge Kitap. Ankara.
- . 2007. "Sunuş". İçinde *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare*, editör Cenk Reyhan, 9–15. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Güler, Mahmut. 2013. "Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üzerine". İçinde *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, editör İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül, 125–58. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Gürer, Çetin. 2015. "Etnik-Ulusal Sorunların Çözümünde Özerklik Uygulamaları Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik". Ankara Üniversitesi.
- Gurr, Ted. 1993. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Güvenç, Murat ve Hasan Kirmanoğlu. 2009. *Türkiye Seçim Atlası: 1950-2009*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Haber Türk. 2009. "Demokratik Açılım Süreci Başlıyor". Haber Türk. 29 Temmuz 2009. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/161741-demokratik-acilim-sureci-basliyor>.
- . 2011. "Kılıçdaroğlu Hakkari'de açıldı!" Haber Türk. İstanbul. 23 Mayıs 2011. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/633361-kilicdaroglu-hakkaride-acildi>.
- Hak ve Özgürlükler Partisi. 2013. "Hak ve Özgürlükler Partisi Programı". Hak ve Özgürlükler Partisi. 04 Nisan 2013. http://hakpar.org.tr/root/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=86&lang=tr.
- Halk TV. 2015. "'Türkiye Cumhuriyeti'nin Olduğu Yerde Özyönetim Olmaz'". Halk TV. 18 Aralık 2015. <https://halktv.com.tr/gundem/turkiye-cumhuriyetinin-oldugu-yerde-ozyonetim-olmaz-119136h>.
- Halkların Demokratik Partisi. 2014a. "HDP 2014 Yerel Seçim Bildirgesi". Halkların Demokratik Partisi. 2014. <https://www.hdp.org.tr/tr/yerel-secim-bildirgesi/5425/>.
- . 2014b. "Rojava'daki son gelişmeler hakkında HDP Dış İlişkiler Komisyonu Açıklaması". 03 Ekim 2014. <https://www.hdp.org.tr/tr/rojava-daki-son-gelismeler-hakkinda-hdp-dis-iliskiler-komisyonu-aciklamasi/5368/>.
- . 2015. "Seçim Bildirgesi - Tam (WORD)". Halkların Demokratik Partisi. 2015. <https://www.hdp.org.tr/tr/genel-secim-7-haziran/6010/>.
- . 2019. "Kayyım Raporu". Ankara. <https://www.hdp.org.tr/tr/kayyim-raporumuz/12907>.
- . 2020a. "Hukuk ve İnsan Hakları Komisyonu 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü Raporu". Ankara. <https://www.hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2020/2020-insan-haklari-raporu.pdf>.
- . 2020b. "Kayyım Raporu (Ağustos 2019 – Ağustos 2020) - 1 Yıllık Panorama". Ankara. <https://www.hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2020/1-yillik-kayyim-raporu-2020.pdf>.

- Hall, Peter A. ve Rosemary C. R. Taylor. 1996. "Political Science and the Three New Institutionalisms". *Political Studies* 44 (5): 936–57.
- Hanioğlu, Şükrü. 2001. *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1909*. Oxford: The Oxford University Press.
- Hannum, Hurst. 1990. *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Adjudication of Conflicting Rights*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Hareketa Azadî. 2014. "Konsept Metni". Ji Bo Maf Dad û Azadiyê Hereketa Îslamî ya Kurdistanê. Eylül 2014. http://tr.hareketaazadi.com/hareket_hakkinda/index/4.
- Hartzell, Caroline. 1999. "Explaining the Stability of Negotiated Settlements to Intrastate War". *Journal of Conflict Resoluiton*, sayı 43: 3–22.
- Hartzell, Caroline ve Matthew Hoddie. 2003. "Civil War Settlements and the Implementation of Military Power-Sharing Arrangements". *Journal of Peace Research* 40 (3): 303–20.
- Hartzell, Caroline, Matthew Hoddie ve Donald Rothchild. 2001. "Stabilizing the Peace After Civil War: An Investigation of Some Key Variable". *International Organization* 55 (1): 183–208.
- Hassanpour, Amir. 1992. *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*. New York: Mellen Research University Press.
- Hislope, Robert. 1998. "Ethnic Conflict and the Generosity Moment". *Journal of Democracy*, sayı 9: 140–53.
- Hooghe, Liesbet, Gary Marks ve Gary Wolfe Marks, ed. 2001. *Multi-level Governance and European Integration*. Rowman & Littlefield.
- Horowitz, Donald. 1991. *A Democratic South Africa: Constitutional Engineering in a Divided Society*. Berkeley, CA: University of California Press.
- HÜDAPAR. 2012. "HÜDAPAR Parti Programı". HÜDAPAR. 2012. <https://hudapar.org/parti/parti-programi-3/genel-merkez/>.
- Hürriyet. 2013. "‘Ana Dilde Savunma Hakkı’ yasaladı". Hürriyet. İstanbul. 24 Ocak 2013. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ana-dilde-savunma-hakki-yasalasti-22437593>.
- . 2015a. "Akdoğan'dan HDP'ye: Barajı aşarsan 'Özerklik ilan ediyoruz' demeyeceğinin garantisi var mı?" Hürriyet. İstanbul. 17 Mayıs 2015. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akdogan-dan-hdp-ye-baraji-asarsan-ozerklik-ilan-ediyoruz-demeyeceginin-garantisi-var-mi-29029615>.
- . 2015b. "CHP, Suriye tezkeresine 'evet' oyu verecek". Hürriyet. 02 Eylül 2015. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-suriye-tezkeresine-evet-oyu-verecek-29969053>.
- . 2016a. "Devlet Bahçeli: Özyönetim bölünmedir, ayrılmadır ve yılanın başı küçükken ezilmelidir". Hürriyet. 05 Ocak 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/devlet-bahceli-ozyonetim-bolunmedir-ayrilmadir-ve-yilanin-basi-kucukken-ezilmelidir-40035905>.
- . 2016b. "24 Temmuz 2015 tarihinden itibaren 7078 PKK'lı terörist etkisiz hale getirildi". Hürriyet. 23 Mayıs 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/24-temmuz-2015-tarihinden-ibaren-7078-pkkli-terorist-etkisiz-hale-getirildi-37284748>.
- Hutchcroft, Paul D. 2001. "Centralization and Decentralization in Administrative and Politics: Assessing Territorial Dimensions of Authority and Power". *An International Journal of Policy and Administration* 14 (1): 23–53.
- İçişleri Bakanlığı. 2014. "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik". *Resmî Gazete*, 04 Nisan 2014. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140404-31.htm>.
- İlke Haber. 2015. "PAK: Kürdistan davası milletvekilliği pazarlığına alet edilmeyecek kadar yucedir". İlke Haber. 31 Mart 2015. <https://www.ilkehaber.com/haber/pak-kurdistan-davasi-milletvekilligi-pazarligina-alet-edilmeyecek-kadar-yucedir-32330.htm>.

- İmset, İsmet G. 1993. *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973 - 1992)*. Ankara: Turkish Daily News Yayınları.
- İnsan Hakları Derneği. 2014. "Kobanê Direnişi ile Dayanışma Kapsamında Yapılan Eylem ve Etkinliklere Müdahale Sonucu Meydana Gelen Hak İhlalleri Raporu (2-12 Ekim 2014)". Ankara. <https://www.ihd.org.tr/kobane-direnisi-ile-dayanisma-kapsaminda-yapilan-eylem-ve-etkinliklere-mudahale-sonucu-meydana-gelen-hak-ihlalleri-raporu-2-12-ekim-2014/>.
- International Crisis Group. 2016. "Steps Toward Stabilising Syria's Northern Border". Brussels.
- . 2019. "The Philippines: Militancy and the New Bangsamoro". Brussels. <https://www.crisisgroup.org/asia/south-east-asia/philippines/301-philippines-militancy-and-new-bangsamoro>.
- İşık, Ali Fikri. 2020. "Türkiyelileşmek mi yoksa ulusal talepler mi?" Kürdistan 24. 30 Mayıs 2020. <https://www.kurdistan24.net/tr/opinion/89f9c8bc-dc0b-476f-bcf4-9ca7dadd54ed>.
- İşık, Oğuz. 1995. "1980 sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme". İçinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken, 782–801*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İslami Analiz. 2017. "'İnsan ve Özgürlük Hareketi' kuruluşunu ilan etti". İslami Analiz. 09 Nisan 2017. [Whttps://www.islamianaliz.com/h/52659/insan-ve-ozgurluk-hareketi-kurulusunu-ilan-etti](https://www.islamianaliz.com/h/52659/insan-ve-ozgurluk-hareketi-kurulusunu-ilan-etti).
- İYİ Parti. 2018. *Milletimizle Sözleşme*. Ankara: İYİ Parti. https://iyiparti.org.tr/assets/pdf/secim_beyani.pdf.
- İzci, İnan. 2018. "Yerel Yönetişimde Uluslararası Yaklaşımlar". İçinde *Yerel Yönetimler ve İyi Yönetişim2*, 39–46. Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları.
- Jazeera Türk, Al. 2013a. "Kandil'den Öcalan'a güçlü destek". Al Jazeera Türk. 15 Mart 2013. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kandilden-ocalana-guclu-destek>.
- . 2013b. "Bask Modeli'nden faili mehullere". Al Jazeera Türkrk. 26 Aralık 2013. <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/bask-modelinden-faili-mechullere>.
- . 2014. "Davutoğlu: Süreç üniter devlet ilkesiyle yürüyor". Al Jazeera Türk. 22 Aralık 2014. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-surec-uniter-devlet-ilkesiyle-yuruyor>.
- . 2015. "Ortak açıklamanın tam metni". Al Jazeera Türk. 28 Şubat 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortak-aciklamanin-tam-metni>.
- John, Peter ve Colin Copus. 2012. *The United Kingdom: Is There Really an Anglo Model?* Editör John Loughin, Fran Hendriks ve Anders Lidström. Oxford: The Oxford University Press.
- Juberías, Carlos Flores. 2013. "The autonomy of Catalonia: The unending search for a place within pluralist Spain". İçinde *Practising Self-Government: A Comparative Study of Autonomous Regions*, editör Yash Ghai ve Sophia Woodman, 228–57. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kahraman, Hasan Bülent, E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay. 1999. *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*. İstanbul: Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi (WALD).
- Kaiser, Andre. 1997. "Types of Democracy: From Classical to New Institutionalism". *Journal of Theoretical Politics* 9 (4): 419–44.
- Kamalak, İhsan ve Hüseyin Gül, ed. 2013. *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Karaca, Nihal Bengisu. 2015. "Demirtaş'tan gizli Erdoğan propagandası". *Haber Türk Gazetesi*, 18 Aralık 2015. <https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/1168666-demirtastan-gizli-erdogan-propagandasi>.
- Karar. 2016. "Erdoğan: Irak'taki hataya Suriye'de düşmek istemiyorum". Karar. 07 Şubat 2016. <https://www.karar.com/erdogan-iraktaki-hataya-suriyede-dusmek-istemiyorum-71808>.

- Katılımcı Demokrasi Partisi. y.y. "Katılımcı Demokrasi Partisi Programı". Katılımcı Demokrasi Partisi. Erişim 07 Aralık 2020. https://web.archive.org/web/20111210102840/http://www.kadep.org.tr/parti_programi.htm.
- Kazancı, Metin. 1983. "Yerel Yönetimler Üzerine Birkaç Not". *Amme İdaresi Dergisi* 16 (4): 36–51.
- Keating, Michael. 1998. *The New regionalism in western Europe: Territorial restructuring and political change*. Cheltenham: Edwar Elgar.
- Kekilli, Emrah. 2017. "IKBY Referandumu Irak'ta İç Savaş Senaryosu". *Kriter*, sayı 17. <https://kriterdergi.com/dis-politika/ikby-referandumu-irakta-ic-savas-senaryosu>.
- Keleş, Ruşen. 1998. *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- . 2006. *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keskin, Nuray E. 2007. "Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu". *MEMLEKET Siyaset Yönetim* 2 (5): 119–74.
- Keyman, E. Fuat, Çağlar Keyder, Fırat Genç, Ayşe Köse Badur ve Pelin Yenigün Dilek. 2017. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiyesi'ne*. Türk Giriş. İstanbul.
- Koçak, Burak. 2019. "Prens Sabahaddin: Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri". İstanbul Üniversitesi.
- Koçak, Cemil. 2010. *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, İrem. 2017. "Eyalet sistemi: Evren, Özal, İnönü ve Erdoğan ne demişti?" BBC News Türkçe. 14 Nisan 2017. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39599042>.
- Kolcuoğlu, Kazım. 2006. "Kalkınma Ajansları Yasası Üniter Yapımıza Ve Ulusal Çıkarlarımıza Aykırıdır". İstanbul Barosu. 2006. <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=1914>.
- Kolsto, Pal. 2002. "Territorial Autonomy as a Minority Rights Regime in Post-Communist Societies". İçinde *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, 200–219. Oxford: The Oxford University Press.
- Kürdistan 24. 2016. "T-KDP ve KADEP birleşti: Kürdistan hayalimizi gerçekleştireceğiz". Kürdistan 24. 28 Mayıs 2016. <https://www.kurdistan24.net/tr/news/5f14c916-9539-4022-b51c-2a1e8b028d42/T-KDP-ve-KADEP-birlesti--Kurdistan-hayalimizi-gerceklestirecegiz>.
- Kürdistan Komünist Partisi. 2011. "Kürdistan Komünist Partisi Programı". Kürdistan Komünist Partisi. 2011. <http://osp.org.tr/program>.
- Kürdistan Özgürlük Partisi. 2014. "Kürdistan Özgürlük Partisi Programı". Kürdistan Özgürlük Partisi. 19 Ekim 2014. <https://docplayer.biz.tr/16305557-Kurdistan-hemen-simdi-partiya-azadiya-kurdistane-kurdistan-ozgurluk-partisi-pak-programi.html>.
- Kürdistan Sosyalist Partisi. 2020. "Kürdistan Sosyalist Partisi Programı". Kürdistan Sosyalist Partisi. 07 Aralık 2020. <http://psk-riyaaazadi.org/index.php/psk-hakkinda/parti-programimiz>.
- Kutlay, M. Naci. 2006. "Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Öncesi". *Bir Araştırma-İnceleme Dergisi*, sayı 5: 162–64.
- Kutlay, Naci. 1997. *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kymlicka, Will. 2002. "Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe". İçinde *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, editör Will Kymlicka ve Mağda Opalski, 13–105. Oxford: The Oxford University Press.
- Kymlicka, Will ve Mağda Opalski. 2012. "Introduction". İçinde *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, editör Will Kymlicka ve Magda Opalski, 1–10. Oxford: The Oxford University Press.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe. 2012. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Lapidoth, Ruth. 1996. *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Lequesne, Christian ve Patrick Le Gales, ed. 1997. *Les paradoxes des region en Europe*. Paris: La Découverte.
- Liebowitz, Stan J. ve Stephen E. Margolis. 1995. "Path Dependency Lock-in, and History". *Journal of Law Economics and Organization* 11 (1): 205–26.
- Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven & London: Yale University Press.
- Mairate, Andrea. 2006. "The 'added value' of European Union Cohesin policy". *Regional Studies* 40 (2): 167–77.
- Marcou, Gerard, Artashes Gazaryan ve Karel Syoboda. 2000. "La Regionalisation en Europe". Brussels.
- Marcus, Aliza. 2007. *Blood and Blief: The PKK and The Kurdish Fight for Independence*. New York: New York University Press.
- Mardin, Şerif. 1973. "Cetner-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" *Daedalus* 102 (1): 169–90.
- . 1991. *Türk Modernleşmesi. Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Massicard, Elise. 2009. "Türkiye'de Bölgeselleşme Süreci". İçinde *Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice'nin Karşılaştırmalı Analizi*, editör François Bafoil ve Ayhan Kaya, 17–35. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Maynes, Charles W. 1993. "Containing Ethnic Conflict". *Foreign Policy*, sayı 90: 3–21.
- Milliyet. 1993. "Demirel-Çiller: İspanya krizi". *Milliyet*, 11 Ekim 1993.
- . 2013. "CHP heyeti Esad'ı ziyaret etti". *Milliyet*. 08 Mart 2013. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/chp-heyeti-esad-i-ziyaret-etti-1677641>.
- . 2015. "CHP'den 'hendek' değerlendirmesi". *Milliyet*. 16 Aralık 2015. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/chp-den-hendek-degerlendirmesi-2164797>.
- . 2016. "CHP Genel Başkan Yardımcısı Yılmaz'dan 'Fırat Kalkanı' ve 'AİHM' Açıklaması". *Milliyet*. 08 Eylül 2016. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/edirne/chp-genel-baskan-yardimcisi-yilmaz-dan-firat-kalkani-ve-aihm-aciklamasi-11547523>.
- Mouffe, Chantal. 1993. "Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?" İçinde *Modernite Versus Postmodernite*, editör Mehmet Küçük, 182–96. Ankara: Vadi Yayınları.
- . 2005. *On the Political*. London & New York: Routledge.
- Natali, Denise. 2005. *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- O'Shea, Maria Theresa. 2004. *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perception of Kurdistan*. Florida: Routledge.
- Öcalan, Abdullah. 1999. *Declaration on the Democratic Solution of the Kurdish Question*. London: Mesopotamian Publisher.
- . 2001. *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa: AİHM Savunmaları Cilt II. Mezopotamy*. Köln.
- . 2015. *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnşa (İmralı notları)*. Düsseldorf: Weşanen Mezopotamya.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2017. "Report on the human rights situation in South-East Turkey: July 2015 to December 2016". New York. https://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_TurkeyReport_10March2017.pdf.
- Öğür, Berkan, Zana Baykal ve Ali Balcı. 2014. "Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği". Sakarya. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/kuzey_irak_turkiye_ormer.pdf.

- Ökten, Ayşenur, Betül Şengezer ve Senay Hökelek. 2003. "Muhtarlık ve Mahalle: İstanbul'da Mahalleye Bir Katılım Birimi Olarak". *Mimarlık*, sayı 313. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=6&RecID=83>.
- Ökten, Kerem. 2004. "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationism and Space in Southeast Turkey in Nineteenth and Twentieth Centuries". *Nation and Nationalism* 10 (4): 559–78.
- Özaslan, Rüveyda Kızıboğa. 2015. "Türkiye'de Yerel Yönetim Bakanlığı Deneyimi ve Günümüzdeki Gerekliliğinin Sorgulanması". *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10 (1): 351–36.
- Özçelik, Necdet. 2017. "Türkiye'nin Kuzey Irak'a Müdahale Seçenekleri". *Kriter*, sayı 17. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiyenin-kuzey-iraka-mudahale-secenekleri>.
- ÖzdemirKiran, Merve. 2013. "Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étrangère de La Turquie". *SciencesPo*.
- Özgürlük ve Sosyalizm Partisi. 2015. "Kürdistan Seçim İttifakı (Tam Metin)". Özgürlük ve Sosyalizm Partisi. 21 Mart 2015. <http://osp.org.tr/kurdistan-secim-ittifaki-tam-metin-249.html>.
- Özoğlu, Hakan. 2004. *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities*. New York: State University of New York Press.
- Page, Scott E. 2006. "Path Dependency". *Quarterly Journal of Political Science* 1 (1): 87–115.
- Paker, Evren Balta. 2011. "Özerklik ve Çatışma: Farklı Deneyimler Işığında Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakmak". İçinde *Karadeniz Barış Ağı 2011 - Toplantı Raporları ve Makaleler*. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD). https://hyd.org.tr/attachments/article/124/ozerklik_ve_catisma-eylul_2011.pdf.
- Parlement de Catalunya. 2010. *Organic Act 6/2006 of the 19th July, on the Reform of the Statute of Autonomy of Catalonia*. İspanya. <https://www.parlament.cat/document/cataleg/150259.pdf>.
- Pasquier, Romain. 2009. "Fransa'da Bölgeler ve Avrupa Birliği: Değişimle Direnç Arasında". İçinde *Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice'nin Karşılaştırmalı Analizi*, editör François Bafail ve Ayhan Kaya, 37–60. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Perouse, Jean-François. 2005. "Reposer la 'question kurde'". İçinde *La Turquie*, editör Semih Vaner, 357–87. Paris: Fayard.
- Phillips, Bill. 2019. "The Referendum for Catalan Independence and its Aftermath: A Personal Account". *IAFOR Journal of Cultural Studies* 4 (1): 53–66.
- Piattoni, Simona ve Marco Brunazzo. 2012. "Italy: The Subnational Dimension to Strengthening Democracy since the 1990s". İçinde *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, editör John Loughlin, Frank Hendriks ve Anders Lidström, 331–55. Oxford.
- Pir, Mahsum Hayri. 2001. *Bir Yanılsamanın Sonu: Uluslararası Karşı-Devrim Hareketi Teslimiyet ve Tasfiyecilik İle*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Politico. 2017. "Catalan referendum stokes fears of Russian influence". Politico. 29 Eylül 2017. <https://www.politico.eu/article/russia-catalonia-referendum-fake-news-misinformation/>.
- Real Instituto Elcano. 2019. "The independence conflict in Catalonia". Madrid. http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/riecano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/catalonia-dossier-elcano-october-2019.
- Rees, Christopher ve Ferhad Hossain. 2010. "Perspective on Decentralization and Local Governnace in Developing and Transitional Countries". *International Journal of Public Administration* 33 (12–13): 581–87.
- Research, Uppsala Universitet Department of Peace and Conflict. 2019. "Turkey: Kurdistan". Uppsala Conflict Data Program. 2019. <https://ucdp.uu.se/conflict/354>.

- Resmi Gazete. 2016. "674 Sayılı KHK: Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname". *Resmi Gazete*, 01 Eylül 2016. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901M2-2.htm>.
- Riitakorpi, Janne. 2019. "A political crisis can only be solved through dialogue": Analysis of international reactions to the events in Catalonia during autumn 2017". University of Tampere. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/105618/1557734476.pdf?sequence=1>.
- Rudaw. 2017. "RESMİ SONUÇ - Yüzde 92.73 EVET!" Rudaw. 27 Eylül 2017. <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/270920177-amp>.
- Saadet Partisi. 2019. *Parti Programı*. Ankara: Saadet Partisi. <https://saadet.org.tr/upload/file/992649b84c8d390c3ba07fdb6c403965.pdf>.
- Şahin, Yeşim Edis. 2013. "Sonuç Yerine: Yerelleşme ve 'Toplumcu Belediyecilik'". İçinde *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, editör İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül, 333–52. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Sancar, Nuray. 2002. "Bir Sınıfsal Mevzilenme Mekânı Olarak Kent. Agora-Toplu Sözleşme-Yönetişim". *Evrensel Kültür*, sayı 129. <http://babilkule.blogspot.com/2010/12/bir-snfsal-mevzilenme-mekan-olarak-kent.html>.
- Şemo, Ereb. 2005. *Dimdim Kalesi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Şengül, Tarık. 2002. "Kapitalist Kentleşme Dinamikleri ve Türkiye Kentleri". *Evrensel Kültür*, sayı 128.
- Son Dakika. 2013. "Eyalet Sistemini Eleştirenleri Eleştirdi". Son Dakika. 30 Mart 2013. <https://www.sondakika.com/haber/haber-osmanli-kurdistan-demis-lazistan-demis-4478339/>.
- Söylemez, Hatice. 2016. *Moro: Uzakdoğu'da Bir Bağımsızlık Mücadelesi*. İstanbul: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Sözcü. 2014. "Devlet Bahçeli'den sert açıklamalar". Sözcü. 18 Kasım 2014. <https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/devlet-bahceliden-sert-aciklamalar-2-651017/>.
- . 2015a. "ABD'nin PKK çağrısına AKP'den destek!" Sözcü. 22 Aralık 2015. <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/abd-nin-pkk-cagrisina-akpden-destek-1015044/>.
- . 2015b. "DTK'dan küstah bildirme!" Sözcü. 28 Aralık 2015. <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/kustah-bildirme-1020163/>.
- . 2020. "Bedava ekmek dağıtımında tartışma büyüyor". Sözcü. 19 Nisan 2020. <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/bedava-ekmek-dagitiminda-tartisma-buyuyor-5758477/>.
- Sputnik Türkiye. 2017. "IKBY'den Katalonya'ya destek: Milli iradeye saygı duyulmalı". Sputnik Türkiye. 03 Ekim 2017. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201710031030412421-ikbyden-katalonyaya-destek-milli-iradeye-saygi-duyulmal/>.
- . 2019. "ABD Dışişleri'nden 'kayyum' açıklaması: Endişe verici". Sputnik Türkiye. 22 Ağustos 2019. <https://tr.sputniknews.com/abd/201908221039974928-abd-disislerinde-kayyum-aciklamasi-endise-verici/>.
- Stahre, Ulf. 2004. "City in change: Globalization, Local Politics and Urban Movements in Contemporary Stockholm". *International Journal of Local and Regional Research*, sayı 28: 168–85.
- Star. 2013. "Kürt konferansında 'Öcalan'a özgürlük' talebi". Star. 17 Haziran 2013. <https://www.star.com.tr/dogu/kurt-konferansinda-ocalana-ozgurluk-talebi-haber-763233/>.
- T24. 2013. "Kılıçdaroğlu'ndan çözüm sürecine destek vermemelerinin 4 nedeni". T24. 10 Mayıs 2013. <https://t24.com.tr/haber/kilicdaroglundan-cozum-sureci-aciklamasi,229601>.
- . 2015. "AB'den Türkiye'ye çağrı: Barış sürecine geri dönün". T24. 23 Aralık 2015. <https://t24.com.tr/haber/abden-turkiyeye-cagri-baris-surecine-geri-donun,321460>.

- Tanış, Tolga. 2016. "Salih Müslim'le Brüksel randevusu". *Hürriyet Gazetesi*, 06 Mart 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/tolga-tanis/salih-muslimle-bruksel-randevusu-40064320>.
- Tanör, Bülent. 2009. *Türkiye'de Kongre İktidarı (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taştekin, Fehim. 2016. *Rojava: Kürtlerin Zamanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- The Economist Intelligence Unit. 2020. "Democracy Index 2019: A year of democratic setbacks and popular protest". London. <https://www.eiu.com/n/global-democracy-in-retreat/>.
- The Independent. 2017. "Catalan independence referendum: Region votes overwhelmingly for secession from Spain". The Independent. 04 Ekim 2017. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/catalan-independence-referendum-catalonia-vote-secession-spain-violence-police-a7977676.html>.
- Thomas, Ned. 2012. "ETA'dan Sonra? Katalonya, Euskadi (Bask Ülkesi) ve İspanya Anayasası". London. https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2012/12/TURKISH_NedThomasPaperFinal.pdf.
- Toksöz, Fikret, ed. 2008. *İyi Yönetişimin El Kitabı*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- . 2014. "Bölüm 3: Önerilen Bölgesel Yönetim Modeli". İçinde *Türkiye'de Bölgesel Yönetim: Bir Model Önerisi*, editör Fikret Toksöz ve Ferhan Gezici, 30–36. İstanbul: TESEV Yayınları. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Bolgesel_Yonetim_Bir_Model_Onerisi.pdf.
- . 2015. "Giriş". İçinde *Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi*, 1–13. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- . 2018. "Yönetişimin Tarihsel Gelişimi". İçinde *Yerel Yönetimler ve İyi Yönetişim*, 9–17. İstanbul: Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları.
- Toksöz, Fikret ve Ferhan Gezici. 2014. "Türkiye'de Bölgesel Yönetim: Bir Model Önerisi". İstanbul. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Bolgesel_Yonetim_Bir_Model_Onerisi.pdf.
- Toksöz, Fikret, Ali Ercan Özgür, Öykü Uluçay, Levent Koç, Gülay Atar ve Nilüfer Akalın. 2009. *Yerel Yönetim Sistemleri: Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Tosun, Gülgün E. 2001. *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tsebelis, George. 2002. *Veto Players: How Political Institutions Work*. New York: Russell Sage Foundation.
- Tunaya, Tarık Zafer. 1998. *Türkiye'de Siyasi Partiler, c. 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncay, Mete. 1999. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. 2009. "18'inci Birleşim". *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* 53. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm>.
- . 2013. *Hükümetler – Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 6*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Türkiye Gazetesi. 2013. "İşte demokratikleşme paketi - TAM METİN". Türkiye Gazetesi. İstanbul. 30 Eylül 2013. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/editorunsectikleri/83007.aspx>.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2016. "TİHV DOKÜMANTASYON MERKEZİ VERİLERİNE GÖRE 16 AĞUSTOS 2015 –16 AĞUSTOS 2016 TARİHLERİ ARASINDA SOKAĞA ÇIKMA YASAKLARI ve YAŞAMINI YİTİREN SİVİLLER". Ankara. <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/16-agustos-2015-16-agustos-2016-bilgi-notu.pdf>.
- Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. 2019. "TMMOB Yıkılan Kentler Raporu". Ankara.
- Üngör, Uğur Ümit. 2016. *Modern Türkiye'nin İnşası. Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünlü, Barış. 2018. *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Üstüner, Fahriye. 2007. "Radikal demokrasi: 'Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, lütfen!'" *ODTÜ Gelişim Dergisi*, sayı 34: 313–36.
- Uyar, Necati. 2002. "Küreselleşme ve Kent". *Evrensel Kültür*, sayı 128.
- Uygun, Oktay. 2012. "Yeni Anayasada Yerel ve Bölgesel Yönetim için Öneriler". İstanbul. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Yeni_Anayasada_Yerel_Ve_Bolgesel_Yonetim_Icin_Oneriler.pdf.
- Vali, Abbas. 2003. "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writings". İçinde *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, editör Abbas Vali, 58–105. Costa Mesa: Mazda Publishers.
- Vengma. 2017. "PDK Bakur Kongresi Sonuçlandı". Vengma. Mart 2017. <https://vengma.de/haberler/pdk-bakur-kongresi-sonuclandi/>.
- Vera-Zavala, America. 2006. *Katılımcı Demokrasi: Dünya'daki Katılımcı Demokrasi Deneyimleri*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Xanî, Ehmedê. y.y. *Mem û Zîn*. Editör Jan Dost. Avesta Yay. İstanbul.
- Yeğen, Mesut. 2006. *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2011a. "Demokratik Özerklik Üzerine". İçinde *Karadeniz Barış Ağı 2011 - Toplantı Raporları ve Makaleler*. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd). https://hyd.org.tr/attachments/article/124/demokratik_ozerklik_-_agustos_2011.pdf.
- . 2011b. *Devlet Söyleminde Kürt Meselesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2011c. *Son Kürt İsyanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2020a. "Jeopolitika ve Kürtler". *Kürt Araştırmaları Dergisi*. <http://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-jeopolitika-ve-k-rtler-79>.
- . 2020b. "Kürt Meselesi : Etnopolitikadan Jeopolitikaya". *Kürt Araştırmaları Dergisi*. <http://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-k-rt-meselesi-etnopolitikadan-jeopolitikaya-78>.
- Yeni Asya. 2015. "'Türkiye, Kürtler ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi Paneli' düzenlenecek". Yeni Asya. 26 Ocak 2015. https://www.yeniasya.com.tr/dunya/turkiye-kurtler-ve-kurdistan-bolgesel-yonetimi-paneli-duzenlenecek_317511.
- Yeni Şafak. 2013. "PYD'ye üç şart". Yeni Şafak. 10 Nisan 2013. <https://www.yenisafak.com/politika/pydye-uc-sart-509147>.
- Zaman, Amberin. 2013. "PYD Eş başkanı Salih Müslim Türkiye'ye Tekrar Zeytin Dalı Uzattı". Al Monitor. 09 Ekim 2013.

YAZAR HAKKINDA

Cuma Çiçek

1980 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Diyarbakır'da gördükten sonra, 2004 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü'nü tamamladı. Aynı üniversitede, 2005-2008 yılları arasında, Şehir ve Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı'nı bitirdi. 2009-2014 yılları arasında, Paris Politik Etütler Enstitüsü'nde (*Institut d'Etudes politiques de Paris – SciencesPo*) Siyaset Bilimi Anabilim dalında, siyaset sosyolojisi ve kamu politikaları/eylemleri alanında doktorasını tamamladı. *Birikim, Praksis, İktisat, Turkish Studies, Dialectical Anthropology, Middle East Report* dergilerinde Kürt meselesi, Kürt İslamcılığı, yerel yönetimler, bölgesel eşitsizlik, sınıf ve kimlik ilişkileri, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konularında makaleleri yayımlandı. Barış Vakfı kurucuları arasında yer alan ve Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) üyesi olan Çiçek, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (*Institut Français d'Etudes Anatoliennes - IFEA*) bünyesinde akademik çalışmalarını sürdürüyor.

Yayımlanan kitapları:

Barış Mekânları: Çatışma Çözümü ve Toplumsal Barış İnşasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Deneyimleri (Diyarbakır, DİSA, 2019) (Ed.)

Hizmet – Siyaset İkiliğinden Diyarbakır'a Bakmak: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Deneyimi (2015-2018) (Diyarbakır, DİSA, 2019)

Süreç: Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları (İstanbul: İletişim, 2018)

2013-2015 Çözüm Süreci'nde Sivil Toplum Kuruluşları (İstanbul: Barış Vakfı, 2017)

The Kurds of Turkey: National, Religious and Economic Identities [Türkiye Kürtleri: Ulusal, Dinsel ve İktisadi Kimlikler] (London: I.B. Tauris, 2017)

Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası (İstanbul: İletişim, 2015)

Zımanek Çima Tê Qedexekirin: Polîtikayên Zimanî û Rewşa Kurdî li Tirkiyeyê [Bir Dil Neden Yasaklanır: Dil Politikaları ve Türkiye'de Kürtçenin Durumu] (İstanbul: Peywend Yayınları, 2013)

Küreselleşme ve Yerel Demokrasi: Liberal Katılımın Söyleminin Sınırları & Diyarbakır Örneği (İstanbul: Vate Yayınları, 2011)

Demokratikleşme Süreçlerinde Sivil Toplum Örgütleri: Bir Alan Araştırması Örneği Olarak Güneydoğu (İstanbul: Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004)

Bu araştırma Kürt meselesi kapsamında siyasi barış ve güç paylaşımı konusunu ele alıyor. “Güç paylaşımı bağlamında ademi merkeziet, Türkiye’nin Kürt meselesinde siyasi barışı sağlayabilir mi?” ve “Güç paylaşımı kapsamında ademi merkeziet, Kürt meselesinden öteye neler vaat ediyor?” soruları etrafında ademi merkezietin imkânları ve sınırları, 2013-2015 zm Süreci ve sonrası merkeze alınarak tartışılıyor.